

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

OBSAH

Články

- 9 Miloslav Martínek, Cestou poznání revoluční přeměny světa (česká vědecká inteligence a Velký říjen v předmnichovské republice)
- 21 Ludmila Hlaváčková — Jana Nosáková — Petr Svobodný, Přehled dějin výuky biologických věd na pražské lékařské fakultě
- 55 Wacława Szelińska, Alexej z Třeboně — český student na krakovské univerzitě
- 67 Jan Martínek, Literární zprávy o škole ve Vraclavi u Vysokého Mýta v letech 1572—1598
- 81 Milan Moškoř, Skladba a uplatnění inteligence vychovávané pražskou filozofickou fakultou v letech 1654—1730

Recenze

- 111 Viliam Čičaj, Knižní kultura na strednom Slovensku v 16.—18. storočí. Jiří Pešek
- 113 Raisa G. Ejmontová, Russkije universitěty na grani dvuch epoch. Jiří Pešek
- 115 Soud nad Gollovou školou. Petr Čornej

Referáty a zprávy

- 123 Miscelanea oddělení rukopisů a vzácných tisků II (Ivana Čornejová)
- 124 Miroslav Hroch — Anna Skýbová, Ecclesia militans (Ivana Čornejová)
- 125 Zarubežnaja istoriografija slavjanovedenija i balkanistiki (Petr Svobodný)
- 126 Jitka Ludvová, České hudební teorie 1750—1850 (Jiří Pešek)
- 127 Nové práce o dějinách lékařské fakulty a lékařsko-chirurgického lycea ve Štýrském Hradci (Ludmila Hlaváčková)

Kronika

- 133 Vědecké kolokvium „Matija Murko 1861—1952“ na Univerzitě Karla Marxe v Lipsku Theodor Syllaba

Cizojazyčná shrnutí

- 19 Miloslav Martínek, Auf dem Wege zur Erkenntnis der revolutionären Wirklichkeit (Die tschechische wissenschaftliche Intelligenz und die Oktoberrevolution in den Jahren 1918—1938)
- 52 Ludmila Hlaváčková — Jana Nosáková — Petr Svobodný, Der Unterricht der biologischen Wissenschaften an der Prager Univerzität
- 64 Wacława Szelińska, Alexius de Trzebon — sein Studium an der Universität Krakau (Aleksy de Trzebon — czeski student na Krakowskim Uniwersytecie w XV wieku)
- 80 Jan Martínek, Literarische Nachrichten über die Schule in Vraclav bei Hohenmauth in Böhmen (1572—1598)
- 108 Milan Moškoř, Die Zusammensetzung und Berufsmöglichkeiten der von der Prager philosophischen Fakultät in den Jahren 1654—1730 ausgebildeten Intelligenz

ČLÁNKY

Autoři

- PhDr. Petr Čornej, CSc., Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, Praha
- PhDr. Ivana Čornejová, Archiv Univerzity Karlovy, Praha
- doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., Archiv Univerzity Karlovy, Praha
- PhDr. Ludmila Hlaváčková, CSc., Ústav pro dějiny lékařství, fakulta všeobecného lékařství Univerzity Karlovy, Praha
- PhDr. Jan Martínek, CSc., Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV, Praha
- PhDr. Miloslav Martínek, CSc., Nová Mysl, Praha
- PhDr. Milan Moškoř, Ústav československých a světových dějin ČSAV, Praha
- Jana Nosáková, Ústav pro dějiny lékařství, fakulta všeobecného lékařství Univerzity Karlovy, Praha
- PhDr. Jiří Pešek, Archiv hlavního města Prahy, Praha
- PhDr. Petr Svobodný, Ústav pro dějiny lékařství, fakulta všeobecného lékařství Univerzity Karlovy, Praha
- prof. PhDr. Theodor Syllaba, CSc., Archiv Univerzity Karlovy, Praha
- doc. dr. hab. Wacława Szelińska, Historický institut Jagellonské univerzity, Krakov

**CESTOU POZNÁNÍ
REVOLUČNÍ PŘEMĚNY SVĚTA****(Česká vědecká inteligence a Velký říjen
v období předmnichovské republiky)**

MILOSLAV MARTÍNEK

Vítězství Velké říjnové socialistické revoluce a vznik prvního socialistického státu v dějinách lidstva znamenaly prolomení světové nadvlády kapitalismu. Staly se počátkem revolučního procesu, v němž lidstvo nastoupilo cestu za vytvořením sociálně spravedlivé společnosti bez vykořisťovatelů a vykořisťovaných. Od prvních okamžiků nesla proletářská revoluce znamení humanismu vyjádřené v základních rozhodnutích sovětské moci. Dekret o míru obsahoval výraz největší tužby lidstva, rozděleného v době svého vydání zákopy světové války: „vysvobodit lidstvo z hrůz války a jejích následků... dovést ke konečnému zdaru věc míru a zároveň věc osvobození pracujících a vykořisťovaných mas obyvatelstva od jakéhokoliv otroctví a jakéhokoli vykořisťování.“^{1/}

Podlomení moci imperialismu hluboce zasáhlo jeho vládu v koloniálních a závislých zemích a znamenalo uvolnění cesty ke svobodě národům, které trpěly národnostním útlakem. Právě k nim hovořila Deklarace práv národů Ruska vyhlašující rovnost a surchovanost národů; jejich právo na sebeurčení až do oddělení a vytvoření samostatného státu; zrušení jakýchkoli národních a národnostně náboženských privilegií a omezení; a svobodný rozvoj národnostních menšin a etnografických skupin obývajících území Ruska.^{2/}

Ideje demokratického míru a národní svobody našly v české společnosti okamžitý ohlas. Jeho výrazem byly demonstrace v listopadu a prosinci 1917 konané pod heslem „Chléb a mír“ a vyjadřující sympatie s ruským proletariátem. Spontánní přijetí mírových idejí Velkého října se odrazilo v lednové generální stávce roku 1918, ve vzpourách v rakousko-uherské armádě i v dalších konkrétních událostech posledního roku války. Události proletářské revoluce v Rusku znamenaly urychlení

^{1/} V. I. Lenin, Spisy, sv. 26. Praha 1956, s. 239—242.

^{2/} Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů I. Praha 1975, s. 27.

rozpadu rakousko-uherské monarchie, který přinesl svobodu českému a slovenskému národu. Leninská myšlenka spravedlivého míru se stala základem zahraniční politiky první socialistické země a její zásady dnes vyjadřují naděje všeho lidstva na odvrácení ničivého nukleárního konfliktu.

Mnohem obtížněji pronikaly do společnosti rodícího se československého státu myšlenky o nutnosti socialistické revoluce a demokratičnosti diktatury proletariátu. Neexistovala v ní totiž politická síla schopná bezvýhradně akceptovat požadavky revoluce a nastolit proletářskou vládu. Cesta k vítězství komunistických idejí byla provázena úsilím o poznání skutečného charakteru revoluční vlády a výsledků budování nové společnosti v sovětském Rusku.

Velmi složitou cestou poznávání spravedlivého, demokratického charakteru první proletářské revoluce prošla česká inteligence. Z velké většiny sice nepřijala zpátečnické stanovisko sympatizující s ruskými monarchisty, které zastával K. Kramář a publicisticky podporoval mj. i spisovatel V. Červinka, ale v drtivé většině zaujímal rozpačité, vyčkávané stanovisko.^{3/} Silně ji ovlivňoval především postoj T. G. Masaryka, který v několika publicistických příspěvcích i ve veřejných projevech zdůrazňoval, že bolševická revoluce je výlučně ruským jevem, který nelze opakovat v jiné zemi. Tento názor ovlivňoval jak oficiální československou zahraniční politiku v jejím postoji vůči sovětskému státu, tak myšlení širokých vrstev Československa.

V zásadě těmto názorům oponovala jen skupina levicových intelektuálů z řad umělecké tvůrčí inteligence, zejména literátů, jejichž cesta později vedla do řad Komunistické strany Československa. Konkrétní poznání skutečnosti sovětského Ruska pak přineslo první záblesky světla do nedostatku znalostí o životě celé šestiny světa. Šmeralova studie Pravda o Sovětském Rusku spolu s Olbrachtovou knihou Obrazy z nového Ruska ukazovaly novost a převratnost díla, které vykonal sovětský lid osvobozený od vykořisťování, a znamenaly jeden ze základních mezníků v procesu poznávání sovětského Ruska.

Nelze samozřejmě předpokládat, že by společnost v Československu jednoznačně a bez výhrad přijala Šmeralovo vyznání: „Co se děje v Rusku jest ohromné, závrtné, poctivé, rozumné, nutné, nepřemožitelné. Novarum rerum nobis nascitur ordo. Nových věcí rodí se nám řád! Všechna sugesce, již se zoufalou rafinovaností a terorem usiluje po dva roky na celém světě prosaditi třída kapitalistů se všemi nástroji a pomocníky své moci, jest lží, které velikostí nebylo snad ještě rovné v dějinách.“^{4/}

^{3/} Z. Uherek, O sovětsko-československé kulturní vzájemnosti (1918—1938). Praha 1971, s. 13.

^{4/} Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů I. Praha 1975, s. 378.

V oponentuře proti Šmeralovi se však začala hlouběji prosazovat myšlenka potřeby poznávat a studovat poměry v sovětském Rusku. T. G. Masaryk se snažil vyrovnat s touto otázkou na stránkách časopisu Čas v několika státech, které vyšly pod pseudonymem Český legionář a které byly později shrnuty do brožury Sovětské Rusko.

Masarykovy články, které byly napsány v září 1920, v době kdy probíhal v Československé sociální demokracii boj o charakter této strany a kdy se ke svému vyústění blížil zápas o sám charakter československého státu, jsou otevřeným odmítnutím ruské revoluce. Nehovoří se v nich již jen o nevhodnosti takového postupu v Československu, ale odmítá její opodstatněnost vůbec a revoluční myšlenku klade do přímého protikladu s Marxovým a Engelsovým učením o socialismu. Masarykovy názory našly dostatek apologetů, kteří v jeho duchu začali se sledováním vývoje v revolučním Rusku — řečeno slovy J. Nečase — „vědecky studovat Rusko a bolševictví“.^{5/}

Srovnáme-li základní linie ve vztahu různých politických skupin české inteligence k sovětskému Rusku, pak zřetelně rozeznáme, jak se od počátku 20. let vedle levicové (komunistické) skupiny, která našla své programové vyjádření v citované Šmeralově předmluvě ke knize Pravda o Sovětském Rusku a jejíž tribunou se stala Komunistická revue (vydáváná od r. 1921), vytváří okruh podporující svým „vědeckým přístupem k ruské otázce“ pragmatismus části české buržoazie hledající, zvláště v období Nové ekonomické politiky v SSSR, možnosti pro znovunavázání hospodářských kontaktů se Sovětským svazem. V tomto smyslu vyzněla i předmluva českého filologa a etnografa prof. J. Polívky ke knize ruského emigranta B. Sokolova Věda v Sovětském Rusku, která vyšla v Praze roku 1920, v níž se autor vyslovuje pro „... jasně poznání toho, jak vznikl Sovětský svaz, jaké je jeho státní zřízení, organizace práce, vědy a umění, a hlavně jak vyrůstá nový typ člověka.“^{6/} V podobném tónu se vyjadřovali i někteří další příslušníci intelektuálních vrstev v Československu, jako např. E. Rádl, F. Krejčí a další.

Ve srovnání s nimi vyniká od počátku v zápase o pochopení nového Ruska osobnost Zdeňka Nejedlého, který byl v řadách české inteligence jedním z prvních, kdo pochopili význam Velké říjnové socialistické revoluce a vyjádřili své naděje v nové Rusko. Již v roce 1919 psal o potřebě poznávat skutečnou tvář proměn, jimiž Rusko prošlo od Října 1917: „Místo souzení a odsuzování proto raději poznávejme! Rusko jest pro západního člověka — i pro nás — nevyčerpateľnou studnicí poučení, proto jděme a učme se. Poznávejme dále ruskou literaturu,

^{5/} Citováno podle J. Vávry, Říjnová revoluce a česká věda. Věstník ČSAV 1967, s. 673—694.

^{6/} Tamtéž, s. 681.

snad v ní dnes vycítíme ještě lépe národní filozofii ruskou než dříve, poněvadž leďacos budeme v ní moci pojmouti hloub a určitěji. Poznáváme i dnešní život ruský a sledujeme jej s bezpředsudnými očima toho, komu záleží na tom, aby v něm našel nejen zlo, ale i dobro, neboť žádný národ — tím méně ruský — nemůže ploditi jen zlo a nic dobrého.^{7/}

Nejdelšího sledování vývoje sovětského Ruska pak vedlo o několik měsíců později k jasnému vyjádření o charakteru ruské revoluce, kterou označuje jako lidové hnutí a srovnává ji s husitstvím.^{8/}

Takto chápaná ruská revoluce znamenala zákonitě rozchod Nejdelšího s masarykistickým Realistickým klubem. Časopis Var, který Z. Nejdelší založil, se stal vedle Neumannovy revue Červen významnou tribunou k posilování víry v pokrokovost a spravedlnost nového společenského řádu v sovětském Rusku: „Rusko však od nauky přistoupilo ke skutku a provádějíc jej v oblasti celé své ohromné říše, dalo tak světu příklad a popud docela jinak plodný. Účinek ruské revoluce proto také z lidstva nikdy již nezmizí. Lze jej ovšem oslabiti, ale nikoli zničiti, poněvadž smysl ruské revoluce jest příliš vklíněn do přirozeného vývoje lidstva, jest příliš obecně lidský, a ne pouze lokálně ruský, aby nezanechal po sobě hluboké a trvalé stopy.“^{9/}

Osobnost a působnost Z. Nejdelšího se staly středem snah české inteligence po vytvoření organizace soustřeďující ty její příslušníky, kteří postupně překonávali svou nedůvěru k revolučním přeměnám v Rusku a kteří se snažili o prohloubení kontaktů se sovětskou společností. Příkladem takového přerodu byl F. X. Šalda, jehož myšlenkový vývoj pod vlivem událostí v Československu přešel až k sympatiím projevovaným ruské revoluci zejména ve srovnání s vývojem v naší zemi: „v Rusku konec konců jest ničivý požár, ale přece žár, kdežto zde jen něco, co se podobá tlení.“^{10/} Podobnou cestou prošli i další příslušníci demokratických vrstev české inteligence jako byli bratři Čapkové, F. V. Krejčí, J. L. Fischer, O. Fischer a další. Nebyla v tom cesta ztotožnění s ideály proletářské revoluce (tak tomu nebylo ani u Šaldy), ale projev sympatií k velkému historickému experimentu sovětských lidí.^{11/}

Proces vytváření organizační základny těch, kdo projevovali sympatie k Sovětskému svazu vyvrcholil na podzim 1924 založením Společnosti pro hospodářské a kulturní sblížení se Sovětským Ruskem. Provolání jejího přípravného výboru ukazuje objektivní důvody tohoto kroku a její

7/ Z. Nejdelší, Boje o nové Rusko. Praha 1953, s. 76—77.

8/ Tamtéž, s. 78—80.

9/ Tamtéž, s. 93—94.

10/ F. X. Šalda, Kritické projevy, sv. 11. Praha 1959, s. 213.

11/ Z. Uherek, O sovětsko-československé kulturní vzájemnosti (1918—1938). Praha 1971, s. 16—17.

plány: „Za sedm let, jež uplynuly od výbuchu sociální revoluce v Rusku, uklidnilo se pobouření vyvolané touto událostí na Západě. Dnes nutno počítati se Svazem sovětských socialistických republik, v něž se spojily národní státy vzniklé z revolučního Ruska jako s realitou, již nelze smazati ani nejvášnivějším protestem... Obapolné styky pak umožnily hlubší pochopení ruských událostí též po stránce duchové a i tam odkryly řadu kladných položek, jež novému Rusku dnes přiznává i zásadní odporce... Je nutno nahraditi běžné předsudky věcnými informacemi o dnešním stavu hospodářském, právním a kulturním.“ Do čela Společnosti byl zvolen Z. Nejdelší a pod provoláním je podepsána řada významných kulturních činitelů, mezi nimiž jsou podpisy vědeckých osobností, jakými byli J. Bidlo, J. L. Fischer, O. Fischer, J. Hrdina, O. Chlup, J. Macek, B. Mathesius (tajemník Společnosti), J. Procházka, V. Procházka, B. Přikryl, E. Rádl, I. Sekanina a F. X. Šalda.^{12/}

Představitelé československé vědy sehráli důležitou úlohu zejména v poznávání sovětské skutečnosti a v navazování kontaktů se sovětským Ruskem. Ve svém hledání vztahu k novému Rusku navazovali na úzké kontakty s ruskou kulturou, které byly přerušeny válkou a jejichž obnova v porevoluční době byla velmi obtížná. Navíc byla ztěžována činností ruské emigrace usazené v Praze a podporované předními představiteli československé vědy. Podobně bránil rozvoji československo-sovětských vědeckých styků nedostatek informací o stavu vědy v Sovětském Rusku. Proto byla se zájmem přijata zmíněná kniha B. Sokolova, která sice vyjadřovala „smutek“ nad současnou situací a nad osudy mnoha ruských učenců, ale zároveň informovala o některých nových reáliích vědeckého života v sovětské zemi.

Příležitostí k navázání kontaktů se sovětskými vědci se stala akce „na podporu strádajících učenců v Rusku“, která vznikla z popudu M. Gorkého a v níž podnikla iniciativní kroky univerzita v Helsinkách. Na výzvu Karlovy univerzity se této podpůrné akce zúčastnily i další československé vysoké školy. Nelze hovořit o tom, že by činnost komitétu na pomoc ruským učencům, vytvořeného pro tento účel byla zaměřena na podporu rodící se sovětské vědy. Oficiální československá politika se i nadále držela neutralistických pozic a konzervativní kruhy v Československu poskytovaly morální i hmotnou podporu ruským emigrantům a jejich institucím jako byla ruská či ukrajinská volná univerzita v Praze. Předání výtěžku humanitní pomoci ze strany československých vědců na podzim 1921 se však stalo příležitostí k navázání prvních kontaktů mezi československými a sovětskými vědci, které byly navíc podtrženy akcí knižních darů z české odborné produkce po roce 1914 o něž

12/ Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů II. Praha 1977, dok. č. 95, s. 138—140.

požádali při této příležitosti zástupci petrohradské akademie věd.^{13/} S podobnou iniciativou vystoupila na žádost sovětské strany i Česká akademie věd a umění. V důsledku toho se Československo dostalo na první místo mezi západoevropskými zeměmi v navazování styků se sovětskými vědeckými kruhy, přičemž v některých směrech sehrávalo úlohu prostředníka mezi sovětským Ruskem a ostatním světem.^{14/}

Důležitým prvkem přitom byla myšlenka slovanské vzájemnosti, chápaná často v romantickém pojetí minulého století, kterému však byly cizí společenské změny v sovětském Rusku. V tomto smyslu musíme chápat i účast oficiálních zástupců československých vědeckých institucí na oslavách 200. výročí založení Akademie věd SSSR v září 1925.

Svědectvím je výpověď přímého účastníka těchto slavností slovinského filologa, profesora Karlovy univerzity, M. Murka v jeho Pamětech i text zdravice rektora Karlovy univerzity profesora Kukuly, která zdůrazňovala slovanský ráz „Ruské akademie věd“, připomínala tradice styků s českými vědci a vyjadřovala přání, „aby tyto duchovní svazky mezi českou a ruskou vědou a literaturou sílily a se utužovaly.“ Podobně vyzněla i pozdravná adresa České akademie věd a umění, kterou předal její představitel prof. J. Polívka.

Takto tradovaná myšlenka spolupráce se sovětskými vědci odpovídala oficiální československé zahraniční politice, která v této době koketovala s možností navázání diplomatických styků se SSSR. Ve skutečnosti však československá diplomacie zachovávala vůči přátelství se Sovětským svazem jen rezervovaný postoj. Svědčí o tom i instrukce ministerstva zahraničí k cestě Z. Nejedlého na zmíněné oslavy 200. výročí sovětské akademie věd: „Jinak i jim (tj. Z. Nejedlému a hercům Národního divadla V. Tůmovi a R. Deylovi, kteří jej doprovázeli) v každém ohledu nabídněte své služby, aby se necítili dotčeni, avšak v rozmluvě s nimi zachovejte velkou rezervu, hlavně v kritice sovětských poměrů, neboť pánové tito velmi sympatizují se Sověty.“^{15/}

Osobní kontakty československých vědců však mimořádnou měrou přispěly k poznání sovětské skutečnosti. Vzpomínky prof. Murka jsou svědectvím o dojmu, jakým působila významná úloha, kterou sovětská vláda přikládala postavení vědy: „Na slavnostních schůzích jsme se dověděli, jak si vládní kruhy váží spolupráce Akademie věd, která hned po revoluci slíbila, že bude nové vládě sloužit stejně svědomitě jako staré...“^{16/} Obdivoval se i způsob práce sovětských vědeckých insti-

tucí, který podrobněji popsal Z. Nejedlý ve stati zařazené k reportážím z cesty československých kulturních pracovníků do SSSR v roce 1925 (SSSR. Úvahy, kritiky, poznámky. Praha 1926).

Poznání Sovětského svazu představovalo cestu k poznání revoluční budoucnosti. Sovětští lidé spolu se všemi demokratickými silami světa usilovali o zlomení předsudků a pověr šířených buržoazní propagandou. Nejlepší odpovědí na protisovětskou kampaň byly úspěchy sovětského zřízení, které vynikly zvláště na počátku třicátých let, kdy kapitalismus prožíval nejtěžší ekonomickou krizi svého dosavadního vývoje. V této situaci volil světový imperialismus taktiku zosířených útoků proti sovětské zemi. Československo oddalovalo uznání SSSR *de iure* a vláda zakazovala činnost Svazu přátel SSSR.

Proti rostoucí vlně pomluv nabízel sovětský občan možnost přesvědčit se o skutečných úspěších socialistické výstavby. V roce 1931 se obrátili studenti a učitelé Moskevského elektrostrojřenského institutu s takovým návrhem i k československým studentům: „... vy neznáte pravdu o Sovětském svazu, o situaci studentstva, o našem životě a našich úspěších. Nevěřte kapitalistickému tisku! Chceme, abyste na vlastní oči spatřili naše výsledky i naše nedostatky, všeobecné nadšení i všeobecný rozmach našeho budování.“^{17/}

Toto svolání ukazuje zároveň jeden důležitý rys ve snahách po pochopení revolučního charakteru vývoje v zemi Sovětů — zápas o získání nastupující mladé inteligence. Jejím představitelem byla nová generace mladých členů KSČ, mezi nimiž vynikal nadšenými reportážemi o životě v Sovětském svazu J. Fučík. Otázky vývoje Sovětského svazu nalézaly stále více místa na stránkách levicových studentských časopisů. Za všechny hovoří článek věnovaný 20. výročí vítězství ruského proletariátu. Jeho autor zdůrazňuje souvislost mezi vítězstvím Velkého října a získáním samostatnosti Československa a ukazuje pokrokovou budoucnost lidstva v celkové souvislosti s bojem proti fašismu, který právě v té době útočil na demokratické Španělsko.^{18/}

Otázka boje proti fašismu, který byl československou vládou traktován jako boj proti pokusům o revizi poválečných hranic, se stala jedním z prvků ve spojení Československa se Sovětským svazem uzavřeným smluvně rok po uznání Sovětského svazu Československem *de iure* (1934). Třídní omezenost buržoazní politiky v mezinárodních vztazích však nedovolovala Československu užší součinnost se socialistickým Sovětským svazem. K. Konrad tuto omezenost spojeneckých smluv Československa a Francie se Sovětským svazem vyjádřil v polemice s H. Ripkou v ro-

^{13/} Podrobněji viz B. Mika, VŘSR, vznik ČSR a rozvoj československých vědeckých vztahů. Československo-sovětské vztahy VI., 1977, s. 65—79.

^{14/} J. Vávra, Říjnová revoluce a věda. Věstník ČSAV 1967, s. 682—683.

^{15/} Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů II. Praha 1977, dok. č. 135, s. 190.

^{16/} M. Murko, Paměti. Praha 1949, s. 185.

^{17/} Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů II. Praha 1977, s. 524.

^{18/} I. Osvald, 21. října o 7. listopadu a 28. říjnu. Mladá kultura IV., 1937/38, č. 2—3, s. 24—25.

ce 1935. Na Ripkovu argumentaci používající historický příráměr srovnávající husitství, francouzskou a ruskou revoluci oponoval Konrad: „dokud pravnuci táboritů a vnuci jakobínů zůstanou za ruskými bolševiky, budou smlouvy kapitalistické Francie a kapitalistického Československa se socialistickým Sovětským svazem jen papírovými závazky bez výkonné síly.“^{19/}

Ekonomická síla sovětské země, která byla prokázána úspěchy prvních pětiletok, přitahovala pozornost světové veřejnosti stejně jako nezlomné úsilí sovětské zahraniční politiky o zachování míru tolik potřebného pro socialistické budování. Pokrokoví lidé upírali své naděje k Sovětskému svazu jako záruce mírového života. Vyjádřil to i K. Čapek svou účastí na přípravě publikace Den míru, která vyšla v Moskvě v červenci 1937 na základě dřívějšího návrhu M. Gorkého podpořeného Mezinárodním kongresem spisovatelů na obranu kultury (Paříž 1935).^{20/} Zájem o Sovětský svaz se projevil na začátku třicátých let v organizaci rozsáhlého edičního podniku Monografie SSSR i v publikování nezměrného množství reportáží a zpráv o sovětské zemi.

Změnila se i úloha vědy ve vzájemných československo-sovětských vztazích. Přestože pro většinu našich vědeckých pracovníků bylo velmi těžké vzdát se antipatií a předsudků vůči sovětskému zřízení, docházela většina příslušníků československého vědeckého života k závěru, že spolupráce se sovětskou vědou může být jen na prospěch vědeckého pokroku, bez ohledu na různost ideových pozic.^{21/} Rostoucí prestiž sovětské vědy v nejrůznějších disciplínách obrátila situaci — zatímco ve dvacátých letech docházelo jen k ojedinělým kontaktům při výměně publikací, přednáškách či na mezinárodních vědeckých konferencích a setkáních — po roce 1930 hledali českoslovenští vědci v Sovětském svazu podněty pro další rozvoj své specializace. Příkladem může být cesta československých astronomů do Střední Asie k pozorování úplného zatmění Slunce v roce 1936, pracovní pobyt geologa prof. F. Ulricha roku 1937 na Uralu či přednáškové turné prof. J. Heyrovského, jehož kniha Základy polarografické metody byla vydána v Sovětském svazu.

Svůj obdiv k populární vědy v Sovětském svazu vyjádřil prof. B. Hrozný v seriálu článků pro Lidové noviny i v rozhovoru pro list Izvestija. Významný český badatel se obrátil i proti tvrzením známé knihy francouzského spisovatele A. Gida: „Hlavní vadou jeho knihy je nedostatek historického smyslu... především je nutno... srovnati dnešní sovětskou kulturu s kulturou předrevolučního Ruska a jen tak může

^{19/} K. Konrad, Na prahu války. Praha 1951, s. 202.

^{20/} Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů III. Praha 1979, s. 194.

^{21/} Z. Uherek, Karlova universita ve spolupráci se sovětskou vědou v letech 1921—1938. Acta Universitatis Carolinae — Philosophica et Historica 1957, s. 121.

být spravedlivě změřen pokrok učiněný v posledních letech v Rusku.“^{22/}

Podobné úvahy nutně vedly ke srovnání podmínek rozvoje vědy v Sovětském svazu a v Československu. Odrazilo se to zejména v oblasti přírodních věd a jejich aplikace, zejména v medicíně. Účastníci výpravy československých vědců do SSSR se s uznáním vyslovovali o organizaci sovětské vědy, výstavbě vědeckých ústavů i o systému výchovy vědeckých pracovníků v SSSR formou aspirantury.

Velkou příležitostí pro takové srovnávání byl Světový fyziologický kongres pořádaný roku 1935 v Moskvě za účasti akademika Pavlova. Obdiv k této legendární postavě ruské a sovětské fyziologie vedl k porovnávání jeho názorových východisek a vědeckých výsledků s obdobnými díly jiných badatelů. V nekrologu I. P. Pavlova, který uveřejnil levicový časopis mediků a lékařů Rentgen, provedl autor srovnání vědecké metody a společenských východisek velkého ruského učenice a prof. F. Mareše, známého tehdy v široké veřejnosti ultrapravicovými názory, včetně vášnivé obhajoby pravosti Královédvorského a Zelenohorského rukopisu (ještě ve 30. letech!) — „jeho jméno bylo uváděno jako jméno zakladatele českého pseudonacionalismu, hrozícího koncentračními tábory a novou ‚kulturou‘. K tomu se poji vědecké téměř zapomenutí. Fyziolog Mareš, jako idealistický filozof, zabil konec konců svou skvělou minulost přírodovědce... A zatím Pavlov, na konci svého života, obklopen pracující obrovskou školou, uprostřed rozkvétajících ústavů nejlepších na světě, milován a ctěn všemi svými spoluobčany uznává jednotnost a obecnou platnost vítězného dialektického materialismu a připíjí ke zdaru té vládě, která osvobodila vědu pro větší prospěch kultury a lidstva.“^{23/}

Se zvláštním zaujetím sledovali českoslovenští lékaři demokratický systém organizace sovětského zdravotnictví. Svůj obdiv k sovětské medicíně mnohokrát vyjádřil pokrokový český lékař dr. M. Nedvěd, jehož zkušenosti ze Sovětského svazu se přenesly do programu uspořádání poválečného československého zdravotnictví, který v ilegalitě připravovala odbojová skupina lékařů a který se stal součástí sociálního programu KSČ.

Hrozící nebezpečí fašistického útoku a neupřímná politika západních spojenců vůči Československu obracely stále větší měrou naděje českého a slovenského lidu k Sovětskému svazu jako záruce národní svobody a samostatné existence. Řada kulturních a vědeckých pracovníků to vyslovila i v publikaci Sovětskému svazu k 20. výročí, která byla vlastně součástí darů sovětskému lidu k 20. výročí vítězství Velké říjnové so-

^{22/} Tamtéž, s. 128.

^{23/} N. Benda, Konec dvou fyziologů. Roentgen II., 1935/36, č. 7, s. 41.

cialistické revoluce. Podobně vyzněla i anketa časopisu *U Blok nadepsaná* Čím je protifašistickému spisovateli Sovětský svaz.^{24/}

V září 1938 vyjádřili členové Svazu přátel SSSR zcela jasně své odhodlání hájit po boku SSSR nezávislost republiky v dopisu prezidentu dr. Benešovi: „V těchto těžkých hodinách učiníme vše pro upevnění a prohloubení nerozlučitelného svazku přátelství Československé republiky a Sovětského svazu ve smyslu ducha a litery československo-sovětského paktu o vzájemné pomoci v případě napadení — tohoto Vašeho velikého státnického díla politiky nedělitelného míru a kolektivní bezpečnosti.“^{25/}

Třídní zájmy bránily československé buržoazii přijmout nabízenou pomoc socialistické země. Trpké zkušenosti z let nacistické okupace spolu s hrdinským zápasem sovětského lidu proti nacismu přesvědčily o nutnosti úzkého spojení se Sovětským svazem, které bylo založeno na Smlouvě o přátelství, spojení a poválečné spolupráci z roku 1943.

Cesta za poznáním socialistických přeměn světa vedla k přijetí programu socialistické revoluce a generální linie vybudování společnosti nového typu v naší zemi. Počáteční nesmělé pokusy o navázání kontaktů se Sovětským svazem jsou naprosto nesrovnatelné s dnešními rozvíjenými formami spolupráce s touto zemí ve všech oblastech života. Myšlenka mírového soužití, která je základem leninské zahraniční politiky a vychází z přímé návaznosti na Dekret o míru, s nímž vystoupila vítězná proletářská revoluce, se stala součástí myšlení všech občanů naší země. Jejím výrazem je i výzva Univerzity Karlovy adresovaná všem evropským univerzitám a vysokým školám: „Stín válečné hrozby, dopadající bezprostředně na nás, nese sebou i varování, jak snadno by se mohlo minout cílem naše snažení vychovávat mladou inteligenci tak, aby pomáhala při řešení otázek rozvoje vlastní země, a současně přispívala k využívání vědeckého pokroku pro dorozumění mezi národy, v zájmu mírové budoucnosti, tj. ve svém vlastním zájmu, protože tuto budoucnost bude žít.“

^{24/} Přehled vývoje československo-sovětských vztahů v údobí 1917—1939. Praha 1975, s. 295—296.

^{25/} Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů III. Praha 1979, s. 556.

MILOSLAV MARTÍNEK

Auf dem Wege zur Erkenntnis der revolutionären Wirklichkeit

[Die tschechische wissenschaftliche Intelligenz und die Oktoberrevolution in den Jahren 1918—1938]

ZUSAMMENFASSUNG

Der Sieg des russischen Proletariates im November 1917 fand in allen Schichten des tschechischen und slowakischen Volkes einen breiten Widerhall. Das Verhältnis der Intelligenz, die die Gedanken der Revolution in einer spezifischen Art übernommen hatte, änderte sich durch Informationen über die tatsächliche Situation im revolutionären Russland nur schrittweise von einer ursprünglich abwartenden Stellung bis zu Sympathieäußerungen mit der sich hervorbildenden neuen Gesellschaftsordnung. Eine besondere Rolle spielte in diesem Prozeß die wissenschaftliche Intelligenz an den Hochschulen und besonders auch an der Karlsuniversität. Ihre Angehörigen wurden von Besuchern der Sowjetunion und Teilnehmern an Aktionen sowjetischer Institutionen der Wissenschaft und Hochschulen, nach und nach über die neue Rolle der Wissenschaft in der Sowjetunion, über die Möglichkeiten ihrer Entfaltung in den neuen gesellschaftlichen Bedingungen und über ihre Erfolge informiert.

Das Verhältnis zur Sowjetunion änderte sich seit dem Beginn der dreißiger Jahre, als die internationale autorität des ersten sozialistischen Landes auch durch die wirtschaftlichen Erfolge des ersten Fünfjahrplanes immer mehr anstieg. Die Sowjetunion wurde zu einer Stütze aller antifaschistischen und friedliebenden Kräfte, was besonders auch durch die Bedrohung der Tschechoslowakei durch Hitler-Deutschland nicht nur bei den Linksorientierten, sondern auch bei vielen bürgerlich-demokratisch denkenden Professoren der Karlsuniversität Sympathien für die Sowjetunion und Hoffnungen hervorrief. Eine Reihe bürgerlicher wissenschaftlicher Kapazitäten, stellte sich offen gegen die reaktionären und unwahren Nachrichten über die Situation und die Ergebnisse der Sowjetwissenschaft, nahmen an antifaschistischen Versammlungen und Friedensaktionen teil und sprachen über ihre eigenen Eindrücke aus der Sowjetunion. Die Mitgliederzahl der Organisationen der Freunde der UdSSR stieg an und für die tschechoslowakische Intelligenz, wurde die Tätigkeit, der im Jahre 1924 gegründeten Gesellschaft für wirtschaftliche und kulturelle Beziehungen zum neuen Russland, immer anziehender.

PŘEHLED DĚJIN VÝUKY BIOLOGICKÝCH VĚD NA PRAŽSKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTĚ

LUDMILA HLAVÁČKOVÁ — JANA NOSÁKOVÁ — PETR SVOBODNÝ

Podnět k této studii nám poskytlo 75. výročí vzniku biologického ústavu FVL UK, připadající na červenec roku 1986. Snaha učinit si představu o tom, z jakých kořenů vyrůstaly biologické vědy, vyučované dnes na naší fakultě, nás dovedla až k samým počátkům existence pražské univerzity. Přírodovědným oborům, především botanice, zoologii a mineralogii, kterým věnujeme hlavní pozornost, se na univerzitě vyučovalo od jejího vzniku jak na lékařské, tak na filozofické (artistické) fakultě. Do roku 1620 sledujeme jejich výuku i na artistické fakultě vzhledem k tomu, že přes svůj charakter přípravky pro vyšší fakulty měla v tomto období své existence pro jejich rozvoj mimořádný význam. Po dobu 16. století, kdy pražská lékařská fakulta přestala existovat, byla dokonce jediným střediskem, které udržovalo kontinuitu i v tomto směru. V nejstarším období věnujeme pro nedostatek přímých pramenů o výuce pozornost také literární a vědecké činnosti členů obou fakult, která s výukou přírodovědných oborů vždy těsněji či volněji souvisela. Navíc právě v nich dosáhla česká věda té doby často svých vrcholů. Od znovuzřízení lékařské fakulty v r. 1622 se omezujeme pouze na výuku v jejím rámci. Nadále až do r. 1848 (kdy se i filozofická fakulta stala rovnocennou s ostatními a vyučovalo se na ní i přírodním vědám) byla tedy lékařská fakulta nejvyšším učilištěm přírodovědných oborů, ze kterých se pozdějším vývojem vyčlenily další specializované biologické disciplíny.

Přestože byly vždy jedním z povinných předmětů výuky budoucích mediků, nebyla jim v dosavadní historicko-lékařské literatuře — a to nejen naší, ale ani světové — věnována pozornost.^{1/}

^{1/} Tak například v základní příručce Die deutsche Karl-Ferdinands Universität in Prag, Prag 1899 nalezneme přírodní vědy pouze na fakultě filozofické, ačkoliv dějiny všech ostatních oborů jsou zde zpracovány velmi podrobně. Tento obor neuvádí např. ani souborná práce H. H. Eulnera, Die Entwicklung der medizinischen Spezialfächer an der Universitäten des deutschen Sprachgebietes, Stuttgart 1970, ani

Naše stať je ovšem pouze pokusem rekonstruovat přehled výuky těchto oborů na pražské lékařské fakultě, aniž by mohla zhodnotit jejich rozvoj a význam vědecký, který je mnohem složitější než u většiny lékařských oborů zejména proto, že jde o všeobecný obor hraničící úzce nejen se všemi lékařskými obory teoretickými, ale i s většinou oborů klinických, nemluvě o řadě dalších jak přírodovědných, tak i společenských. Toto hodnocení čeká na odborníky biologie,^{2/} kterým třeba náš příspěvek shromážděním údajů o přednášejících, učebnicích, způsobu výuky atd. poskytne některé podněty.

BIOLOGICKÉ OBORY V NEJSTARŠÍM OBDOBÍ EXISTENCE UNIVERZITY KARLOVY A JEJÍ LÉKAŘSKÉ FAKULTY

Jak již víme, základy obecně teoretických i prakticky zaměřených biologických znalostí poskytovaly na středověkém pražském vysokém učení dvě fakulty.^{3/} Medicínská se zabývala řadou přírodovědných nauk, zejména farmakognosticky zaměřenou botanikou, ale se stejným cílem i zkoumáním světa zvířat a nerostů. Teoretickým východiskem středověkého poznání živé přírody se stala Aristotelova přírodní filozofie přednášená na artistické fakultě. Tato fakulta, která se brzy po založení univerzity v roce 1348 stala významným centrem scholastiky, nabízela kvalitní vzdělání především v oblasti logiky, morálky, ale i přírodních věd, pro jejichž rozvoj měla v té době větší význam než sama lékařská fakulta.^{4/}

Aristotelovská přírodní filozofie tvořila v té době již hotový a téměř neměnný soubor názorů o přírodě, který byl středověkem přejat poměrně pozdě prostřednictvím arabské filozofie. Jejím úkolem bylo na základě osvědčených autorit poskytnout studentům principy scholastické metody i poznatky o přírodě nezbytné pro studium vyšších fakult. Znalosti jednotlivých přírodovědných a tím spíše biologických oborů v dnešním slova smyslu nebyly od sebe odlišeny, nebyly dále experimentálně rozvíjeny a tvořily jenom obecný základ vzdělání. Přesto lze ve výkladu Aristotelových děl a komentářů k nim na artistické fakultě 2. poloviny 14. století hledat i počátky výuky biologie.

Biologie patří mezi vědy, kterým dal základ právě Aristotelés. V je-

podrobné dějiny vídeňské lékařské fakulty E. Lesky, Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert, Graz — Köln 1965. Obecné dějiny biologie, např. Geschichte der Biologie, kol. autorů, Jena 1982, takřka nevěnují její výuce a pěstování na lékařských fakultách pozornost.

^{2/} Pokusy o hodnocení byly již u nás zdárně učiněny, např. v práci J. Janka, Vznik experimentální biologie v Čechách (1882—1918), Praha 1982 a dvou příspěvcích téhož autora Vědy o životě v období vědecké revoluce, in: Vědecká revoluce 17. století — Věda v průmyslové revoluci, Práce z dějin přírodních věd 20, Praha 1986, s. 141—166; Biologie v období průmyslové revoluce, tamtéž, s. 313—341.

ho přírodovědných pojednáních, čtených a komentovaných na středověkých univerzitách, najdeme základy srovnávací morfologie, anatomie, genetiky, embryologie, obecné fyziologie atd., a zároveň systematiku živé přírody od rostlin a zvířat až k člověku.^{5/} S jeho biologickým učením těsně souvisejí i ve středověku často vykládané práce psychologické, neboť součástí jeho pokusu o psychologickou soustavu bylo i pojetí duše jako obecného principu života.^{6/}

S takto pojatou biologií se tedy seznamovali i studenti lékařství. Aristotelovy spisy o filozofii přírody vykládal ještě před založením univerzity mistr Řehoř v 70. letech 13. století na pražské katedrální škole.^{7/} Teprve po vzniku univerzity však došlo k většímu rozmachu výuky aristotelovské filozofie a přírodovědy. O tom, která Aristotelova díla a komentáře k nim byla součástí výuky, dávají představu seznamy kolejních knihoven a statuta filozofické fakulty ze 2. poloviny 14. století. Aristotelův spis De anima, ze kterého středověcí učenci vycházeli při studiu i výkladu problematiky životního principu, patřil mezi nejvíce komentované, a je proto jmenován i mezi spisy určenými k četbě na přednáškách a k bakalářským zkouškám. Jiný spis De generatione et corruptione byl požadován u zkoušek magisterských. První z nich měl být přednášen tři měsíce a druhý dva měsíce.^{8/} Oba dva byly již v 70. letech 14. století komentovány pražským mistrem Jenkem Václavovým z Prahy (zemřel 1400—1404?).^{9/} Vedle jeho komentářů se v pražské univerzitní knihovně zachovaly i komentáře k dalším problémům soudobé přírodovědy.^{10/} Kromě Aristotela byla přednášena a komentována díla dalších autorit, jako Summa naturalium Alberta Velikého^{11/} a kompilační encyklopedický spis Plinia Staršího Naturalis historia.^{12/}

Jazykem středověké univerzity byla latina. Aby usnadnil studentům

^{3/} Z. Horský, Přírodní vědy v českých zemích za Karlovy doby, in: Mezinárodní konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR, Materiály ze sekce dějin filozofie a přírodních věd, Praha 1981, s. 97.

^{4/} Tamtéž, s. 98; J. Petráň, Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Praha 1983, s. 21—23.

^{5/} Z bohaté naší i zahraniční literatury o aristotelismu uvádíme pouze nejnovější práce týkající se bezprostředně výuky biologie na pražské univerzitě. Systém Aristotelovy biologie srovnej in: Aristotelés, Člověk a příroda, Praha 1984, Předmluva J. Netopilíka, s. 25.

^{6/} Tamtéž, Úvod ke spisu O duši, M. Mráz, s. 169.

^{7/} V. Herold — M. Mráz, K dialektice ideových zdrojů a společenského působení českého filozofického myšlení doby předhusitské, Filozofický časopis 24, 1976, s. 724.

^{8/} F. Kavka, Organisační studia na pražské artistické fakultě v době předhusitské, Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis (nadále jen HUCP), VIII/1, 1967, s. 10.

^{9/} Aristotelés, Člověk a příroda, Úvod ke spisu O vzniku a zániku, M. Mráz, s. 57.

^{10/} J. B. Korolec, Středověké komentáře k Aristotelovým dílům na pražské univerzitě, HUCP XV/2, 1975, s. 45 a 48.

^{11/} F. Kavka, c. d., s. 14.

^{12/} J. Petráň, c. d., s. 58; ukázky z tohoto díla vyšly jako Plinius Starší, Kapitoly o přírodě, Praha 1974.

jejich začátky, sestavil mistr Bartoloměj z Chlumce zvaný Klaret několik významných slovníkových děl. Již Vokabulář, který věnoval výslovně studentům, obsahuje i odstavce týkající se botaniky. Bohemář jich uvádí více v jednotlivých tematických okruzích (De arboribus, plantis et seminibus, De frumentis, De herbis, De seminibus) a Glosář podává český výklad i zoologických pojmů, z nichž některé se ujaly a jsou používány dodnes.^{13/}

Takto teoreticky (filozoficky, jazykově i faktograficky) připraveni v přírodovědných oborech vstupovali studenti na vyšší lékařskou fakultu. Ta sama věnovala biologickým poznatkům pozornost z praktického pohledu na léčebné účinky rostlin a dalších přírodnin. Nauka o léčivých rostlinách byla přednášena ve druhém roce a doprovázena jejich prohlížením v lékárnách a v botanické zahradě Angela z Florencie na Novém Městě.^{14/} Ze stejného farmakognostického zájmu vyplývala potřeba spisů s botanickým obsahem — rostlinářů a později herbářů. Nejstarším v našich zemích je rostlinář olomoucký z počátku 14. století,^{15/} ale po založení univerzity se jejich sestavováním začali zabývat i její mistři. Lékař Jan Ondřejův zvaný Šindel (1370—1449) komentoval například veršovaný Pseudomacherův herbář a mistr Křišťan z Prachatic (zemřel 1439) je autorem abecedního herbáře.^{16/}

Ke zlomu v přírodovědném bádání došlo v 16. století, kdy se botanikové i zoologové vzdali pouhého studia starých autorit a přistoupili k vlastnímu pozorování přírody. V té době však pražská lékařská fakulta již neexistovala, neboť zanikla v důsledku společenských a ideologických změn vyvolaných husitstvím. Další rozvoj biologických oborů a jejich výuka se proto odehrávaly především na artistické fakultě, kde jim někteří mistři věnovali čas od času svou pozornost. Ale i mimo univerzitní půdu se především botanikou zabývali někteří její absolventi, například autor prvního českého tištěného herbáře, vydaného roku 1517, lékař Jan Černý.^{17/}

V polovině 16. století se do Čech dostalo významné botanické dílo Petra Ondřeje Matthioliho (1501—1577), který se zařadil k autorům na svou dobu moderních herbářů. Ačkoliv osobně pobýval v Praze od roku 1554, jeho Herbář zprostředkoval domácím prostředí až Tadeáš Hájek z Hájku (1525—1600) překladem do češtiny (1562) a němčiny (1563). Svým aktualizovaným a doplněným překladem se Hájek zařadil mezi průkopníky české botanické literatury a názvosloví, na kterém později

stavěl i J. S. Presl (1791—1849). Nový, podstatně rozšířený překlad téhož herbáře vyšel v roce 1569 z pera lékaře Adama Hubera z Riesenpachu (1546—1613) a nakladatele Daniela Adama z Veleslavína (1546—1599).^{18/} O tom, že herbáře byly důležitou učební pomůckou již před zánikem lékařské fakulty, svědčí katalogy knihoven kolejí Rečkovy a Českého národa z 15. století, ve kterých je mezi ostatními lékařskými spisy uvedeno i několik blíže neurčených herbářů.^{19/} Není pochyb o tom, že i oba překlady Matthioliho Herbáře pořízené profesory pražské univerzity našly své místo v její knihovně jako učební pomůcky.

Další z velkých osobností předbělohorské univerzity byl lékař Adam Zalužanský ze Zalužan (1555—1613). Ve svém spisku Řeč ve prospěch anatomie a zařízení lékařského studia adresovaném v roce 1600 císaři Rudolfovi doporučuje obnovení lékařské fakulty a při zdůraznění praktických stránek radí využít stávající koleje Krále Václava, u které je zahrada vhodná k výuce botaniky.^{20/} Otázka botanické zahrady byla uvedena i v návrhu profesorského sboru na reformu univerzity z roku 1612, který předpokládal zřízení lékařské fakulty u Amdělské zahrady na Novém Městě.^{21/} Evropský i domácí rozvoj botaniky vyvrcholil v Zalužanského díle Methodi herbariae libri tres z roku 1592, které se již svým názvem vydělilo z pouhé rostlinopisné řady herbářů a obsahem i formou (obecná botanika, anatomie, fyziologie a morfologie rostlin; uvedena je i bibliografie) patří mezi první vědecká botanická díla v Čechách.^{22/}

OD OBNOVENÍ LÉKAŘSKÉ FAKULTY V ROCE 1622 DO REVOLUČNÍCH LET 1848/49

Předáním Karolina jezuitům v roce 1622 nastala nová situace i pro výuku biologických oborů, nyní již v rámci znovuootevřené lékařské fakulty. 9. září 1622 byl panovníckým reskriptem schválen jezuitský návrh na zřízení tří profesorských stolic, podle kterého měl třetí z profesorů přednášet vedle anatomie také botaniku (rem herbariam), jejíž výuka přešla později na profesora chirurgie, anatomie a botaniky.^{23/} Přednášky prvních tří profesorů, mezi nimi i profesora anatomie a botaniky Izaiáše Leše (zemřel 1650), který do Karolina přenesl svoji lékárnu, byly slav-

^{18/} P. O. Matthioli — T. Hájek z Hájku, Herbář, jinak bylinář velmi užitečný, edice s historickým doslovem J. Janka, Praha 1982.

^{19/} K. Beránek, O počátcích, s. 60.

^{20/} Tamtéž, s. 65.

^{21/} Tamtéž, s. 67.

^{22/} J. Vinař, Obrazy, s. 120 n.

^{23/} K. Beránek, Příspěvky k obnovení lékařského studia v Praze (1623-38), HUCP IV/1, 1963, s. 98.

^{13/} J. Vinař, Obrazy z minulosti českého lékařství, Praha 1959, s. 53 n.

^{14/} Kolektiv, Dějiny československého lékařství I, Praha 1964, s. 77—78.

^{15/} Tamtéž, s. 78.

^{16/} K. Beránek, O počátcích pražské lékařské fakulty 1348—1622, HUCP IX/2, 1968, s. 52.

^{17/} J. Černý, Kniha lékarská, kteráž slova herbář aneb zelinář, edice a úvod Z. Tichá, Praha 1971.

nostně zahájeny 4. 12. 1623.^{24/} Od 23. 3. 1624 byla pro výuku botaniky určena též zahrada Rečkovy koleje.^{25/}

Děkan lékařské fakulty Jan Marek Marci z Kronlandu (1595—1667), proslulý přírodovědec a filozof (v jeho díle se objevuje mj. předstupu teorie embryogeneze),^{26/} je pravděpodobně autorem návrhu nových statut fakulty, která vstoupila v platnost kolem roku 1654. Podle nich měl botaniku a příbuzné obory přednášet čtvrtý řádný „profesor botanicus“. Látku měl mít rozvrženu do pěti let (v 1. roce hygiena a botanická část farmakologie, ve 2. zoologická a ve 3. mineralogická část farmakologie a výklad o minerálních pramenech, ve 4. roce příprava jednoduchých léků a v 5. jejich skladba).^{27/} Předpis ovšem zůstal jenom na papíře a botaniku vyučoval po celou druhou polovinu století mimořádný profesor, který většinou přednášel současně i chirurgii a anatomii.^{28/} Na tomto místě se ve druhé polovině 17. století postupně vystřídal Šebestián Zeidler (1620?—1689), Jakub Jan Václav Dobřenský (1623—1597), Jan František Löw z Erlsfeldu (1648—1725) a Jan Antonín Cassinis (1645?—1716).^{29/}

V roce 1690 byla vydána nová statuta, kterými se mělo řídit studium na pražské lékařské fakultě. Dodržování těchto stanov v praxi bylo sice velmi problematické, nicméně však se z nich dozvídáme, že výuka botaniky byla svěřena mimořádnému profesorovi, který podle nich měl přednášet medikům dva roky. Tentýž profesor vyučoval tři roky i anatomii a chirurgii. Jména profesorů tohoto oboru jsou známá, v první polovině 18. století se mezi nimi nevyskytovaly žádné významnější osobnosti. Byli to R. I. Voigt (+ 1712), F. G. Crusius (+ 1720), J. J. Rings (1673—1720), J. J. A. Biener (1704—1740), známý spíše jako anatom, A. V. Rings (1711—1749), který proslul zase více jako klinik. Máme doklady o tom, že botaniku vyučoval jak podle spisů známého lékaře a botanika 16. století P. O. Matthioliho (1500—1577), tak i podle knihy současného lipského lékaře a botanika Ch. G. Ludwiga (1709—1773) *Institutiones historico-physicae regni vegetabilis* (Lipsiae 1742). Podle této knihy přednášel v letním semestru 1. ročníku základy botaniky, v letním semestru druhého a třetího ročníku byla výuka spojena s demonstrací živých rostlin.^{30/} Ringsovým nástupcem se stal v roce 1749

^{24/} Tamtéž, s. 99—100.

^{25/} Tamtéž, s. 104.

^{26/} O ní blíže Z. Servít, *Počátky české novověké medicíny a biologie*. Jan Marek Marci z Kronlandu, *Čs. fyziologie* 33, 1984, s. 394—413.

^{27/} L. Schmid — E. Rozsivalová, *Pražské lékařské disertace*, *AUC Medica* 1957, s. 11; J. D. John, *Lexikon der k. k. Medizinalgeseze*, sv. 6, Prag 1798, s. 222—223.

^{28/} V. V. Tomek, *Geschichte der Prager Universität*, Prag 1849, s. 298.

^{29/} Biografické údaje a charakteristiky všech osob, u kterých neuvádíme další literaturu, jsou čerpány z Biografického slovníku pražské lékařské fakulty, J. Adamec — K. Beránek — L. Hlaváčková — J. Nosáková — E. Rozsivalová, v tisku.

^{30/} E. Rozsivalová, *Některé výukové problémy na pražské lékařské fakultě v letech*

J. A. Scotti (1721—1794), první profesor botaniky jakožto samostatného oboru na pražské lékařské fakultě. Jeho působení spadá sice již do období osvícenských tereziánských reforem, které se snažily zlepšit neutěšené poměry na pražské univerzitě, avšak základního požadavku zlepšení výuky botaniky, totiž zřízení univerzitní botanické zahrady, se mu nepodařilo dosáhnout. Scotti měl o zkvalitnění výuky tohoto oboru nesporné zásluhy. Přednášel podle práce známého zakladatele histologie a embryologie M. Malpighiho (1628—1694) *Anatomia plantarum*, které je považováno za zakladatelské dílo mikroskopické anatomie rostlin. Ačkoliv nebyl jako mimořádný profesor na univerzitě honorován, obětavě financoval výuku z vlastních prostředků. Nakonec však na své profesorské místo v roce 1762 rezignoval, znaven marným úsilím o zřízení univerzitní botanické zahrady.^{31/}

Nejvýznamnějším představitelem přírodovědeckých oborů na pražské lékařské fakultě v 18. století byl J. K. Boháč (1724—1768), který patří mezi nejproslulejší vědecké osobnosti té doby u nás. Jeho působení se překrývá s pedagogickou činností J. A. Scottiho. V r. 1752 byl jmenován mimořádným profesorem přírodovědy, po odchodu Scottiho byla jeho vyučovací povinnost rozšířena i na botaniku. Byl typem mladého, velmi nadaného experimentálního vědce, téměř moderního ražení, který udivil odbornou veřejnost již svou doktorskou disertací, kterou se stal průkopníkem české i světové elektrofyzologie. Myslíme, že právě jeho je možno považovat i za jednoho z prvních představitelů naší lékařské biologie, protože na rozdíl od svých předchůdců a většiny následovníků nebyl pouhým botanikem, zoologem či mineralogem, ale přírodovědcem v širokém slova smyslu schopným propojovat problémy obecně biologické s medicínskými. Zoologii a botaniku přednášel medikům podle Linnéa, avšak s kritickými výhradami a vlastními dodatky.^{32/}

Od roku 1775 vykládal přírodovědu J. J. Zauschner (1737—1799), který se stal zároveň vedoucím nově založeného přírodovědného kabinetu. Zabýval se i chemií, v níž však patřil až do konce života k zastáncům pochybného učení o tzv. filogitonu.^{33/}

V roce 1786 byl vydán Josefem II. studijní řád pro lékařskou fakultu, který je završením osvícenských reforem v oblasti zdravotnického školství. Většina oborů se na lékařské fakultě podobně jako na ostatních fakultách pražské univerzity začala přednášet v němčině. Latina se vysky-

1690—1802, in: *Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity v letech 1690—1848*, Praha 1984, s. 10.

^{31/} Tamtéž, s. 17—18.

^{32/} Z. Frankenberger, *J. K. Boháč, život a dílo*, Praha 1951; Z. Frankenberger, E. Rozsivalová, *Neznámá disertace J. Boháče*, *Časopis lékařů českých* (dále jen ČLČ) 97, 1958, s. 914—916.

^{33/} J. Haubelt, *Z bojů o moderní přírodovědné snahy na pražské univerzitě na sklonku 18. století*, *HUCP I*, 1960, s. 127—164.

tovala jen sporadicky, např. v letech 1801-4 v přednáškách z botaniky. Přírodní vědy byly tímto řádem zakotveny v prvním ročníku lékařského studia; v letním semestru se přednášela botanika, po celý rok tzv. speciální přírodověda. Přednášelo se většinou denně hodinu. Od r. 1784 máme také již dochovány seznamy přednášek, které jsou základním pramenem pro rekonstrukci výuky jednotlivých oborů, protože přináší přesné údaje o tom, v kterém ročníku či semestru byly zařazeny, kolik hodin jim bylo věnováno, kdy a kým byly přednášeny a podle jakých předloh. Až do roku 1848 byly učebnice pro všechny univerzity rakouské monarchie předepsány, změny a odchylky museli vyučující předem ohlásit a předložit ke schválení. Od tohoto roku se také začal plnit požadavek císaře o semestrálních zkouškách ze všech předmětů.^{34/}

Během 1. poloviny 19. století byly vydány ještě tři studijní řady pro lékařskou fakultu (v r. 1804, 1810, 1833), ale pro přírodovědě obory nepřinášely podstatných změn. Ve všech byly zařazeny do I. ročníku lékařských studií. Od r. 1810 bylo studium medicíny čtyřleté, poté pětileté. Přírodní vědy se zkoušely jak v předepsaných semestrálních zkouškách, tak i v rámci prvního rigoróza vedle anatomie, fyziologie, všeobecné a speciální patologie vnitřních a vnějších nemocí, semiotiky a všeobecné terapie.^{35/} Zvláště byla přednášena botanika, většinou v botanické zahradě, dvakrát týdně po dvou hodinách či denně po jedné hodině v letním semestru (název přednášek se mírně pozměňoval, někdy zněl pouze botanika, někdy lékařsko-farmaceutická botanika, či lékařsko-farmaceutický rostlinopis apod.), zvláště tzv. přírodověda, která zahrnovala zoologii a mineralogii.

V letech 1773—1811 přednášel botaniku J. B. Mikan (1743—1814), který byl také zároveň profesorem chemie; jako učebnice se používalo buďto přímo Linnéových prací nebo knihy nizozemského botanika a chemika J. N. Jacquina (1727—1817) *Anleitung zur Pflanzenkenntnis nach Linné Methode*, Wien 1785, 1792, 1840. Za jeho působení byla konečně v roce 1775 založena na Smíchově (dnešní předmostí Jiráskova mostu) univerzitní botanická zahrada, o níž měl velké zásluhy. V botanice byl Mikan vřelým stoupencem Linnéova systému, v chemii propagoval na rozdíl od svých konzervativních kolegů antiflogistonovou teorii.^{36/}

V roce 1812 předal stoličce botaniky svému synovi J. Ch. Mikanovi (1769—1844), který byl až do roku 1796 mimořádným profesorem na filozofické fakultě. Také on se zabýval nejprve chemií, později se však věnoval především botanice a entomologii. Svými pracemi z těchto obo-

^{34/} E. Rozsivalová, Některé výukové problémy, s. 47.

^{35/} L. Hlaváčková, Pražská lékařská fakulta v letech 1802—1848 ve světle studijních řádů a seznamů přednášek, in: Studium a přednášky na lékařské fakultě pražské univerzity 1690—1848, s. 104.

^{36/} B. Večerek — J. Taizich, J. G. Mikan, Českolipsko literární III, 1979, s. 119—148.

rů dosáhl uznání i v zahraničí. V době jeho výzkumné cesty do Brazílie (1817-18) suploval hodiny botaniky A. Duchek (1772—1834), který však se věnoval především své soukromé praxi a kvůli ní zanedbával výuku i péči o botanickou zahradu. Také J. Ch. Mikan přednášel nejprve podle Linnéa, od r. 1822 až do odchodu na odpočinek 1831 podle učebnice svého vrstevníka, německého farmakologa a botanika J. H. Dierbacha (1788—1845) *Einleitung ins Studium der Botanik*, Heidelberg 1821.

Plných 40 let (od r. 1831 do r. 1872, kdy odešel do penze), vyučoval mediky botaniku V. Kostelecký (1801—1887), od r. 1831 zároveň ředitel botanické zahrady, kterou velmi zvelebil. Zabýval se hlavně soustavnou a floristickou botanikou z hlediska farmaceutického. Byl typem velmi pilného kompilátora, vědeckému rozmachu přírodních věd v druhé polovině 19. století již nestačil. Teoretickou část výuky vedl podle knihy F. J. Zimmermanna, profesora botaniky a chemie na vídeňském Josefinu, praktickou podle své vlastní učebnice *Allgemeine medizinisch-pharmazeutische Flora*, Prag 1831-36.

Název druhé části přírodovědy pro mediky se pozměňoval častěji než u botaniky: *Partikular Naturgeschichte*, *Naturgeschichte*, *Die spezielle Naturgeschichte* — i když šlo stále v podstatě o mineralogii a zoologii. Těchto speciálních označení se užívalo až od r. 1814. Každý z těchto oborů se přednášel vždy jeden semestr. Od roku 1822 se objevuje v zimním semestru vždy dodatek *Zoologie* (či *Mineralogie*, pořadí se nepravidelně střídalo) *mit der Einleitung ins medizin-chirurgische Studium*. V této změně názvů můžeme snad spatřovat i určitou tendenci zdůraznit problémy vížící se k medicíně, ale těžko dnes říci, jak tato snaha vypadala v praxi, protože nevíme, co bylo v tomto úvodu přednášeno.

Výuka se konala v posluchárně přírodovědeckého kabinetu v Klementinu po celý rok jednu hodinu 5× týdně. Až do své smrti v r. 1799 ji vedl J. J. Zauschner, který tento obor přednášel, jak známo, již v r. 1775; zoologii vyučoval opět podle Linnéa, mineralogii podle švédského přírodovědce T. Bergmanna (1735—1784), autora řady pozoruhodných prací, který udržoval vědecké styky i s českými vědci sdruženými v pražské soukromé společnosti nauk. Po jeho smrti ji suploval několik měsíců profesor všeobecné přírodovědy na filozofické fakultě V. Bláha (nar. 1766), od počátku roku 1800 do r. 1812 přednášel tento obor J. Mayer (1752—1814), který předtím působil jako první profesor přírodovědy, fyzického zeměpisu a technologie na filozofické fakultě v Praze, poté ve Vídni, odkud se v roce 1800 znovu vrátil na pražskou univerzitu, tentokrát na lékařskou fakultu. Stal se zároveň ředitelem přírodovědného kabinetu, který pomáhal v 80. letech budovat. Zpočátku pokračoval v přednáškách podle stejných učebnic jako Zauschner, na sklonku své dráhy (ve školním roce 1811/12) začal používat pro zoologii práci

německého přírodovědce M. G. Laskeho (1752—1786) Anfangsgründe der Naturgeschichte, Wien 1788, pro mineralogii příručku německého anatoma a přírodovědce Ch. R. W. Wiedemanna (1770—1840) Handbuch der Mineralogie, Leipzig 1774. V letech 1811-13 používal při výuce i svých publikací. Jeho nástupcem byl v letech 1814-18 vědecky naprosto nevýznamný profesor F. X. Berger (1782—1818), mineralogii přednášel jednak podle německého mineraloga O. B. R. Karstena, jednak podle učebnice bílinského lékaře, geologa a mineraloga F. A. Reusse (1761—1830); zoologii vyučoval podle příručky německého lékaře a přírodovědce, zakladatele novověké antropologie J. F. Blumenbacha (1752—1840). V letech 1819-20 byl obor suplován; od r. 1820 až do své smrti v r. 1849 přednášel medikům zoologii a mineralogii jeden z nejslavnějších přírodovědců a buditelů J. S. Presl (1791—1849), zakladatel české přírodovědecké literatury, který napsal základní práce takřka ze všech oborů přírodních věd. Patřil k blízkým přátelům a spolupracovníkům J. E. Purkyně, s nímž např. založil v r. 1821 náš první český vědecký časopis Krok. Do počátku 30. let používal předepsaných učebnic německých autorů (pro zoologii G. A. Goldfusse, pro mineralogii Raua), poté přednášel už výhradně podle svých prací.

Revoluční léta 1848-9, v nichž, jak známo, sehrála univerzita a zejména její posluchači velmi důležitou úlohu, přinesla této instituci řadu významných, většinou pozitivních změn. Prosazení zásady tzv. Lehr- und Lernfreiheit odstranilo od zimního semestru 1848/9 používání předepsaných učebnic, bylo dovoleno ohlašovat přednášky v obou zemských jazycích, na lékařské fakultě byla zrušena výuka chirurgů, která se nadále v rakouské monarchii přenesla na tzv. lékařská lycea (u nás bylo do r. 1872 v Olomouci) aj.

Zásadním způsobem bylo změněno postavení filozofické fakulty nařizováním z 22. 7. 1849, kterým byl druhý ročník filozofického studia přeřazen ke gymnáziím jako jejich 8. ročník. Filozofická fakulta přestala být nadále přípravkou pro ostatní univerzitní fakulty a stala se jim rovnocennou, což byla reforma dotýkající se úzce i fakulty lékařské. Bylo na ni totiž přeneseno veškeré vysokoškolské studium přírodních věd, profesori přednášející do té doby přírodní vědy na lékařské fakultě přešli na fakultu filozofickou a medicí museli navštěvovat příslušné přednášky na této fakultě. Z hlediska vývoje lékařské biologie nebylo ovšem toto rozhodnutí, které zůstalo v platnosti téměř tři čtvrtě století, příliš šťastné a nepochybně vývoj tohoto oboru zpomalilo. Pro rozvoj přírodních věd jako takových mělo ovšem zrovnoprávnění filozofické fakulty s ostatními fakultami význam značný.^{37/}

^{37/} Stručné dějiny UK, Praha 1964, s. 189; J. Petráň v citované práci o FF UK, jinak velmi pečlivě zpracované, si bohužel vůbec nepovšiml, že od školního roku 1849/50 tato fakulta zajišťovala výuku přírodních věd pro mediky až do roku 1924.

Jen na okraj budiž poznamenáno, že v revolučních letech 1848-9 vznikl spolu s dalšími studentskými spolky i přírodovědný spolek Lotos z podnětu profesora Kolenatého, složený z valné části z mediků. Na rozdíl od ostatních spolků, které byly v období nástupu politické reakce zrušeny, Lotos se zachoval díky svému vědeckému zaměření. Od r. 1851 začal vydávat německý časopis téhož jména, který se zabýval přírodními vědami v širokém záběru.

OD ROKU 1850 DO KONCE 19. STOLETÍ

Mocným impulsem pro rozvoj českých přírodních věd se stal Purkyněův příchod do Prahy z vratislavské univerzity v r. 1850. Je všeobecně známo, že J. E. Purkyně můžeme nazvat naším největším fyziologem stejně jako biologem. V oblasti organizace přírodních věd se Purkyně po návratu do vlasti aktivně zapojil např. do práce v přírodovědně matematické sekci Královské české společnosti nauk, již v r. 1851 se mu podařilo prosadit zřízení Sboru přírodovědeckého při Muzeu království českého, hned následujícího roku získal povolení k vydávání přírodovědeckého časopisu Živa, který vycházel deset let, nejprve jako časopis spíše populárního, později vědeckého zaměření. J. E. Purkyně byl také mezi prvními, kdo začali ohlašovat přednášky na lékařské fakultě v češtině, a v 60. letech stál v čele zápasu o českou univerzitu.^{38/}

Sledovat vývoj výuky přírodovědných oborů pro mediky po roce 1849 je mnohem obtížnější než v období předchozím nejen proto, že byla přenesena na filozofickou fakultu. Povinné učebnice byly zrušeny, vyučující přednášeli, co uznali za vhodné a podle čeho chtěli. Všeobecným studijním řádem z 1. 10. 1850 byly zrušeny všechny semestrální a ročníkové zkoušky, zůstala pouze rigoróza a státní zkoušky (na právnické fakultě); v platnosti byly ponechány během revoluce zavedené zásady volného výběru a pořadí přednášek, které trvaly v podstatě až do roku 1948.^{39/} Na lékařské fakultě nadále platil starý rigorózní řád, dle něhož se přírodní vědy zkoušely u prvního rigoróza, k němuž ovšem nyní museli docházet i profesori z filozofické fakulty.

Nový rigorózní řád vstoupil v platnost až 15. 4. 1872. Podle jeho ustanovení nebyly přírodní vědy pro mediky nadále rigorózním předmětem. Dříve než se mohli hlásit k prvnímu rigorózu, museli se však vykázat dokladem o úspěšném vykonání předběžných zkoušek (tzv. Vorprüfungen) z botaniky, zoologie a mineralogie.^{40/} Tento rigorózní řád platil

^{38/} E. Rozsivalová, J. E. Purkyně, Praha 1956, s. 94 nn.

^{39/} Stručné dějiny UK, s. 191.

^{40/} A. Witowsky, Systematisch—chronologische Sammlung der österreichischen Sanitäts—Gesetze und Verordnungen, Prag 1885, s. 39.

třicet let a přetrvál i rozdělení univerzity na českou a německou v letech 1882-3.

Od letního semestru 1850 musíme tedy sledovat výuku přírodních věd pro mediky v přednáškách filozofické fakulty. Není zde vždy označeno, co bylo určeno medikům, navíc měli, jak známo, studenti v oné době značnou volnost v zápisování přednášek. Výuka se konala v Karolinu nebo v botanické zahradě. Ze studijních katalogů, do nichž byli studenti povinni zapisovat na počátku každého semestru přednášky, které v něm hodlali navštěvovat, je zřejmé, že v zimním semestru I. ročníku si obvykle zapisovali 5 hodin přednášek z mineralogie, v letním semestru 4—5 hodin botaniky a 4 hodiny zoologie.

Před rozdělením lékařské fakulty na českou a německou, tzn. do r. 1883 poslouchali medicí na filozofické fakultě botaniku u profesora Kosteleckého; po jeho odchodu na odpočinek v r. 1872 suploval krátce výuku G. A. Weiss (1837—1894), který se věnoval zejména rostlinné fyziologii, od r. 1873 přednášel medikům botaniku M. Willkomm (1821—1895), jehož vědecký zájem se soustřeďoval na floristickou systematiku.^{41/} Na stoličce zoologie se na počátku 50. let vystřídalo několik přednášejících. Až do své smrti v říjnu r. 1852 zde vyučoval K. B. Presl (1794—1852), mladší bratr Jana Svatopluka, znamenitý vědec, ale špatný řečník a učitel. Poté výuku suploval F. Nickerl (1813—1871) a L. Redtenbacher (1814—1876) až do r. 1853, kdy se jí ujal jako řádný profesor L. Schmarda (1819—1908), který se však nadále nechal zastupovat Nickerlem. Situace na této katedře se stabilizovala až r. 1855 po příchodu F. Steina (1818—1885), který byl ovšem vědecky málo významnou osobností.^{42/} Mineralogii přednášel medikům A. E. Reuss (1811—1873), syn F. A. Reusse, z jehož učebnice se medicí učili mineralogii ve 30. letech, významný paleontolog, odvolaný v roce 1863 na vídeňskou univerzitu. Jeho nástupcem se stal V. rytíř Zepharovich (1830—1890), jehož hlavní doménou byla krystalografie a mineralogická topografie.^{43/}

Rozdělení pražské univerzity na českou a německou v letech 1882-83 bylo činem neobyčejně významným pro rozvoj naší národní vědy, avšak česká univerzita byla nucena zahájit svoji činnost v nepředstavitelně těžkých materiálních podmínkách. Zákon o rozdělení univerzity z 28. února 1882 stanovil, že ústavy a kliniky zůstanou té fakultě, na kterou přejde její přednost. Během zdoluhavých bojů o českou univerzitu převaha Němců ve sboru pražské lékařské fakulty plánovitě bránila Čechům habilitovat se a obsazovat profesorská místa, takže na českou lékařskou fakultu, která mohla zahájit činnost až za rok po fakultě

právnícké a filozofické, přešli pouze 3 kliničtí profesori. Bylo nutno budovat od základu všechny teoretické ústavy, sbírky, knihovny atd.^{44/} Ani na filozofické fakultě nebyla situace o mnoho lepší. Česká filozofická fakulta dostala všeho všudy sedm posluchačů v Klementinu, z vědeckých ústavů a sbírek jí nezůstalo nic. Botanickou zahradu na Smíchově měly užívat obě fakulty společně, spory o toto užívání vyvrcholily postavením zdi v roce 1883, která rozdělovala zahradu na dvě poloviny. Nakonec byla v roce 1902 smíchovská zahrada prodána a později začala česká filozofická fakulta budovat svoji zahradu na místě dnešní v Benátské ulici. Nově zakládáné přírodovědné ústavy byly umístěny většinou v nevyhovujících místnostech v různých bytech (v Lazarské a Spálené ulici), od r. 1891 též v tzv. Kaulichově domě na Karlově náměstí. Tam byl umístěn mj. mineralogický a zoologický ústav, botanický byl vybudován až v roce 1899.^{45/} Ústavům chybělo základní vybavení pro vědeckou i pedagogickou práci, nebyly české učebnice a jiné učební pomůcky. Přednášejícím a studentům však nechybělo nadšení a usilovná snaha dokázat celému kulturnímu světu, že česká univerzita i za těchto podmínek udrží krok se současnou vědou, nehledě na chmurné předpovědi německé strany.

Všechny tři přírodovědné obory přednášené medikům byly od počátku obsazeny skutečnými odborníky, požívajícími úcty vědeckého světa i v zahraničí. Zoologii přednášel A. Frič (1832—1913), bratr známého revolucionáře z r. 1848, bývalý asistent a spolupracovník J. E. Purkyně, u něhož se v roce 1863 habilitoval na lékařské fakultě z fyziologie a srovnávací anatomie. Byl důsledný zastánce Darwinova učení, světově uznávaný paleontolog, který ovšem na sklonku své akademické a vědecké dráhy ne vždy chápal nutnost zavádění experimentálních postupů a vzhledem ke svému autoritativnímu vystupování se rozešel s řadou vědců nastupující generace; jeho zásluhy o počátky české zoologie jsou však ohromné. Již v roce 1885 začal medikům vedle Friče přednášet srovnávací osteologii jeho pozdější nástupce F. Vejdovský (1849—1939), zoolog moderního ražení, plně respektující přesné experimentální metody. Založil naši cytologickou školu, která se pěstí jeho žáka B. Němce (1873—1966) rozvíjela i v botanice. Od zimního semestru 1900/01 profesor Vejdovský začal nazývat přednášky pro mediky Biologie všeobecná pro posluchače medicíny.

Výuku botaniky vedl L. Čelakovský (1834—1902), syn básníka, který zaujímal v tomto oboru podobné postavení jako Frič v zoologii. Půso-

^{41/} Die deutsche Karl—Ferdinands Universität, s. 424 nn.

^{42/} Tamtéž, s. 434 nn.

^{43/} Tamtéž, s. 420.

^{44/} L. Hlaváčková, Vybudování teoretických ústavů české lékařské fakulty v letech 1883-84, HUCP XXII/1, 1982, s. 123—152; táž, Budování klinických pracovišť české lékařské fakulty I—III, Sborník lékařský 85, 1983, s. 59—64, 105—115, 147—159.

^{45/} J. Petráň, Nástin dějin, s. 267.

bil dlouhá léta jako kustod botanických sbírek Národního muzea. Také on byl přesvědčený evolucionista, jenž u nás zavedl soustavný výzkum v oblasti srovnávací morfologie. Mineralogii přednášel J. Krejčí (1825—1887), vynikající geolog, spoluredaktor Purkyňovy Živy, který ovšem umřel po pěti letech působení na české filozofické fakultě. Ještě za jeho života převzal přednášky pro mediky z tohoto oboru profesor K. Vrba (1842—1922), úzce specializovaný na geometrickou krystalografii.^{46/}

Podle katalogů je zřejmé, že medicí na české filozofické fakultě si obvykle zapisovali v prvním roce v zimním semestru pět hodin zoologie a pět hodin mineralogie, v letním semestru tři hodiny botaniky týdně. Jak pilně tento poměrně značný počet hodin přednášek navštěvovali, je dnes ovšem těžko říci.

O tom, jak vypadala na přelomu 80. a 90. let výuka přírodních věd pro mediky, se dozvíme mnoho zajímavého ze vzpomínek akademika F. K. Studničky (1870—1955).^{47/} Studnička, pozdější náš vynikající histolog a embryolog, přišel na pražskou lékařskou fakultu na počátku školního roku 1889/90 a v roce 1895 zde promoval. Velmi brzy vystihl problematicnost a nedostatky výuky mediků na filozofické fakultě. Ačkoliv posluchačů přírodních věd bylo v té době sotva půl tuctu a mediků prvního ročníku přes 100 (vedle farmaceutů, kteří se vzdělávali na filozofické fakultě od r. 1850), konaly se přednášky společně s minimálním ohledem na mediky; přednášky z mineralogie, botaniky a zoologie právem označoval za „nedomyšlený zbytek prastarých snah, které měly při vyučování na mysli lékaře obeznámené i s vědami, na nichž bylo kdysi — ve starých časech — lékařství a učení o lécích fakticky založeno“. Poukazuje na to, že ačkoliv J. E. Purkyně již v padesátých letech přednášel obecnou fyziologii, což se o půl století později začalo nazývat obecnou biologii, nebylo po J. E. Purkyňovi celá desetiletí pochopení pro obecné problémy biologické ani na lékařské, ani na filozofické fakultě. Podrobně popisuje Čelakovského přednášky z botaniky (učili se z litografovaných archů, které sestavil jeho asistent Velenovský), Fričovy ze zoologie (učili se doslova podle archů asistenta Klápalka), i Vrbovy z mineralogie, nedostatky v názornosti výuky atd.

OD POČÁTKU NAŠEHO STOLETÍ DO UZAVŘENÍ ČESKÝCH VYSOKÝCH ŠKOL NACISTY V R. 1939

Na samém sklonku 90. let — 21. 12. 1899 — byl vydán po více než čtvrt století nový rigorózní řád pro lékařské fakulty rakouské

^{46/} Tamtéž, s. 196 nn.

^{47/} F. K. Studnička, Ze vzpomínek na počátky mého studia na lékařské fakultě české university v Praze před šedesáti roky, Thomayerova sbírka přednášek a rozprav z oboru lékařského, č. 281, Praha 1950.

monarchie. Přírodní vědy se opět stávají jedním ze zkušebních předmětů prvního lékařského rigoróza (jako tomu bylo do r. 1872) poprvé pod novým souhrnným názvem všeobecná biologie (vedle anatomie, fyziky, chemie, fyziologie a histologie).

Názvu biologie použili poprvé na samém počátku 19. století (1802) nezávisle na sobě francouzský přírodovědec J. B. Lamarck (1744—1829), tvůrce první ucelené evolucionistické teorie, a německý přírodovědec G. R. Treviranus (1776—1837), který se zabýval obdobnými otázkami. Běžně se začalo tohoto názvu používat až v 80. a 90. letech minulého století zejména v souvislosti s rozvojem darwinismu. Tak např. náš Riegrův slovník naučný tento termín ještě nezná ani v dodatcích z r. 1873, Ottův slovník naučný z r. 1890 již vysvětluje v hesle napsaném F. Vejvodským biologii jako „nauku o životě vůbec“. Za centrum pěstování biologie označuje Anglii díky působení T. H. Huxleye (1825—1895), lékaře, biologa a fyziologa, nejvýznamnějšího představitele anglického darwinismu. Od r. 1880 měla biologie i svůj první světový tiskový orgán Archives de biologie, vydávaný belgickým zoologem E. Benedenem (1846—1894).^{48/} V Časopise lékařů českých jsme našli první rozpravu zabývající se biologii z pera budoucího zakladatele tohoto oboru na pražské lékařské fakultě V. Růžičky. Pod názvem Histologie a biologie podává zde ve třech pokračováních historický přehled učení o buňce se zdůrazněním Purkyňových zásluh.^{49/}

Zařazením nově označeného předmětu do rigorózních zkoušek mu byla sice opět dodána větší vážnost, avšak obor zůstává pro mediky nadále na filozofické fakultě rozdělen na botaniku a zoologii. Mineralogie se od r. 1900 z přednášek pro mediky ztrácí. U prvního rigoróza se zkoušely oba obory najednou pouze teoreticky, asi čtvrt hodiny.^{50/}

Zásadní změnu k lepšímu nepřináší ani brzy poté vydaný nový rigorózní řád z 14. 4. 1903, který platil v podstatě ještě v celém meziválečném období. Nalezneme v něm však zajímavá zvláštní ustanovení, v nichž se charakterizuje poslání nového rigorózního předmětu všeobecné biologie, který nastupuje na místo tří předběžných přírodovědných zkoušek. „Při této se má kandidát vykázati, zda má pro lékaře vyžadovanou znalost a pojetí obecných životních jevů, jakož i jejich podmínek tkvících uvnitř i vně organismu.“ Dokonce se zde doporučují témata přednášek, což je v dokumentech tohoto typu naprosto neobvyklé. Výuka se má konat pět hodin týdně (v zimním semestru hlavně zoologie, v letním botanika), přednášet může jak botanik, tak zoolog, „anebo

^{48/} Ottův slovník naučný 4, Praha 1890, s. 80. Viz též J. Janko, Biologie období průmyslové revoluce, s. 316.

^{49/} ČLČ 33, 1894, s. 679—681, 701—703, 718—720.

^{50/} Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, Jg. 1899, s. 1283.

zástupce užšího oboru biologického^{51/} Jak uvidíme dále, botanikové a zoologové z filozofické fakulty drželi i po vydání tohoto rigorózního řádu výuku mediků pevně v rukou a nedopustili ještě po celá dvě desetiletí, aby ji převzal nějaký „zástupce užšího oboru biologického“, i když zákon tuto možnost připouštěl. Zarytý odpor přírodovědců z filozofické fakulty — a to i vědecky pokrokově a moderně smýšlejících — se nám zdá nepochopitelný jen do té doby, než si uvědomíme důležité momenty ekonomické, které v něm hrály patrně rozhodující roli. Za rigorózní zkoušky totiž platili studenti poměrně vysoké taxy (120 korun za první rigorózum, pro srovnání uveďme, že roční plat řádného vysokoškolského profesora obnášel na konci minulého století 6 400 korun). Vzhledem k velkému počtu mediků, který narůstal od zhruba stovky v 90. letech na 300—400 v letech poválečných, a zanedbatelnému počtu několika desítek přírodovědců, studujících na filozofické fakultě, představoval příjem z medicckých tax pro profesory filozofické fakulty značný finanční efekt. Uvidíme, že řešení této otázky přetrvalo mocnářství a protáhlo se až do počátků naší republiky.

Ze vzpomínek současníků můžeme usoudit, že po vydání tohoto nového rigorózního řádu byla přece jen patrná snaha přednášky ze zoologie a botaniky více přizpůsobovat potřebám mediků. Zoologii nadále přednášel profesor Vejvodský, botaniku po smrti Čelakovského v roce 1902 nejprve rok mimořádný profesor fyziologie rostlin a systematické botaniky A. Hansgirg (1854—1917), poté profesor systematické botaniky J. Velenovský (1858—1949). Od letního semestru 1904 až do roku 1923 přednášel botaniku medikům B. Němec (1873—1966), jedna z nejvýznamnějších postav naší biologie. Proslul zejména svými výzkumy v oblasti studia buňky, rostlinné anatomie, fyziologie a cytologie.^{52/} Medici zapisovali v prvních dvou ročnících studia jeden semestr přednášek u Vejvodského (pět hodin týdně) a jeden semestr (většinou letní) pět hodin přednášek u prof. Němce. U I. rigoróza, k němuž se medicci mohli přihlásit po absolvování čtyř semestrů, se oba examinátoři střídali.

I když učební předmět biologie pro mediky zůstává nadále doménou přírodovědců, vyrůstá na pražské lékařské fakultě na přelomu století mladý lékařský dorost, který chce udržet krok s rozvojem lékařské biologie v západní Evropě a začíná bojovat na fakultě o změnu stávajících poměrů.

První lékař, který usiloval na pražské lékařské fakultě o habilitaci z biologie, byl E. Babák (1873—1926), tehdy asistent fyziologického ústavu profesora Mareše. Jako habilitační spis podal rozpravu Pojem bio-

^{51/} L. Beck — C. Keller, Die österreichische Universitätsgesetze, Wien 1906, s. 884 nn., 904 nn.

^{52/} V. Vondráček, Lékař vzpomíná, Praha 1973, s. 240; ústní sdělení prof. Hynie a doc. Vahaly.

logie, v níž vyložil, na základě hluboké znalosti a kritiky světové literatury zabývající se těmito otázkami, své názory na postavení biologie v systému přírodních a lékařských věd, o jejíž úloze a rozsahu neměla lékařská fakulta v té době vyhraněný názor.^{53/} Na návrh habilitační komise, složené z profesora Spiny (experimentální patolog), Horbaczewského (chemik) a Janošíka (anatom) byla Babákova žádost o habilitaci dne 26. 6. 1902 zamítnuta většinou profesorského sboru s odůvodněním, že předložená práce nevychází z žádných faktických výzkumů, nýbrž obsahuje jen samou spekulaci o nerozluštitelných problémech.^{54/} Profesor Mareš svého asistenta vehemetně hájil nejen ve sboru, kde podal separátní vótum, ale i na stránkách Časopisu lékařů českých.^{55/} Profesorský sbor vyzval pak Babáka, aby podal žádost o habilitaci z fyziologie, uznal jeho předložené experimentální práce a habilitoval ho z tohoto oboru 18. 3. 1903. Nicméně však první přednášky, které Babák po habilitaci ohlásil, byly v zimním semestru 1903/4 O významu myšlenky vývoje v biologii a v letním semestru 1904 Teleologie v biologii a Speciální teorie vývojové. I když byl Babák brzy poté (1907) jmenován mimořádným a v r. 1917 řádným profesorem fyziologie, nespustil biologii ze zřetele svého vědeckého zájmu a má o její rozvoj u nás prvořadě zásluhy. V roce 1912 založil např. s F. K. Studničkou náš první vědecký orgán tohoto oboru Biologické listy, v roce 1919 vybudoval na nově vzniklé brněnské univerzitě nejen fyziologický, ale i biologický ústav a založil zde v roce 1922 biologickou společnost.^{56/}

Úkol vybudovat na pražské lékařské fakultě biologii jako obor s příslušnou ústavní základnou připadl tedy nikoliv Babákovi, ale jeho vrstevníku Vladislavu Růžičkovi (1870—1934). Brněnský rodák absolvoval pražskou lékařskou fakultu v roce 1901 a začal svou vědeckou dráhu na této fakultě jako demonstrátor v laboratoři experimentálního patologa profesora Spiny již v roce 1898, poté pracoval jako demonstrátor v histologicko-embryologickém ústavu (1899) a v roce 1900 se stává asistentem hygienického ústavu prof. G. Kabrhela (1857—1939). Po studijním pobytu v Mnichově podal v březnu r. 1906 žádost o habilitaci z cytologie. Je zajímavé, že habilitační komise ve složení: profesor Spina

^{53/} ČLČ 40, 1901, s. 1185—1188, 1225—1229, 1270—1275, 1295—1300, 1321—1326, 1343—1449.

^{54/} Archiv Univerzity Karlovy (dále jen AUK), Sborové protokoly lékařské fakulty 26. 6. 1902.

^{55/} F. Mareš, Na obranu vědecké práce fyziologického ústavu, ČLČ 42, 1903, s. 1105—1109. M. Matoušek, Fysiolog Mareš a jeho idealistická filosofie, Praha 1960, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Suppl. 7, s. 65.

^{56/} F. K. Studnička, Prof. Dr. E. Babáka život a práce, Biologické listy 12, 1926, s. 163—174; dějiny biologické společnosti sr. O. Nečas, Padesát let československé biologické společnosti, Biologické listy 37, 1972, s. 230—233; J. Sajner, Československá biologická společnost, její vznik a vývoj, Biologické listy 38, 1973, s. 67—71; V. Vrtiš, Z historie biologické společnosti, Biologické listy 39, 1973, s. 74—75.

(experimentální patolog), Hlava (patolog), Kabrhel (hygienik) ochotně přijala návrh profesorů Chodounského a Janovského doporučit Růžičkovi, aby rozšířil veniam legendi na biologii. V podstatě titíž lidé, kteří zamítli habilitaci z biologie Babákovi, ji o několik málo let později takřka vnutili Růžičkovi. Těžko dnes posoudit, nakolik tato změna postoje profesorského sboru k biologii byla podmíněna rozvojem tohoto oboru, jehož význam pro medicínu již nebylo možno ignorovat, a kolik zde zavinily osobní sympatie a antipatie ve sboru, které ovlivňovaly vývoj na fakultě zřejmě více, než lze dnes z úředních pramenů vystopovat.

Projednávání habilitace V. Růžičky dalo profesorskému sboru podnět zabývat se i principiálními otázkami významu biologie na lékařské fakultě. V elaborátu vypracovaném navrhovatelem habilitace prof. Kabrhlem a komisí (Janošík, Spina, Hlava) nalezneme v úvodu rozsáhlé pasáže o tomto obecném problému.^{57/} Komise rozbírá výnos ministerstva z 8. 5. 1903 o vyučování biologie, z něhož nevyplývá, že právo přednášet biologii náleží výlučně učitelům filozofické fakulty. Jistě po právu prohlašují členové komise, že učitelé lékařské fakulty znají mnohem lépe vědecké potřeby studentů medicíny a mohou odpovědně posoudit, co si musí osvojit z všeobecné biologie. Současný způsob výuky biologie je takový, že medicíni oprávněně pochybují o nutnosti jejího studia. Poukazují i na těžkosti administrativního a kompetenčního rázu spojené s tím, že se biologie vyučuje na jiné fakultě, protože lékařská fakulta v podstatě nemá prostředky k prosazování svých požadavků na cizí fakultě. Toto stanovisko, nepochybně správné, vyjádřil profesorský sbor fakulty ještě mnohokrát, ale prosadit je v praxi nebylo jednoduché.

V. Růžička ochotně souhlasil s návrhem habilitační komise na změnu oboru. Ostatně z jeho dochovaných programů výuky cytologie a všeobecné biologie je vidět, že tyto obory měly v jeho pojetí mnoho společného.^{58/} Profesor Kabrhel přislíbil, že poskytne Růžičkovi po habilitaci ve svém ústavu potřebný materiál i místnosti pro práci a výuku. Růžička úspěšně absolvoval 6. 12. 1906 habilitační přednášku na téma Organismy bezjaderné a 2. 3. 1907 mu byla udělena venia legendi pro obor všeobecné biologie. Od zimního semestru školního roku 1907/08 začal přednášet medikům v hygienickém ústavu, umístěném v dnešní budově děkánátu FVL v Kateřinské ulici, všeobecnou biologii a konat z tohoto oboru praktika. Z počátku přednášel dvě až tři hodiny týdně, od r. 1918 se zvýšil počet hodin na pět týdně a dvě až tři hodiny praktika. Vedle této obecné přednášky ohlašoval Růžička během svého působení i řadu přednášek speciálních. O svém pojetí a účelu přednášek z všeobecné bio-

^{57/} AUK, osobní spis V. Růžičky, obálka č. 4.

^{58/} AUK, tamtéž a Sborové protokoly lékařské fakulty 6. 12. 1919.

logie a experimentální morfologie publikoval rozsáhlou stať v ČLČ v roce 1913.^{59/}

Protože však Růžička neměl právo zkoušet, zapisovali si medicíni nadále především přednášky z botaniky a zoologie na filozofické fakultě. Podle vzpomínek pamětníků navštěvovalo Růžičkovy přednášky asi 30 posluchačů.^{60/} Již v roce 1912 začali sice medicíni usilovat o to, aby mohli skládat zkoušky z tohoto oboru na lékařské fakultě, jejich žádost však nebyla vyslyšena a řešení se odsunulo až do let poválečných.^{61/} Ačkoli ještě za války dosáhl Růžička titulu a charakteru řádného profesora (19. 7. 1917) a brzy po válce (23. 2. 1920) byl ustanoven řádným profesorem všeobecné biologie a experimentální morfologie,^{62/} stále nemohl docílit toho, aby mu bylo dovoleno zkoušet u rigoróz. Medicíni obnovili své úsilí v tomto směru hned po vzniku ČSR. V květnu a červnu r. 1919 byla jejich žádost posouzena příznivě profesorským sborem lékařské fakulty, ale konečné řešení nebylo jednoduché.^{63/} I když v letním semestru v roce 1920 končilo univerzitní působení profesora Vejdovského a profesorský sbor lékařské fakulty logicky usoudil, že nastala vhodná chvíle prosadit V. Růžičku jako examinátora u I. rigoróza, k tomuto ustanovení nedošlo.^{64/} Z katalogů je zřejmé, že po odchodu Vejdovského si zapisovali mimo fakultu už pouze přednášky z rostlinné biologie u profesora Němce (jeden semestr pět hodin týdně přednášek a dvě hodiny cvičení) a téměř všichni už poslouchali po dva semestry pět hodin týdně přednášky ze všeobecné biologie u Růžičky. V té době (30. 3. 1920) adresují medicíni další žádost v této záležitosti ministerstvu školství. Ohražují se proti povinnosti poslouchat dále přednášky z živočišné a rostlinné biologie na filozofické fakultě a skládat tam zkoušky. Poukazují na to, že jmenování V. Růžičky řádným profesorem odstranilo hlavní příčinu tohoto provizoria, a žádají, aby již v letním semestru r. 1919/20 dělali zkoušky z biologie u profesora Růžičky.^{65/}

Odpor profesorů filozofické fakulty však nebylo lehké zlomit. Odvolávají se na zákon, bez jehož změny prý není možno lékařské fakultě vyhovět, uvádějí i málo přesvědčivé důvody věcné, že medicíni mohou potřebné přírodovědné vzdělání získat jen u odborníků botaniků a zoologů atd.^{66/} Nedatované vyjádření profesorského sboru lékařské fakulty bez obalu poukazuje na to, že kolegům z filozofické fakulty jde hlavně

^{59/} V. Růžička, Všeobecná biologie a experimentální morfologie v řadě věd lékařských, ČLČ 52, 1913, s. 429–434.

^{60/} Ústní sdělení prof. Hynie.

^{61/} AUK, Sborové protokoly lékařské fakulty 14. 3. 1912 a 2. 5. 1912; žádost mediků se bohužel dosud nepodařilo nalézt.

^{62/} AUK, osobní spis V. Růžičky, obálka č. 4.

^{63/} AUK, Sborové protokoly lékařské fakulty 5. 8. a 12. 6. 1919.

^{64/} AUK, osobní spis V. Růžičky, obálka č. 6, přípis z 22. 3. 1920.

^{65/} Tamtéž.

^{66/} Tamtéž, vyjádření referenta filozofické fakulty prof. A. Mrázka z 24. 6. 1920.

o to, aby nebyli zkráceni ve svých příjmech. Zdůrazňují, že není třeba čekat na změnu rigorózního řádu, ale pouze prosadit u ministerstva, aby vydalo příslušný dodatek ke stávajícímu.^{67/}

V zimním semestru školního roku 1920/21 zahájila činnost nově založená přírodovědecká fakulta, na niž přešly příslušné obory z fakulty filozofické. Nadále se tedy vedl spor o výuku mediků mezi profesory fakulty lékařské a přírodovědecké. Zajímavý je např. přípis prof. Růžičky ministerstvu školství v r. 1921, v němž obsáhle zdůvodňuje nutnost vyřešit tento problém. Odvolává se na mezinárodní poradu odborníků pro všeobecnou biologii konanou na lékařské fakultě ve Vídni v červenci roku 1921, která stanovila tři hlavní obory všeobecné biologie: 1) Všeobecná nauka o tvarech, 2) Všeobecná nauka o výkonech, 3) Všeobecná nauka o vztazích živých těl k organickému a anorganickému prostředí. Podrobně shrnuje své patnáctileté zkušenosti s výukou oboru, objasňuje, jak se tento obor rozrostl od původního programu výuky, který podal v roce 1906, a své výklady shrnuje do čtyř základních požadavků:

1. Přednášky z obecné biologie pro mediky nutno konat pět hodin týdně dva semestry.
2. Praktická cvičení jeden semestr dvě hodiny týdně.
3. Zkoušet biologii při prvním rigorózu jako teoretický předmět.
4. Právo zkoušet mediky u rigoróza má mít profesor lékařské fakulty, který ji řádně přednáší.^{68/}

V té době měl profesor Růžička možnost své názory na postavení lékařské biologie v soustavě lékařského vzdělání i věd publikovat také na mezinárodním fóru ve studii *Die allgemeine Biologie als Lehrgegenstand des medizinischen Studiums (ein Gutachten vorgelegt den Regierungen Mitteleuropas)*, Berlín 1922, která sehrála důležitou úlohu v zavádění výuky všeobecné biologie jako učebního oboru na lékařských fakultách v různých zemích. Znovu pak vyložil Růžička souhrnně své názory na obecnou biologii u příležitosti 25. výročí přednášek a dvacetiletého trvání ústavu v ČLČ v roce 1933.^{69/}

Důvody snesené profesorem Růžičkou, profesorským sborem lékařské fakulty i mediky nakonec přesvědčily ministerstvo, které dne 3. 8. 1923 svolilo, aby profesor Růžička byl přizván jako examinator ku přísným zkouškám ze všeobecné biologie.^{70/} Lékařská fakulta však na ministerstvu požaduje, aby biologii zkoušel výhradně profesor lékařské

fakulty, čehož dosáhne s konečnou platností 8. 2. 1924. Zároveň bylo přírodovědecké fakultě sděleno, že od příštího studijního roku odpadá potřeba přednášek z biologie pro mediky na této fakultě.^{71/}

„Poškození“ profesori přírodovědecké fakulty měli možnost každoročně požádat ministerstvo školství o odškodné 6 000 Kč. Tím skončil boj profesora Růžičky a lékařské fakulty za uznání všeobecné biologie pro mediky jakožto oboru patřícího výhradně této fakultě. Růžička se dovedl za svou věc bít důsledně a přesvědčivě, neubrnil se ovšem ani hrubým omylům v posuzování důležitosti jiných lékařských oborů. V červnu r. 1924 píše např. komisi pro reformu lékařských studií a rigorózního řádu ostrý protest proti zavedení všeobecné fyziologie, protože „všeobecná fyziologie činí integrující součást všeobecné biologie, již mám čest na fakultě zastupovati.“ Její zavedení proto prohlašuje za zbytečné a je odhodlán podat protest proti tomuto novému učebnímu předmětu.^{72/}

Ačkoliv Růžička přednášel biologii od r. 1907, nedal studentům po celou dobu pedagogického působení učebnici. Ve dvacátých letech přednášel hlavně podle knihy německého zoologa a biologa M. Hartmanna *Allgemeine Biologie*, Jena 1925-27. Studenti se učebnice či alespoň výukových archů dožadovali velmi naléhavě, leč marně. Snaha medika Mitáčka vyřešit svépomocí tento problém (rozmožnil Růžičkovy přednášky a prodával je kolegům) měla dokonce soudní dohru, protože Růžička podal na studenta žalobu a ten byl nucen zaplatit 500 Kčs pokuty do podpůrného fondu Purkyně. Celá tato akce měla mezi studenty pochopitelně velmi záporný ohlas.^{73/}

Růžička sice na učebnici biologie na sklonku svého života pracoval, ale jejího vydání se nedočkal. Prvý díl naší nejstarší učebnice obecné biologie vyšel v r. 1934 z pera J. Bělohádky, tehdy profesora brněnské lékařské fakulty. Na titulním listu je sice Růžičkovo jméno, stejně jako na konci předmluvy, ale autorsky se na textu prvního dílu zřejmě vůbec nepodílel. Měl být spoluautorem druhého dílu spolu se svým nejbližším spolupracovníkem doc. Bergauerem. Z předmluvy k druhému dílu se však dozvíme, že Růžičkovy kapitoly o dědičnosti byly rozsahem i obsahem pro učebnici neúnosné, a proto nakonec doc. Bergauer napsal celý druhý díl učebnice sám (*Obecná biologie I.*, Praha 1934; *Obecná biologie II.*, Praha 1936).

Podle vzpomínek Růžičkových posluchačů byly jeho přednášky dost nudné po stránce formální („křouhal“) a příliš nesoustavné a náročné po stránce obsahové. Jako examinator byl velmi obávaný, měl největší

^{67/} Tamtéž, nedatovaný přípis.

^{68/} Tamtéž, 30. 3. 1920 a 16. 9. 1921.

^{69/} ČLČ 72, 1933, s. 33 nn., 73 nn. a 100 nn.

^{70/} AUK, osobní spis V. Růžičky, obálka č. 6; tento výnos přešel již do sbírky O. Placht — F. Havelka, *Předpisy pro vysoké školy Republiky československé*, Praha 1932, s. 1791.

^{71/} Také tento výnos vešel do stejné sbírky, s. 1792; AUK, osobní spis V. Růžičky, obálka č. 6, 15. 11. 1923.

^{72/} AUK, tamtéž.

^{73/} *Věstník českých lékařů* 38, 1926, s. 28—29, 40—41 a 98.

procento propadlých u rigoróz, čímž jak se domnívali někteří studenti, chtěl demonstrovat neudržitelnost poměrů, v nichž musel vyučovat;^{74/} mnozí však spíše poukazovali na to, kolik získal na opakovaných rigorózních taxách.^{75/}

Vraťme se však zpět k počátkům Růžičkova pedagogického působení a pokusme se vylíčit historii vzniku a budování biologického ústavu, kterému věnoval po celý život ve srovnání s ostatními přednosty mimořádné úsilí. Je určitou ironií osudu, že právě on byl nucen po celý život pracovat v provizoriích více či méně nevyhovujících.

O získání vlastního pracoviště se začal Růžička snažit brzy poté, co byl 8. 9. 1909 jmenován mimořádným profesorem všeobecné biologie a experimentální morfologie a přestal být asistentem hygienického ústavu. 21. 4. 1910 podal prostřednictvím profesorského sboru žádost o přidělení místnosti, kterou sbor jednohlasně doporučil. Vídeňské ministerstvo kultu a vyučování si výnosem z 3. 10. 1910 vyhradilo definitivní rozhodnutí o žádosti profesora Růžičky o přidělení místnosti teprve poté, až podá své návrhy filozofická fakulta, pro niž se dostavovaly nové ústavy na Karlově.^{76/} Uvažovalo se o tom, zda Růžičkovi uvolnit místnosti filozofické fakulty v Lazarské ul. č. 11 či v Kaulichově domě na Karlově náměstí. Protože nájem místnosti v Lazarské ulici univerzita vypověděla, stal se prvním útočištěm Růžičkova ústavu tzv. Kaulichův dům č. 285 na dolním konci západní strany Karlova náměstí. Tento objekt měla česká univerzita v nájmu od r. 1890 pro přírodovědné ústavy. Obytný dům, nazývaný po posledním majiteli profesoru dětského lékařství J. Kaulichovi (1830—1886), byl v roce 1891 adaptován a předán filozofické fakultě. Od roku 1906, kdy byl v sousedství postaven nový dům, objevily se na Kaulichově domě trhliny a bylo dokonce nutno na čas přestěhovat mineralogické a geologické sbírky přírodovědných ústavů a dům opravit.^{77/} Tím ovšem stavební problémy s touto budovou málo vhodnou k umístění vědeckých a pedagogických pracovišť neskončily, ale naopak začaly a způsobily profesoru Růžičkovi mnoho těžkých chvil.

Rozhodnutí ministerstva kultu a vyučování ze 7. 7. 1911 o přidělení místnosti profesoru Růžičkovi v tomto domě, které je právem považováno za datum založení biologického ústavu, je patrně kuriozitou mezi dokumenty tohoto druhu (tím myslíme zakládací listiny různých institucí), protože výslovně a důrazně uvádí, že nejde o zřízení ústavu, ale pouze přidělení místnosti ad personam do doby, dokud se neuprázdní místnosti patologicko-anatomického ústavu v Kateřinské ulici po jeho přestěho-

^{74/} V. Vondráček, Lékař dále vzpomíná, Praha 1977, s. 308—310; ústní sdělení prof. Hynie, prof. Kadlecové a doc. Vahaly.

^{75/} Věstník českých lékařů 38, 1926, s. 28—29.

^{76/} AUK, Spisy lékařské fakulty 1910/11, kart. č. 320.

^{77/} Státní ústřední archiv, ČM 21/12/6, 1906.

vání do novostavby. Místnosti byly přiděleny Růžičkovi proto, že ztratil místo pro práci v hygienickém ústavu poté, kdy tam přestal být koncem roku 1910 asistentem. Zároveň je Růžička nabádán, aby restringoval své požadavky na počet místností.^{78/} V přípise, kterým místodržitelství sděluje toto rozhodnutí ministerstva vyučování děkanátu české lékařské fakulty (3. 8. 1911), je ještě důrazně připomenutí, že podle ministerského výnosu z 1. 11. 1908 je nutno místnosti po přestěhování patologické anatomie a soudně lékařského ústavu do novostavby použít též ke zlepšení poměrů jiných teoretických ústavů české lékařské fakulty. Proto profesor Růžička musí omezit své požadavky a nesmí je žádným způsobem použít k odůvodnění výstavby dalších ústavních novostaveb.^{79/}

Přes tyto výhrady a zákazy začal tedy biologický ústav české lékařské fakulty — první svého druhu na světě — existovat de facto, ale až do konce rakouské monarchie nikoliv de iure, což je patrné i z toho, že poprvé byl uveden v seznamu ústavů a osob pražské univerzity až ve školním roce 1918/19 pod názvem Ústav pro všeobecnou biologii a experimentální morfologii. Do té doby také Růžička pracoval bez řádného asistenta jen s demonstrátory a pomocnými vědeckými silami.^{80/}

Vznik Československé republiky v roce 1918 znamenal nesporný mezník i v dějinách pražské univerzity a umožnil mj. založení dalších univerzit v Brně a Bratislavě, na jejichž lékařských fakultách brzy vznikají další biologické ústavy. Je zajímavé, že na německé lékařské fakultě v Praze biologický ústav založen nebyl.

Růžička doufal, že v samostatném státě bude vyřešena i svízelná prstrová situace jeho ústavu, ale nakonec dožil v nesplněných očekáváních celý svůj život. K přestěhování do místnosti patologicko-anatomického ústavu, o němž se mluvilo již v dokumentech z r. 1911, nedošlo, ačkoliv Hlavův ústav byl dokončen a převzat do užívání v roce 1920. V souvislosti s tím se děkan filozofické fakulty B. Němec snažil získat Růžičkovy místnosti v Kaulichově domě.^{81/}

V té době svítla Růžičkovi naděje získat pro svůj ústav samostatný objekt na Slupi (dům č. 450), bývalou filiálku zemského ústavu pro choromyslné. Dům se nalézal v areálu tzv. Slupských pozemků zakoupených ještě před první světovou válkou ministerstvem kultu a vyučování pro účely vybudování ústavů obou pražských univerzit. Dům byl určen

^{78/} AUK, Spisy lékařské fakulty 1910/11, kart. č. 320.

^{79/} Tamtéž. Lékařské rozhledy 20, 1913, s. 671, 799.

^{80/} Někdy bývá jako datum založení ústavu uváděn rok 1912, což je zaviněno např. tím, že sám Růžička vydal v roce 1923 Sborník na paměť desetiletého trvání ústavu 1912—1922. Až do školního roku 1914/15 byla v seznamech osob a ústavů na konci údajů o lékařské fakultě pouze poznámka o tom, že prof. Růžička přednáší; v roce 1915/16 je poprvé uveden údaj o existenci stolice pro všeobecnou biologii a experimentální morfologii, jejímž přednostou je V. Růžička.

^{81/} AUK, osobní spis V. Růžičky, obálka č. 6.

v r. 1921 pro definitivní umístění Ústavu pro všeobecnou biologii a pokusnou morfologii. Profesor Růžička začal již používat zahradu a několik místností uprázdněných vystěhováním jednoho z nájemníků. Přestěhování ústavu, které profesor Růžička stále urgoval, bylo zdržováno tím, že v poválečné bytové nouzi nebylo možno opatřit byty ostatním nájemníkům.^{82/} Nedošlo k němu ani v roce 1921 ani během roku následujícího, i když podmínky pro výuku a vědeckou práci v Kaulichově domě byly se vzrůstajícím počtem studentů stále kritičtější. Přednášky z biologie mělo zapsáno v oné době již cca 300 posluchačů, kapacita posluchárny však byla pouhých 50 osob. Při přednáškách se sedělo na zemi, posluchači stáli v předsíni i v chodbě, vzduch byl na omdlení. Růžička právem poukazoval na to, že jeho ústav je jako jediný z teoretických ústavů lékařské fakulty umístěn v nájemních místnostech, nejhůře ze všech ústavů, ve třetím patře starého, chatrného domu.^{83/} Počátkem roku 1923 padla definitivně Růžičkova naděje na získání domu na Slupi, protože ten byl dle nového regulačního plánu odsouzen ke zbourání.^{84/}

Místo toho se začalo uvažovat o novostavbě na některém z nezastavených pozemků na Albertově. Pomýšlelo se na společnou budovu dvou ústavů — biologického a fyziologického, či biologického a hygienického. Růžička zdůrazňoval, že ústav musí mít vlastní zahradu (nazýval ji „nekrytou laboratoří“), a zejména žádal co nejrychlejší výstavbu vzhledem k situaci v dosavadním ústavu.^{85/} Jednání o novostavbu se ovšem protáhlo na léta; o albertovské pozemky usilovalo i ministerstvo železnic, které zde chtělo postavit městskou dráhu, a realizaci nakonec zmařila válka.^{86/}

Poměry v biologickém ústavu se mezitím staly skutečně téměř neudržitelnými, zvláště od r. 1924, kdy byla veškerá výuka biologie soustředěna na lékařskou fakultu. Na sklonku roku 1924 se do boje za její zlepšení dávají energicky studenti, kteří odesílají z prosincové valné hromady Spolku mediků ostrou rezoluci, v níž popisují stav při výuce biologie a dožadují se práva na dostatečnou přípravu ke zkouškám, která při stávající situaci v ústavu není možná.^{87/} V lednu následujícího roku

^{82/} Tamtéž, obálka č. 8, přípis ministerstva školství a národní osvěty z 18. 9. 1922. V zájmu urychlení akce navrhoval Růžička např. přestěhovat nájemníky do Kaulichova domu, což majitel odmítl; AUK, Sborové protokoly lékařské fakulty 1. 3. 1923 a přípis zemské politické správy děkanství lékařské fakulty z 28. 4. 1923.

^{83/} AUK, osobní spis V. Růžičky, obálka č. 8, Růžičkův přípis profesorskému sboru ze 7. 11. 1922.

^{84/} Tamtéž, přípis ministerstva školství a národní osvěty děkanství lékařské fakulty z 24. 3. 1923. Prof. S. Tobiášek se v souvislosti se získáváním prostor pro svoji ortopedickou kliniku domníval, že Růžičkovi stačí 11 místností a posluchárna v Kaulichově domě. Viz AUK, osobní spis prof. S. Tobiáška, přípis profesorskému sboru z 12. 1. 1924.

^{85/} AUK, osobní spis V. Růžičky, obálka č. 8, přípis prof. Růžičky ze 17. 10. 1923.

^{86/} AUK, Sborové protokoly lékařské fakulty z 7. 3. 1929.

^{87/} AUK, osobní spis V. Růžičky, obálka č. 8, rezoluce z 4. 12. 1924.

píše Růžička jednu z dalších úpěnlivých žádostí ministerstvu školství, že nemůže zajistit odpovídající výuku ani dělením přednášek a praktik, které vyčerpává personál ústavu a ztěžuje až znemožňuje vědeckou práci. Studenti si nemohou dělat poznámky při přednáškách, ačkoliv nemají učebnici ani archy, nevidí na demonstrátora, hygienické podmínky při výuce jsou hrozné.

Neobyčejně zajímavou pasáž Růžičkova přípisu představuje srovnání se sovětským Ruskem, které sice neznal z autopsie, ale jak je zřejmo, byl o nich velmi dobře informován: „Dovoluji si ukázat na to, že i v sovětském Rusku, kde poměry státu byly ještě před nedávnem mnohem horší nežli naše, biologický ústav moskevské univerzity je vybudován docela jinou měrou než náš, ač nezaujímá ve vědeckém světě toho postavení jako náš. Půjdou-li ovšem věci naše jako dosud, předstihnou nás záhy. Ústav moskevský má 8 oddělení: cytologické, biochemické, fyzikálně chemické, fyziologické, oekologické, genetické, zoopsychologické, eugenické, vypravené vším instrumentářem a personálem, má svou vlastní přímořskou stanici, hydrobiologickou stanici, pokusný velkostatek Anikovo a má takové prostředky, že je s to konati rozsáhlé vědecké exkurze k účelu studia mísení národů na místě samém.“ Popisuje, v jakých podmínkách musí on konat experimentální práce (nedostatek chovů, iluzorní požadavky sterility, zachování teploty, nedostatek přístrojů a nemožnost instalovat nové z důvodů prostorových, těžkosti se získáváním a ukládáním literatury atd.). Zdůraznil, že ústav je nejstarší svého druhu na světě, „bez nadsázky vedoucí ústav oboru“, jehož přednosta vydává internacionální časopis *Biologia generalis*, ústav, ač teoretický, řeší i řadu praktických otázek (eugenické, stárnutí atd.). Až dojemně (a trochu směšně) působí závěr tohoto Růžičkova elaborátu, v němž žádá místnosti v chystané přístavbě na Kaulichově domě, ale zatím alespoň prosí o vymalování a opravu tabule, z níž nelze číst.^{88/}

Na sklonku roku 1925 se situace vyhrotila natolik, že studenti I. ročníku zahájili 9. 11. živelnou stávkou, bez porady se Spolkem mediků, na protest proti neudržitelným poměrům při výuce biologie. Jako jediné okamžité řešení nabízí Růžička děkanátu další dělení výuky (4× přednášky, 6× cvičení), dostane-li ovšem neprodleně druhého asistenta, dvě pomocné síly a budou-li rozšířené pedagogické povinnosti vyučujícím řádně honorovány, protože asistentka Vejnarová a asistent Bergauer jsou již takto maximálně zatíženi. Děkanství plně podporuje Růžičkovu žádost, děkan profesor Haškovec, Růžičkův přítel a spolupracovník v eugenické společnosti i jinde, připojuje poznámku, že pomoc je velmi naléhavá, místnosti naprosto nevyhovující a nedostatečné, veškerá podání Růžičky jsou odůvodněna a „krajní krok studentů omlu-

^{88/} Tamtéž, přípis z 10. 1. 1925.

viteiny^{89/} Tato studentská stávka měla ohlas i v denním tisku, ovšem opožděný a poněkud neseřízný, který se řešil i v ministerských kruzích a velmi se dotkl profesora Růžičky.^{90/}

O urychleném přestěhování biologického ústavu z Kaulichova domu nakonec nerozhodly Růžičkovy úpěnlivé prosby a radikální akce studentů, ale další trhliny ve zdech, které se objevily právě na přelomu roku 1925/6. Brzy byly tak nebezpečné, že 16. ledna 1926 dostal Růžička z děkanství příkaz okamžitě zastavit přednášky a praktika v Kaulichově domě a vyučovat zatím v posluchárně všeobecné a experimentální patologie v Kateřinské ulici. Tam se měl přestěhovat i celý ústav do místností histologicko-embryologického ústavu, který měl být umístěn v novostavbě na Albertově, brzy nazvané Purkyňův ústav.^{91/}

Růžička se brání překotnému přesunutí do neupravených místností v Kateřinské a svádí další ze svých neúspěšných zápasů o zlepšení prostorového vybavení ústavu. Po čtrnácti letech provizoria je nucen přijmout nové provizorium. Při vystěhování histologického ústavu se rozpoutal v Kateřinské ulici tichý, ale urputný boj o prostory mezi přednosty zde zbývajících ústavů a nově přistěhovaným Růžičkou. Profesor Jánošík (anatom) a docent Köcher (zástupce přednosta farmakologicko-farmakognostického ústavu) zabírají pro své ústavy místnosti i sklepy na úkor biologického ústavu. Jen díky zásahu děkana profesora Haškovce musí část místností, ač neradi, opět Růžičkovi uvolnit.^{92/}

Přesídlením do Kateřinské se prostorové potíže biologického ústavu nevyřešily, naopak zhoršily. Ústav měl méně místností, navíc rozptýlených v přízemí, prvním i druhém patře.^{93/} Růžičkovy naděje se opět cele upínají k novostavbě ústavu, který měl vyrůst spolu se zoologickým ústavem pod albertovskými schody (na pozemku k Horské ulici a staré hradební zdi).^{94/} Píše přípis za přípisem, zdůvodňuje, žádá, prosí, vše marno. Protokoly zasedání profesorského sboru i ostatní dochované pí-

^{89/} Tamtéž, obálka č. 15, přípis děkanství ministerstvu školství a národní osvěty z 12. 11. 1925 a Sborové protokoly lékařské fakulty z 3. 12. 1925.

^{90/} Národní listy 6. 2. 1926; České slovo 3. 2. 1926; Právo lidu 3. 2. 1926; AUK, osobní spis V. Růžičky, obálka č. 8, přípis Růžičky děkanovi končící slovy: „Je to neslýchané, jakým štvanicím jsem vydán, ač můj postup ve všech uvedených záležitostech byl úplně korektní.“ O několik málo dní později, 12. 2. 1926, Národní listy naopak uveřejnily o prof. Růžičkovi a jeho práci o problémech stárnutí velmi lichotivý článek doprovázený fotografií Růžičky a přeplněné posluchárny, v němž se barvitě líčí, jak „... v maličkých, dusných místnostech pracuje učenec celé dny a noci se svými asistenty na výzkumech obrovského dosahu. V pokojíčku, který dříve obývala stará panna s kocourem, přednáší pro 600 posluchačů. Ovšem musí si je rozdělit na oddíly a opakovat přednášku šest- až osmkrát.“

^{91/} AUK, Sborové protokoly lékařské fakulty 4. 2. 1926 a osobní spis V. Růžičky, obálka č. 8.

^{92/} AUK, osobní spis V. Růžičky, tamtéž.

^{93/} Tamtéž, obálka č. 16, přípis Růžičky ministerstvu školství a národní osvěty z 20. 10. 1927.

^{94/} Tamtéž.

semnosti z agendy biologického ústavu jsou plny Růžičkových žádostí o zvýšení dotací na ústav, o přístroje, knihy, časopisy atd. Při budování knihovny dokonce uvalil na ústav dluh 80 000,— Kč a v ústavu byla ustanovena nucená správa.^{95/}

Celý život byl Růžička nesmírně hrdý na to, že založil první biologický ústav na světě, a snažil se zbudovat pro něj důstojný stánek. Umírá 18. 3. 1934, v době, kdy ústav byl stále v tísnivém provizoriu v Kateřinské ulici, i když patrně v přesvědčení, že novostavba biologického ústavu je otázkou pouze krátké doby.

Zhodnocení Růžičkova vědeckého díla a odkazu přísluší biologům. Z dosavadních studií o Růžičkovi je zřejmé, že šlo o lidsky i vědecky složitou osobnost. Jeho dílo je poznamenáno určitou nedůsledností, pramenící zejména z jeho mechanicko-materialistického světového názoru. Zvláště v pozdějším věku se odkláněl od experimentální praxe ke spekulativním úvahám. Podnětná byla jeho teorie dědičnosti (vedle četných časopiseckých studií publikoval o tomto problému i několik monografií), světové proslulosti dosáhl zejména teorií stárnutí. Na tyto otázky také především zaměřoval vědeckou práci svého ústavu.^{96/}

Vedle jeho úsilí o vybudování biologie jakožto důležitého oboru v systému teoretické přípravy lékařů je pozoruhodná i jeho organizační činnost, směřující k rozvoji lékařské biologie a jejích jednotlivých odvětví jakožto vědeckých oborů. V roce 1915 byl jedním ze zakladatelů České eugenické společnosti, jejímž byl dlouholetým předsedou a čestným členem, v roce 1924 byl na jeho popud založen Československý ústav pro národní eugeniku, jehož byl ředitelem. V roce 1933 byl spoluzakladatelem a spoluredaktorem mezinárodního časopisu *Biologia generalis*, pro cizinu vydával sborník *Studies in General Biology*, obsahující především práce členů jeho ústavu (I 1917, II 1924, III 1927).

Přes určité osobní zvláštnosti v jednání, kterými zřejmě často ztěžoval či mařil realizaci svých oprávněných požadavků, vychoval Růžička řadu žáků, kteří se stali významnými představiteli oboru. Byl to především jeden z Růžičkových nejbližších spolupracovníků V. Bergauer (1898—1942), který pracoval v jeho ústavu nepřetržitě od roku 1919 (nejprve jako demonstrátor, od r. 1921 jako pomocný, od roku 1923 řádný asistent). V roce 1928 se habilitoval z obecné biologie, po smrti Růžičky v roce 1934 se stal ředitelem eugenického ústavu. Vedle spolutvorství na naší první učebnici biologie byl např. autorem *Sexuální biologie*, Praha 1931, první významné monografie s touto tematikou u nás.

^{95/} M. Rýdl, Prof. MUDr. V. Růžička, Mechanický materialista v biologii, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 4, 1958, s. 36.

^{96/} Tamtéž, s. 33—79; J. Janko, Vznik experimentální biologie, s. 68—73; F. Tvaroh, Stárname, Praha 1984, s. 40—44; B. Sekla, Ste výročí narození Vladislava Růžičky, Biologické listy 35, 1970, s. 226—228.

Od počátku třicátých let mu Růžička navrhoval mimořádnou profesuru, ale té se nedočkal. Docent Bergauer byl 24. 10. 1942 popraven spolu s manželkou za odbojovou činnost v Mauthausenu. Mimořádným profesorem byl jmenován až in memoriam 14. 7. 1948 s účinností od 1. 5. 1942.

Prvým mimořádným asistentem biologického ústavu byl budoucí profesor histologie a embryologie Z. Frankenberger (1892—1966), i když pouze tři měsíce v roce 1916; v ústavu ovšem pracoval jako demonstrátor již od roku 1914.

Velice krátce prošel biologickým ústavem jako asistent J. Kříženecký (1896—1964), později významný genetik, zoolog a spoluzakladatel naší endokrinologie, docent obecné fyziologie Vysoké školy zemědělské v Brně. Růžičkovým asistentem byl od 1. 4. 1919 do 31. 12. 1920.

V letech 1921-23 zde pracoval jako asistent pozdější (od r. 1930) vedoucí katedry obecné biologie moskevské univerzity E. Bauer (1890—1942), proslulý autor monografií o teoretické biologii. Růžička se marně snažil prosadit jeho habilitaci na pražské lékařské fakultě.^{97/} Vedle antisemitských nálad ve sboru zde asi hrála úlohu i Bauerova revoluční minulost, protože byl mj. aktivním účastníkem bojů za Maďarskou republiku rad.

B. Hluchovskému (1900—1964), který zde působil jako asistent v letech 1926-32, připadl úkol vybudovat po roce 1945 biologický ústav v Plzni na nově založené pobočce Univerzity Karlovy. Patřil k našim čelným lékařským biologům a cytologům.

Od počátku roku 1928 pracoval v biologickém ústavu RNDr. B. Sekla (1901—1987), tehdy student medicíny, o jehož přijetí do funkce řádného asistenta se Růžička osobně zasadil dopisem ministerstvu školství, v němž zdůvodňuje, proč je na toto místo jako absolvovaný přírodovědec zvláště vhodný.^{98/} Sekla dokončil v r. 1933 studium medicíny a po návratu ze stáže v Edinburghu (1937-38) se 13. 6. 1938 habilitoval. Jeho vědecký zájem poutala především genetika, již v roce 1937 publikoval monografii Dědičnost v přírodě a ve společnosti. O dalším Seklově působení v biologickém ústavu se zmíníme ještě v posledním oddíle.

L. Elger (1907), asistent ústavu v letech 1932-35 sice poté působil jako praktický lékař, ale ve své bohaté populárně osvětové činnosti se věnoval zejména otázkám eugenickým, které Růžička tolik propagoval. B. Folkmannová (1903—1960) pracovala v biologickém ústavu jako asistentka v letech 1933-39; v roce 1955 se habilitovala na přírodovědecké fakultě v Brně ze všeobecné biologie a působila tam úspěšně až do své smrti.

^{97/} AUK, Sborové protokoly lékařské fakulty z 22. 6. 1922.

^{98/} AUK, osobní spis V. Růžičky, obálka č. 14.

Růžičkovým nástupcem se stal (po krátkém zastupování docenta Bergauera) 22. 11. 1934 řádný profesor obecné biologie brněnské univerzity J. Bělehrádek (1896—1980),^{99/} absolvent pražské lékařské fakulty (1922), který ovšem už od října roku 1923 působil v biologickém ústavu lékařské fakulty v Brně, kde se 18. 6. 1925 habilitoval pro obecnou biologii, mimořádným profesorem a přednostou biologického ústavu se zde stal r. 1927 a řádným profesorem r. 1931. Všestranně erudovaný lékař — biolog — širokého rozhledu, který, ač odborně polemizoval s profesorem Růžičkou, se ujal velmi odpovědně vedení pražského ústavu v nelehké době, kdy nad naší vlastí již visel těžký stín fašistického ohrožení. Brzy po jeho nastoupení — v červnu r. 1934 — bylo rozhodnuto o přestěhování biologického ústavu do Purkyňova ústavu na Albertov, čímž „profesorský sbor lékařské fakulty vychází vstříc státu v nynějších jeho těžkých dobách a pokládá přestěhování biologického ústavu za jediné možné, avšak jen provizorní řešení“.^{100/} Nadále se mělo pracovat na plánech vybudování novostavby, o což profesorský sbor skutečně usiloval, avšak politická situace těmto snahám stále více bránila. Nakonec se stalo toto „provizorní řešení“ trvalým pracovištěm biologického ústavu až do našich dnů.

Brzy po příchodu profesora Bělehrádka do Prahy jej následuje jeho spolupracovník z Brna B. Krajník (1895—1966), habilitovaný z obecné biologie na brněnské lékařské fakultě 17. 5. 1933, jemuž byla 15. 12. 1936 uznána *venia legendi* i pro Univerzitu Karlovu. Zabýval se hlavně srovnávací fyziologií a experimentální genetikou a po válce vybuodoval biologický ústav na lékařské fakultě v Hradci Králové.

Bělehrádkovo působení na pražské lékařské fakultě (v letech 1937-38 zastával i funkci děkanskou) bylo násilně přerušeno nucenou šesti-letou přestávkou po uzavření českých vysokých škol nacisty 17. listopadu 1939.

PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

Po osvobození naší vlasti v květnu 1945 nastává bouřlivý rozvoj všech našich vysokých škol. Německá univerzita přestává existovat, Univerzita Karlova přejímá všechny její ústavy a kliniky. Lékařská fakulta stojí před obrovským úkolem, co nejrychleji doplnit úbytek lékařů (téměř 2 000 proti předválečnému stavu). Již na podzim r. 1945 jsou založeny její pobočky v Plzni a Hradci Králové, na nichž vznikají biologické ústavy, vedené odchovanci pražského ústavu.

^{99/} Ústav dějin lékařství FVL UK (dále jen ÚDL), Sborové protokoly lékařské fakulty ze 17. 5. 1934; J. Adamec, Holismus, Praha 1966, s. 248 nn.

^{100/} ÚDL, Sborové protokoly lékařské fakulty 17. 5. 1934.

V prvních poválečných letech probíhala výuka na lékařské fakultě podle předválečných právních norem, z nichž některé, jak známo, byly převzaty ještě z rakouské monarchie. Mimořádnost poválečné situace si ovšem vynutila řadu přechodných neformálních ustanovení, která umožňovala zvláště starším studentům urychleně dohnat válečné zdržení. Biologie zůstává nadále zkušebním předmětem v rámci I. rigóroza. Přednášky v prvních čtyřech semestrech lékařského studia vedl vedle přednosty ústavu profesora Bělehrádka (v roce 1945/46 byl zároveň rektorem UK) i B. Sekla, jmenovaný s účinností od 1. 10. 1945 mimořádným profesorem genetiky, v roce 1946 pak řádným profesorem obecné biologie. K výuce se používalo předválečné učebnice Bělehrádka—Bergauera, která vyšla v r. 1945 a 1946 ve třetím a čtvrtém přepracovaném a rozšířeném vydání. Rozsah přednášek z obecné biologie zůstal stejný jako před válkou, pět hodin přednášek a dvě hodiny cvičení týdně.

Z prvních poválečných let se nedochovaly seznamy přednášek v úplné řadě ani v Archivu UK a seznamy osob a ústavů vycházely pouze nepravdělně, archivní materiály z tohoto období nejsou většinou dosud k dispozici. I z těchto kusých materiálů je však zřejmé, že biologický ústav se po válce rychle rozrostl. Až do druhé světové války zde pracovali nejvýše dva řádní asistenti zároveň, seznam osob z roku 1948 uvádí již 8 řádných asistentů.

Únorové vítězství v r. 1948 přineslo další zásadní obrat v rozvoji našeho školství. Již od školního roku 1948/49 byl zaveden nejen pevný počet povinných přednášek a cvičení, ale i dílčí zkoušky, které velmi příznivě ovlivnily úroveň studia.^{101/} Završením poúnorových reforem bylo pak vydání nového vysokoškolského zákona 18. 5. 1950, který znamenal výraznou demokratizaci celého systému vysokých škol. Došlo k významným změnám ve vyučovacích metodách, ideologické náplni učiva, složení učitelského sboru, akademických funkcionářů i studentů.^{102/} Vysokoškolské zákony z roku 1966 a 1980 rozvinuly jeho zásady v období budování socialismu.

Od pražské lékařské fakulty se oddělily v r. 1953 samostatné fakulty dětského lékařství a hygienická. Po této reorganizaci nese dodnes název všeobecného lékařství; zajišťovala výuku biologie oběma odděleným fakultám i posluchačům stomatologického směru. Od roku 1970 hygienická fakulta vede tuto výuku sama. Od školního roku 1954/55 se prodloužilo studium medicíny z pěti na šest let.

V roce 1952 byla zákonem z 29. 10. zřízena Československá akademie

věd, která se stala dalším významným výzkumným centrem jak v přírodních, tak i ve společenských vědách. Její biologický ústav patřil až do počátku 60. let k největším pracovištím ČSAV, poté se rozdělil na několik samostatných ústavů.

Ve fakultním biologickém ústavu nastupuje po odchodu J. Bělehrádka v r. 1948 k organizaci UNESCO v Paříži do jeho čela profesor Sekla, nejprve jako zástupce, od r. 1952 jako řádný přednosta. Biologie se medikům přednáší od r. 1953 v I. a II. semestru prvního ročníku (tři hodiny přednášek, dvě hodiny cvičení). Od školního roku 1971-72 je výuka biologie zkoncentrována do jediného zimního semestru druhého ročníku s třemi hodinami přednášek a čtyřmi hodinami cvičení. Po nové přestavbě studia od školního roku 1977-78 získává biologie opět dva semestry výuky rozložené do letního semestru prvního ročníku (dvě hodiny přednášek, dvě cvičení) a zimního semestru druhého ročníku (tři hodiny přednášek a čtyři hodiny cvičení). Konečný stav je tedy co do počtu hodin zhruba na úrovni výuky v dobách Růžičkových, který přednášel týdně pět hodin a konal jednu až dvě hodiny cvičení.

Od počátku 50. let dostávají studenti během jednoho až tří let nové učební texty, na nichž se vedle přednostů ústavu autorsky podílejí pracovníci ústavu i jiných pracovišť (1952, 1954, 1957, 1960, 1961, 1962, 1963, 1966, 1967, 1969, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1981, 1982, 1983, 1985). Vedle soustavně inovovaných skript byla v r. 1961 a 1962 B. Seklou a B. Krajníkem napsána i nová učebnice Obecná biologie. V r. 1975 vyšla nová celostátní učebnice (O. Nečas a kol.), v přepracovaném vydání za spoluúčasti O. Šarka v r. 1982.

Vědeckovýzkumná práce biologického ústavu byla v 50. letech stejně jako na všech ostatních biologických pracovištích poznamenána dogmatismem v biologii, který vedl až k označování genetiky za reakční pavědu. Tradiční vědecké zaměření ústavu se proto přeorientovává z genetiky na problémy imunologické (prof. Sekla se např. úspěšně zabývá zkoumáním nádorů), otázky regenerací (Šark), problematiku transplantační imunity atd. Od 60. let byla genetika opět plně rehabilitována jako jedno z nejprogresivnějších a nejperspektivnějších odvětví moderní biologie a v biologickém ústavu se opět rozvíjí práce i v této oblasti. Od školního roku 1969-70 zde vzniká i samostatné oddělení pro lidskou a lékařskou genetiku. Od r. 1971 stojí v čele ústavu O. Šark (nar. 1925), který zde pracuje nepřetržitě od r. 1950. V r. 1963 se habilitoval, 1979 byl jmenován profesorem biologie. Je mj. i předsedou Společnosti lékařské genetiky Čs. lékařské společnosti J. E. Purkyně, předsedou předmětové rady pro biologii na lékařských fakultách ČSSR při ministerstvu školství ČSR a od r. 1982 hlavním odborníkem ministerstva zdravotnictví ČSR pro lékařskou genetiku. Počet asistentů, vědeckých i odborných pracovníků ústavu se postupně zvětšuje.

^{101/} Stručné dějiny UK, s. 303.

^{102/} Vývoj, organizace a řízení vysokých škol v letech 1918—1983, Praha 1983, s. 46 nn. Pro tuto studii byly soustavně vyexcerpovány seznamy přednášek a osob vydávané pražskou univerzitou pod různými názvy od r. 1784 až do současnosti, které nejsou v jednotlivých poznámkách zvláště citovány.

Zhodnocení podílu jednotlivých pracovníků biologického ústavu v poválečných letech na rozvoji biologie jakožto učebního předmětu i vědního oboru ponecháváme příštím generacím, až bude získán patřičný odstup i nadhled. Čas nejlépe prověří trvalé hodnoty.

Tři čtvrtě století, které uplynuly od založení biologického ústavu pražské lékařské fakulty, přesvědčivě dokázaly jeho nepostradatelnost při výchově budoucích lékařů i vědeckých pracovníků.

LUDMILA HLAVÁČKOVÁ — JANA NOSÁKOVÁ — PETR SVOBODNÝ

Der Unterricht der biologischen Wissenschaften an der Prager Universität

ZUSAMMENFASSUNG

Die Geschichte des Unterrichts der biologischen Wissenschaften an der Karlsuniversität geht bis auf ihre Gründung zurück. Sie wurden seit 1348 an der medizinischen sowie an der artistischen Fakultät unterrichtet. Im 16. Jh., als die Prager medizinische Fakultät ihre Tätigkeit aufgab, blieb die artistische Fakultät die einzige Institution, welche die Kontinuität dieser Fächer aufrecht erhielt. Seit der Neuaufnahme der Tätigkeit der medizinischen Fakultät im Jahre 1622 bis zur Reform im Jahre 1849, laut welcher die philosophische Fakultät zur gleichberechtigten Fakultät erhoben wurde, war die medizinische Fakultät die höchste Lehrstelle der naturwissenschaftlichen Fächer. Die Übertragung des Hochschulstudiums der naturwissenschaftlichen Fächer auf die philosophische Fakultät nach dem Jahre 1849, war in Hinsicht auf die Weiterentwicklung der medizinischen Biologie nicht glücklich und verlangsamte zweifellos die Entfaltung dieses Faches.

In der Rigorosenordnung von 1899 befindet sich zum ersten Mal der Begriff allgemeine Biologie als Studien- u. Prüfungsfach an der Prager medizinischen Fakultät, dessen Inhalt und die Unterrichtsform aber unverändert blieben. Die Rigorosenordnung von 1903 ermöglichte zwar, daß der Unterricht von Lehrern der medizinischen Fakultät durchgeführt wird, aber die Professoren der philosophischen Fakultät wehrten sich noch volle zwei Jahrzehnte gegen die Übergabe des obligatorischen Biologieunterrichtes für Medizinstudenten an die Kollegen der medizinischen Fakultät. Einen der Hauptgründe für dieses Verhalten bildeten die hohen Rigorosentaxen und die hohe Studentenzahl der Mediker im Vergleich mit den Studenten der Naturwissenschaften.

Seit Beginn unseres Jahrhunderts werden an der medizinischen Fakultät die Bemühungen immer stärker die medizinische Biologie als Fach an der Fakultät zu konstituieren. Der Versuch E. Babák's (1873—1926) sich für das Fach Biologie zu habilitieren endete zwar im Jahre 1902 ohne Erfolg, aber schon im Jahre 1907 wurde V. Růžička (1870—1934) für die allgemeine Biologie habilitiert, der dann auch im Jahre 1911 für das neue Fach, das seiner Art erste Institut in der Welt aufbaute. Das Recht Mediziner in seinem Fach bei den Rigorosen zu prüfen, erhielt er aber erst nach langen Bemühungen im Jahre 1924. Das Biologische Institut der medizinischen Fakultät, befand sich bis 1926 in ganz unentsprechenden Räumen am Karlsplatz und wurde später in das Gebäude der theoretischen Institute der tschechischen medizinischen

Fakultät verlegt, arbeitete aber auch hier nur in sehr bescheidenen Verhältnissen. Im Jahre 1934, als das Institut schon unter der Leitung von Prof. J. Bělehrádek (1896—1980) stand, wurde es in das Gebäude des Purkyně-Institutes (Albertov) verlegt, wo es bis heute seinen Sitz hat. Nach dem Abgang Prof. Bělehrádek's im Jahre 1948 an den Sitz der Organisation UNESCO in Paris, leitete bis 1971 Prof. V. Sekla (geb. 1901) das Biologische Institut, an dessen Spitze in der Gegenwart Prof. O. Štark (geb. 1925) steht.

**ALEXIUS Z TŘEBONĚ
ČESKÝ STUDENT NA KRAKOVSKÉ UNIVERZITĚ
V 15. STOLETÍ**

WACEAWA SZELIŃSKA

V bohaté a vzácné sbírce rukopisů knihovny někdejší pražské kapituly, nyní v Archívu Pražského hradu, je uložen i rukopis, který se sice ani svým obsahem, ani svým bibliologickým vzezřením od ostatních tam přechovávaných rukopisů nijak výrazně neliší, přesto však přináší mnoho nového k otázce pedagogické činnosti na krakovské univerzitě v posledním dvacetiletí 15. století. Osvětluje též doposud neznámá fakta o životě českého studenta Alexia Třeboňského na této škole.

Je to rukopis M 105 psaný na papíře, svázaný v pergamenu, formát 4°, 242 listů.^{1/} Byl určen pro školní účely a jako univerzitní učebnice obsahuje různé traktáty z oboru astronomie, hlavně spisy Jana z Holywoodu a Jana z Erfurtu. Na konci kodexu, na listě 231v—238 byla ve-psána Tabula computistica na léta 1486—1505.

Rukopis je však staršího původu. První traktát *Computus philosophicus* Jana z Holywoodu podle záznamu na listu 110 byl psán „in die sancti Mathei apostoli et ewangeliste hora fere secundi in camera iuxta hostium pallacii scolulle sancti Castuli anno domini 1425 per Mathiam Crispum“. Jiné traktátové dílo *Computus chirometralis* Jana z Erfurtu, vybavené školním komentářem, podle informace na listu 180 „finitum est anno domini 1425 feria secunda in solemnitare carnisprivii in Porziecz in scola sancti Petri“. Kodex pochází tedy nepochybně z Prahy. Z větší části byl psán v roce 1425. Jeden z traktátů byl ukončen 21. září tohoto roku ve škole sv. Haštala v Praze, jiný v témže městě 19. února ve škole sv. Petra ve čtvrti nazývané Poříčí.

Rukopis vystřídal několik majitelů. Na vnitřní straně přední pergamenové obálky vazby je jasně čitelný nápis: „Liber Wenczeslai de Radez“, níže pak: „Hic liber est accomodatus Alexio de Trzebon per Georgium de

^{1/} Popis tohoto rukopisu a jeho obsah viz A. Podlaha, *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské II.* Praha 1922, s. 332, č. 1465.

Lithomerzicz predicatorem in Crumlow 1484". Kromě toho mezi různými nápisy a vpisy na předním listě předsádky rukopisu nachází se rovněž zápis, který tam zanechala ruka někooho z patnáctého století: „Detur domino Martino Rectori“.

Prvním vlastníkem knihy byl tedy Václav z Radče. Informace obsažená v rukopisu nalézajícím se nyní v Archivu Pražského hradu pod signaturou P II, v rukopisu, který Radečský koupil 26. února 1397, nám říká, že to byl pražský kanovník, „director fabrice pragensis“ (pátý ředitel stavby sv. Víta — pozn. překl.). Záznam v jiném rukopisu téže knihovny pod signaturou P V — je to Missale Domini, misál, který v 15. století pražský kostel používal — svědčí o tom, že zastával úřad pražského kanovníka, a dodává, že byl děkanem u sv. Apolináře v Praze.^{2/}

Druhým majitelem kodexu mohl být zmíněný rektor Martin, ale je obtížné ho identifikovat. Dalším jeho vlastníkem byl Jiří z Litoměřic, kazatel v Krumlově. Není o něm mnoho zpráv. Známe ho jako vlastníka ještě jednoho rukopisu. Je to latinský kodex z poloviny 15. století a obsahuje texty Starého zákona, kázání sv. Augustina a komentáře k evangeliu sv. Matouše. Na přední desce vazby je nápis: „Georgii predicatoris in Crumpnaw legatus sibi per magistrum Mauricium pro ecclesia.“^{3/}

Kodex poté přešel do rukou Alexia Třeboňského. Krumlovský kazatel mu jej předal k užívání v roce 1484. Mohly tu hrát určitou roli i ohledy plynoucí z blízkého sousedství nebo přátelství; Jiří z Litoměřic musel vědět o bibliofilské zálibě Alexia, jenž na pražské univerzitě proslul především svou hezkou sbírkou knih.^{4/} Darovaný rukopis si Alexius Třeboňský vzal s sebou na studia do Krakova. Přišel tam na jaře r. 1486 a zapsal se do univerzitní matriky v době druhého rektorátu Jana z Baruchowa, v letním semestru „feria secunda in crastino s. Adalberti anno domini 1486“, to jest 24. dubna tohoto roku jako: „Alexius Johannis de Trzebon“, když předtím zaplatil plnou taxu zápisného.^{5/} Hodnosti bakaláře dosáhl v době děkanátu Andrzeje z Labiszyna „ad quattuor tempora Cinerum“ neboli počátkem velkého půstu v posledních dnech února roku 1488.^{6/} V Alexiově kodexu přivezeném do Krakova se na rubu předního listu, tvořícího předsádku uvedeného rukopisu, nachází seznam před-

^{2/} Ibidem, s. 566—567, č. 1670 a 1673.

^{3/} Zprávu o rukopisu a jeho popis podává Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově. Praha 1958, II. Josef Trífška, Soupis rukopisů kaplanské knihovny v Českém Krumlově, s. 290—291, pozn. 88.

^{4/} Tento knižní seznam zpracoval z rukopisného katalogu z 15. století s uvedením jeho obsahu I. Hlaváček, Alexius Třeboňský a katalog jeho knihovny z konce 15. stol. Sborník historický VI., 1959, s. 223—252.

^{5/} Album studiosorum Universitatis Cracoviensis. T. I. ab anno 1400 ad annum 1489. Cracoviae 1887, s. 273. Spolu s Alexiem zapsal se jeho krajan „Michael Nicolai de Trzebon“.

^{6/} Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in Universitate Studio-rum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849. Ed. J. Muczkowski, Cracoviae 1949, s. 101.

nášek a cvičení, nezbytných k dosažení univerzitního stupně bakaláře a mistra svobodných umění. K jednotlivým předmětům byla připsána toutéž rukou a týmž inkoustem jména osob, které vedly vyučování.

Tento soupis doposud nezbudil zájem badatelů. Byl vyhotoven v dosti nedbalé formě a sloužil zřejmě jako nanečisto napsaná předloha patřičného indexu, jež scholár profesorovi předkládal před započítím zkoušky. Jeho čtení dnes znesnadňuje místy vybledlý inkoust, poškozené listy a paleografické spletnosti záznamu. Část poznámek je nutno rekonstruovat na komparativním podkladě, tedy spojovat přitom paleografické čtení textu s meritorními informacemi o vyučovaných předmětech a o jednotlivých osobách učitelského sboru. A bylo to právě bližší seznámení se s personálním složením tohoto sboru, které mě přimělo k tomu, abych se zajímala o text, který na první pohled ničím zvláštním nevynikal.

O celém tomto indexovém záznamu v rukopisu Alexiově se až dosud mělo za to, že je spjat s univerzitou v Praze. Takovouto domněnku sugeroval popis tohoto rukopisu v katalogu rukopisů pražské kapituly, kde je uveden titul zmíněného záznamu v originále: „Lectiones et exercicia gradum baccalaureatus concernencia“, k čemuž je v závorce připojena informace: „in universitate Pragensi.“^{7/} Tato informace je mylná. Již po přečtení několika prvních jmen z indexového záznamu bylo jasné, že se daná záležitost netýká pražské univerzity, nýbrž univerzity krakovské. Podrobná analýza textu ukázala, že je to soupis přednášek a cvičení, které v rámci předmětů požadovaných k dosažení univerzitního stupně bakaláře a mistra měli pro své studenty krakovští bakaláři, mistři a doktoři na krakovském vysokém učení. Současně paleografické srovnávací bádání vedlo ke zjištění, že tento index byl pořízen samotným majitelem rukopisu Alexiem Třeboňským, a při dalším důkladnějším zkoumání se ukázalo, že se to týkalo jeho vlastních studií na krakovské almae matris.^{8/}

Plné znění zápisu je následující:

Lecture, lecciones et exercicia gradum baccalaureatus concernencia

Lecture		
Tractatum Petri Hispani	Stanislao Biel	Est
Paruorum loycalium	Ssadek	Est

^{7/} A. Podlaha, c. d., s. 332, č. 1465.

^{8/} Alexius z Třeboně vlastnoručně vepsal řadu traktátů do několika různých rukopisů, které jsou dodnes zachovány v knihovně pražské kapituly, například: L 39 (viz níže pozn. 17), M 37 (viz pozn. 22), M 155. Tento rukopis formátu 8° o 227 listech, obsahující Doctrinale Alexandra de Villa Dei a Logiku Petra Hispana je celý napsán Alexiem v l. 1480—1481. Potvrzují to kolofony s jeho autografy na l. 79 a l. 227, třebaže vedení písma je v obou traktátech odlišné.

Donati	Est ^{a/}	a baccalario Mathie de Poznania	
Secunde partis	Est	a baccalario Bartholomeo de Cracovia	
Veteris artis	Hie ^{b/}	a Bartholomeo magistro Zneyna	
Priorum	Hie	a doctore Labissin	
Elencorum	Est	Paulo Zacliczew	
Posteriorum	Hie	Paulo Zacliczew	
Ganifredi	Est	Stanislao Biel	
Phisicorum	Est	Ssadek	
De anima	Hie	Michaele de Michalow	
Spere materialis	Hie	a baccalario	Est
Computus chirometralis		a baccalario	Est

Exercicia

Secunde partis	Est	Mathie de Cobilino	
Donati	Hie	Bartholomeo de Zneyna	
Paruorum loycalium	Est	Wenceslao de Cracovia	
Priorum		Johanne de Glogovia Hiemali	
Posteriorum			
Veteris artis		doctore de Labissin Estiv	
De anima		Jacobo de Gostin	Est
Phisicorum		doctore de Labissin	Hie

Lecture et exercicia gradum magisterii concernencia

Lecture

Thopicorum		Leonhardus de Cracovia ^{c/}	
De generacione et corrupcione			
Ethi corum		Luca de Piyontek ^{d/}	
Polliticorum			
De celo et mundo			
Methaurorum			
Paruorum naturaliorum		Nicolao de Cracovia	
Methaphisice			

^{a/} Nerozvedená zkratka Est znamená v celém textu Estivalis [letní semestr]. Pozn. překl.

^{b/} Nerozvedená zkratka Hie znamená v celém textu Hiemalis [zimní semestr]. Pozn. překl.

^{c/} Jméno připsané jiným inkoustem.

^{d/} Jméno přeškrtnuto a na jeho místo byl připsán Leonard de Cracovia.

Exercicia		
De celo et mundo		
Thopicorum		
Ethi corum		
Ethi corum		
Veteris artis		
Noua logice		
De anima		Sydlo
Methaurorum	Est	Alberto de Pniew
Methaphisice		
Paruorum naturalium		
De generacione et corrupcione		
Phisicorum		
Elencorum		Sebastiano de Layczaw

Lectiones caniculares

Euclidis		
Theorica planetarum		
Iconomicorum		
Arismetrica Ganifredi		
a magistro Martino de Crayewicz		
Musica Muris		
Perspectiva		Esti ^{f/}

Tím končí indexový zápis Alexia Třeboňského. Bakalářem se stal na konci zimního semestru roku 1488. K tomu, aby tuto hodnost získal, se musel připravovat dva roky: od letního semestru 26. IV. — 19. X. 1486 po zimní semestr 19. X. — 26. IV. 1488.^{9/} V uvedeném rukopisu podal seznam přednášek a cvičení, které v té době vyslechl a absolvoval. Tyto informace mají přinejmenším dvojitý význam.

Především dávají možnost, abychom se důkladně seznámili s průběhem studií Alexia Třeboňského na nejnižší filozofické fakultě krakovské univerzity, čili umožňují doplnit novými fakty a důležitými podrobnostmi jeho životopis, z něhož byla předtím známa jen nemnohá fakta. Za druhé mají velký význam, pokud jde o poznání některých dosud neznámých podrobností týkajících se působení univerzitního pedagogického

^{e/} U tohoto předmětu nebylo připojeno jméno vyučujícího. Je uvedeno u „De anima“ a uvozovkami označeno, že táž osoba, tj. „Sydlo“ měla cvičení rovněž z metafyziky.

^{f/} Označeno uvozovkami, že tento mistr vyučoval oběma předmětům.

^{9/} O termínech semestrů na krakovské univerzitě viz K. Morawski, Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego II. Kraków 1900, s. 399.

^{10/} Liber diligentiarum Facultatis Artisticae Universitatis Cracoviensis. Pars I (1487—1563). Ed. W. Wisłocki, Cracoviae 1886, s. 2.

sboru v době od dubna 1486 do října 1488. Úřední seznam přednášek, cvičení a disputací, které se na univerzitě konaly, se totiž zachoval teprve až od posledního z uvedených dat.^{10/}

Srovnáváme-li Alexiův zápis s výkazem náplně vyučování, který podává ona oficiální Liber diligentiarum Facultatis Artisticae Universitatis Cracoviensis, lze identifikovat tři tituly ze seznamu čtení čili přednášek pro dosažení hodnosti bakaláře. Jsou to: Aristotelovy knihy Posteriora, které v zimním semestru roku 1487 vykládal Pavel ze Zakliczewa; knihy De anima téhož filozofa, které v této době vykládal Jan z Michalowa (tady jde o omyl Alexia Třeboňského v záznamu křestního jména přednášejícího, neboť s největší pravděpodobností místo „Johanne de Michalow“ zapsal „Michaele de Michalow“ a spojil takto mechanicky jméno s příjmením; Aristotelovy knihy Fyziky, které po dva semestry četl Jan ze Szadku.^{11/}

Ostatní přednášky a cvičení k hodnosti bakaláře musel Alexius absolvovat již dříve, v jedenapůlročním období mezi zápisem na krakovskou univerzitu v dubnu 1486 a v říjnu roku 1487. V tomto období, jak vyplývá z jeho vlastního zápisu, vyslechl ještě během dvou letních semestrů a během jednoho semestru zimního následující přednášky: u Stanislava Biela z Nového Města — traktáty Petra Hispana a Ganifredovu Nova Poetria, u Pavla ze Zakliczewa — Aristotelovy Elenchi sofistici, u bakaláře Matěje z Poznaně — De octo partibus orationis od Donata, u bakaláře Bartoloměje z Krakova — Secunda pars doctrinalis puerorum Alexandra de Villa Dei, u mistra Bartoloměje ze Žnina — Aristotelův Vetus ars seu prima logicae, u doktora Andrzeje z Łabiszyna — Aristotelova Priora analytica.

Jeho cvičení tehdy vedli: Matěj z Kobylna — Secunda pars doctrinalis puerorum Alexandra de Villa Dei, Bartoloměj ze Žnina — De octo partibus orationis od Donata, Václav z Krakova — Aristotelova Parva logicalia, Jan z Głogowa — Aristotelovy Libri priorum a Libri posteriorum, doktor Andrzej z Łabiszyna — Aristotelovy Vetus ars a Phisica, Jakub z Gostynia — Aristotelovy Libri de anima.

Alexius z Třeboně po sobě zanechal téměř úplnou dokumentaci, týkající se jeho krakovských studií na stupeň bakaláře. Neuvedl pouze jména dvou bakalářů, z nichž jeden přednášel traktát Jana z Hollywoodu Sphaera materialis a druhý Computus chirometralis Jana z Erfurtu. Naproti tomu jeho informace o osobách konajících přednášky a cvičení, jež museli studenti povinně vyslechnout či absolvovat, jestliže chtěli dosáhnout hodnosti magistra artium, jsou již jen fragmentární. Český student se s největší pravděpodobností začal hned po složení bakalářských zkoušek připravovat na získání hodnosti mistra a do svého indexu si

nejprve vypsal všechny předměty, které byl povinen k tomuto účelu vyslechnout na přednáškách a absolvovat na cvičeních. Zaznamenal přitom jména učitelů jen u těch předmětů, jejichž výuku stačil stihnout. Takto tedy podle svého zápisu vyslechl přednášky Leonarda z Krakova z Aristotelovy Etiky v Sókratově lektoriu v „Collegium Maius“, a přednášky Mikuláše z Krakova z Aristotelovy Metafyziky v Platónově lektoriu v témže kolegiu. Naproti tomu cvičení k Aristotelovu De anima se Szydłowitou neboli mistrem Jakubem ze Szydłowa absolvoval v lektoriu teologů, s Vojtěchem z Pniew z Aristotelovy Meteorologiky v Maronově lektoriu a se Šebestiánem z Levoče z Libri elencorum téhož filozofa v lektoriu Platónově.^{12/}

V době letních prázdnin, to jest v červenci a v první polovině srpna si poslechl lekce mistra Martina z Krajewic, který tehdy přednášel „arithmeticam cum musica“ v Ptolemajově lektoriu v Collegium Maius.^{13/}

Řečené Alexiovy zápisy se přesně shodují s výkazem předmětů a přednášejících v Liber diligentiarum pro období letního semestru roku 1488. Lze proto s naprostou jistotou říci, že po získání bakalářství svobodných umění na konci zimního semestru téhož roku zahájil Alexius okamžitě další studia, zaměřená k dosažení gradu mistra, a z tohoto titulu absolvoval několik cvičení a vyslechl některé přednášky hned v následujícím letním semestru roku 1488. Studia však nedokončil, a proto také zbývající předměty, které si zapsal do vzpomínutého indexu, nejsou již opatřeny jmény osob, jež je vedly.

Velká část pedagogů, které Alexius v době svých studií na filozofické fakultě krakovského vysokého učení zaznamenal ve svém indexu — tehdy ještě jen bakalářů a mistrů — dosáhla později vysokých vědeckých gradů a četných univerzitních hodností a úřadů a vykonávala bohatou vědeckou a didaktickou činnost. To se vztahuje na takové osobnosti, jakými byli Stanislav Biel, Bartoloměj ze Žnina, Matěj z Kobylna, Andrzej z Łabiszyna, Pavel ze Zakliczewa, Jan z Głogowa, Jan z Michalowa, Jan z Szadku, Jakub ze Szydłowa, Jakub z Gostynia, Martin z Krajewic, Vojtěch z Pněva, Leonard z Krakova. Všichni se trvale zapsali do dějin krakovské univerzity.^{14/} Nicméně část bakalářů a mistrů se nepovznesla k vyššímu stupni své univerzitní kariéry a právě informace, jež poskytuje Alexiův studentský index, rozšiřují naše skrovné vědomosti, které o nich máme. To se například může týkat osoby a pedagogického působení Václava z Krakova nebo Šebestiána z Levoče.

^{12/} Ibidem, s. 2—4.

^{13/} Ibidem, s. 4 a 431.

^{14/} O působení těchto mistrů a profesorů přinášejí svědectví četné záznamy v úředních univerzitních aktech, jako Statuta nec non liber promotionum...; Liber diligentiarum...; Conclusiones Universitatis Cracoviensis ab a. 1441 ad a. 1589. Vydal H. Barycz, Kraków 1933; Acta rectoralia Almae Universitatis Studii Cracoviensis inde ab a. 1469. T. I — II. Ed. W. Wisłocki, Cracoviae 1893.

^{11/} Ibidem, s. 2.

Václav z Krakova je zaznamenán několikrát v rektorských aktech pod názvem „Kichlar Wenceslaus Nicolai tortarii de Cracovia“ jako mistr v letech 1479—1486,^{15/} ale o jeho učitelské činnosti na krakovském vysokém učení jakožto vedoucího cvičení z Parvorum logicalium se lze dovédt teprve z indexu českého studenta. Ani po Šebestiánu z Levoče, zvanému též Leuczovianus, nezůstal nějaký bohatě popsáný list vypovídající o jeho počinech ve škole. Dosáhl jen stupně mistra, v době studií Alexia v Krakově vedl cvičení k Aristotelovým Libri elencorum a četl přednášky z Aristotelových Parva logicalia. V rektorských aktech byl jen jednou zaznamenán pod datem 28. února 1483 jako bakalář bydlící v koleji Jeruzalém, jenž byl z tohoto titulu spolu s jinými volán za svědka ve věci studentských nepokojů, k nimž v této koleji došlo.^{16/}

Naproti tomu efemérní postavou na krakovské univerzitě z konce 15. století musel být bakalář Bartoloměj z Krakova, poněvadž žádný pramen o něm nepřináší jakoukoliv informaci. Takto tedy Alexiův zápis, že Bartoloměj měl v letním semestru přednášku ze Secunde partis, rozšiřuje naše znalosti o přednášejících na krakovské univerzitě v letech 1486—1487. Potvrzuje také názor, že část univerzitního sboru vyučujících dosáhla pouze nejnižšího stupně v hierarchii této školy a odcházela po splnění didaktických povinností prvního stupínku akademického učení.

I sám Alexius z Třeboně se také zastavil, nebo se musel zastavit po dosažení gradu bakaláře. Jak můžeme usuzovat z výše uvedeného indexu, započal v letním pololetí roku 1488 magisterská studia, ale neukončil je. Krakov opustil v blíže neurčené době. Poslední pramenné odkazy, jež se této záležitosti týkají, se vztahují k roku 1488. Jedním z nejdůležitějších je kolofon rukopisu, který zčásti Alexius napsal vlastnoručně. Rukopis zahrnuje komentáře k Aristotelově Fyzice a knize De anima; na listu 225 je poznámka: „Et in hoc finitur prosa Aristotelis de anima sub anno domini 1488 per me Alexium de Trzebon baccalarium Cracoviensem in studio eiusdem 18 Kal. Septembris“ — to jest 15. srpna téhož roku. Tento rukopis si Alexius vzal s sebou do Prahy.^{17/}

K roku 1488 se vztahuje ještě jedna důležitá zpráva potvrzující, že český student v té době pobýval v Krakově. Zachoval se totiž rukopis opatřený provenienční poznámkou Alexia z Třeboně napsanou na vnitřní straně dřevěné přední desky vazby rukopisu. Jeden z traktátů byl psán: „in vigilia sancti Petri indictione sexta anno domini salutis 1488 in completo in studio Cracoviensi“. Také tento rukopis si Alexius vzal s sebou do své vlasti^{18/} a získat jej mohl v Krakově nejdříve roku 1488,

^{15/} Acta rectoralia..., Index s. 993.

^{16/} Ibidem I, s. 192, č. 890; Liber diligentiarum..., s. 2, 5, 441.

^{17/} Je to nyní rukopis pražské kapituly L 39, l. 325; je psán třemi osobami, z toho Alexius psal l. 213—296.

^{18/} Ibidem, rukopis O 15.

protože den před svátkem sv. Petra, v němž byl rukopis ukončen, připadá na 28. června.

Takto tedy v měsících červenci — srpnu roku 1488 je Alexius ještě v Krakově a je třeba mít za to, že toto město opustil na podzim tohoto roku jakožto bakalář svobodných umění před zahájením zimního semestru 1488/89, poněvadž ve svém indexu — jak bylo výše řečeno — všechny poznámky týkající se osob uvedl jenom pro letní semestr.^{19/}

O dalších Alexiových osudech je málo zpráv. Rekonstruované z nepřímých pramenů — z knih, jež vlastnil a do nichž vpisoval poznámky, že mu patří, ze záznamů v úředních aktech, z autobiografických informací, z nečetných zmínek v literatuře — nás tyto zprávy přivádějí přes jeho dočasný pobyt v Čechách na zahraniční univerzity, snad do Boloně, odkud si Alexius z Třeboně přivezl titul doktora kanonického práva. Měl rovněž zastávat úřad děkana pražské kapituly. Zemřel pravděpodobně kolem roku 1496 jako „vir ea aetate eruditissimus librorumque conquistator“.^{20/}

Alexius z Třeboně po sobě zanechal hezkou sbírku knih — sestávající ze 146 rukopisů a 77 prvotisků.^{21/} Pokud jde o obsah, odrážejí shromážděné knihy ve stejné míře jak jeho životní dráhu, tak i jeho zájmy. Tyto zájmy byly zaměřeny hlavně na právníckou, klasickou a humanistickou literaturu, kteréžto záliby si přivezl ze svého pobytu v Itálii. Lze však soudit, že láska k humanistické literatuře v něm vzklíčila ještě před odjezdem do Itálie. V každém případě k četbě humanistických autorů měl příležitost dostat se již o několik let dříve. Před odjezdem z Čech do Polska v roce 1486 vlastnil totiž rukopis psaný v Čechách v letech 1480—1484—1485. Tento kodex si přivezl do Polska a tam dokončil poslední v něm zapsaný traktát „Praecepta artis oratoriae“ Angustina Datuse, přičemž v kolofonu tu výslovně potvrzuje, že se to uskutečnilo „in studio Alme Universitatis Cracoviensis“. O autenticitě Alexiova rukopisu nemůže být jakákoliv pochybnosti. Rukopis, jenž zahrnuje řadu traktátů zaměřených výrazně ke školním účelům, mezi nimi i zajímavě ilustrované Ezopovy bajky, obsahuje také humanistické pasáže, kromě jiného dopisy Aenea Silvia Piccolominiho a Leonarda Bruniho.^{22/}

Mnoho knih ze soupisu Alexiova lze počítat k těm, jež byly základem

^{19/} Domněnky, jež někdy byly vyslovovány, že Alexius Třeboňský byl v Krakově ještě 20. listopadu 1488, prameny nepotvrzují. Osoba, která v tomto dni vystupovala před rektorským soudem ve sporu se studentem Nawojem z Roskowa kvůli knížce „De anima“, nebyl Alexius Třeboňský, ale bakalář svobodných umění Aleksander Myszczyński de Myszczyn, viz Acta rectoralia... I, č. 1210, s. 263—264 a také Ibidem, Index s. 836 a 1059.

^{20/} I. Hlaváček, c. d., s. 225. Autor na podkladě pramenů, jež má k dispozici, rekonstruuje životopis Alexiův. Zdůrazňuje přitom, že materiály, které se k tomuto tématu vztahují, jsou chudé a zlomkovité.

^{21/} Soupis knih z knihovny Alexia Třeboňského, jenž byl pořízen kolem poloviny roku 1495 po jeho návratu z Itálie, je obsažen v rukopisu pražské kapituly pod signaturou M 92. Zpracoval ho a vydal I. Hlaváček, viz výše pozn. 4.

^{22/} Knihovna pražské kapituly, rukopis M 37.

pro získání gradů bakaláře a magistra artium na středověké univerzitě. Jeho katalog například zaznamenává takové knihy jako Priorum, Posteriorum, Phisicorum, De anima, Thopicorum, Ethicorum, Methaphisicorum, De generatione et corruptione, traktáty Petra Hispana. Třeboňský se tedy mohl při svých studiích opírat o svou vlastní knižní kolekci. Ostatně tato část jeho knihovny, jež byla vyčleněna z celkové jeho sbírky knih a opatřena nápisem — „In artibus libri et in concernentibus“ — obsahovala kolem 130 exemplářů a vedle Aristotelových spisů a komentářů ke všem jeho pracím, o nichž se přednášelo na filozofické fakultě — byla obohacena i o takové knihy, jako byly traktáty Boëthiovy, Alberta Velikého, sv. Tomáše, Františka de Mayronis a mnoha jiných.^{23/}

Z knih tohoto oddílu své knihovny se český student nepochybně připravoval na svou první bakalářskou zkoušku, z nich chtěl čerpat znalosti i při svém dalším vzdělávání ve svobodných uměních. Z neznámých příčin byl donucen opustit krakovskou akademii dříve, než zde získal titul mistra. Po jeho studiích tu zůstala zachována stopa v podobě pořízeného indexu, který poskytl možnost podrobněji se seznámit s průběhem těchto studií a který při nedostatku pramenů k biografii Alexiově nabídl hrstku informací o více než dvou letech, jež strávil v Krakově.^{24/}

Přeložila Peluška Bendlová

WACŁAWA SZELIŃSKA

Alexius de Trzebon — sein Studium
an der Universität Krakau

ZUSAMMENFASSUNG

In den wertvollen und reichen Sammlungen der Bibliothek des ehemaligen Prager Domkapitels, die sich jetzt im Archiv der Prager Burg befinden, wird die Handschrift Sig. M 105 aus dem 15. Jh. aufbewahrt, die teilweise im Jahre 1425 in Prag entstanden ist. Sie enthält hauptsächlich Traktate aus der Astronomie. Die Handschrift diente auch als Lehrbehelf. Sie hatte mehrere Eigentümer, den Prager Kanonikus Wenceslaus de Radez, weiter den näher unbekanntem Rektor Martin, später den Krumhlauer Prediger Georgius de Lithomerzic und zuletzt Alexius de Trzebon welchem der genannte Georgius die Handschrift geschenkt hatte.

Als Alexius de Trzebon im Frühjahr 1486 zum Studium nach Krakau kam, hatte er die angeführte Handschrift bei sich und schrieb eigenhändig auf die Reversseite

^{23/} Ibidem, rukopis M 92, l. 259v — 261v.

^{24/} Článek je upravenou verzí polského originálu Czeski student Aleksy de Trebon i jego indeks. Karta z działalności pedagogicznej Uniwersytetu Krakowskiego w końcu XV w. Rocznik Naukowo-Dydaktyczny 110, Prace Bibliotekoznawcze IV, Kraków 1987, s. 5—22.

des ersten Blattes, welches das Vorsetzblatt bildete, ein Verzeichnis der zur Erlangung des Bakkalaureates und der Magisterwürde der freien Künste notwendigen Vorlesungen und Übungen ein und führte gleichzeitig die Namen der Lehrer an. Durch eine Analyse des Textes konnte klar erwiesen werden, daß das Verzeichnis nicht, wie früher angenommen wurde, mit der Prager Universität verbunden werden kann, sondern daß es sich um ein Verzeichnis von Vorlesungen und Übungen von Bakkalaurei, Magister und Doktoren an der Krakauer Universität handelt und daß das Verzeichnis mit dem Studium des Alexius an dieser Universität verbunden werden muß. Aus dem Verzeichnis ist ersichtlich, daß Alexius de Trzebon am Ende des Wintersemesters des Jahres 1488 das Bakkalaureat der freien Künste erlangt hatte und dann weiter studierte. Das Magistergrad erlangte er aber nicht, denn er unterbrach aus unbekanntem Gründen, das Studium und verlies wahrscheinlich im Herbst 1488 Krakau.

Die Information über die Krakauer Studienzeit des Alexius de Trzebon ist in mehreren Richtungen von Bedeutung. Da ein offizielles Verzeichnis der Vorlesungen, Übungen und Disputationen des Krakauer Lehrkörpers erst seit 1487 erhalten geblieben ist, ermöglichte die Handschrift seine Tätigkeit, für die Zeit vom April 1486 bis Oktober 1487, durch verschiedene Details zu ergänzen. Die Prager Handschrift erweitert die Nachrichten über den Lebensweg des späteren Doktor der Dekrete und großen Bibliothekare Alexius de Trzebon und sein bis heute unbekanntes Studium in Krakau.

WACŁAWA SZELIŃSKA

Aleksy de Trzebon — czeski student
na Krakowskim Uniwersytecie w XV wieku

STRESZCZENIE

Wśród cennych i bogatych zbiorów Archiw Pražského Hradu znajduje się rękopis sygn. M 105 z XV wieku, pisany częściowo w 1425 r. w Pradze. Zawiera on głównie traktaty o treści astronomicznej. Był podręcznikiem uniwersyteckim, miał kilku właścicieli, a byli nimi: w pierw kanonik praski Wacław de Radez, potem bliżej nieznanym Rektor Marcin, następnie kaznodzieja w Krumłowie Jerzy z Litomierzyc i w końcu Aleksy de Trzebon z daru tegoż Jerzego.

Aleksy de Trzebon udając się wiosną 1486 r. na studia do Krakowa zabrał ze sobą ten rękopis i tu, na odwrocie przedniej karty stanowiącej wyklejkę omawianego rękopisu, wpisał własnoręcznie spis wykładów i ćwiczeń koniecznych do uzyskania uniwersyteckiego stopnia bakałarza i magistra sztuk wyzwolonych, dopisując do poszczególnych przedmiotów nazwiska osób prowadzących te zajęcia. Do tej pory nota Trzebońskiego uchodziła za związaną z Uniwersytetem Karola w Pradze. Szczegółowa analiza tekstu wykazała, że jest to spis wykładów i ćwiczeń prowadzonych przez bakałarza, magistrów i doktorów krakowskich, na Krakowskim Uniwersytecie, a cała notatka Aleksego dotyczy jego własnych studiów na tej uczelni. Wynika z niej, że Trzeboński uzyskał stopień bakałarza artium w końcu semestru zimowego 1488 roku i od razu podjął dalsze studia na stopień magistra. Stopnia tego jednak nie osiągnął, z nieznanych przyczyn przerwał studia i opuścił Kraków najprawdopodobniej na jesieni 1488 r.

Informacja o studiach Aleksego de Trzebon ma duże znaczenie dla nauki. Po pierw-

sze pozwala poznać w szczegółach działalność pedagogicznej kadry nauczycielskiej Krakowskiego Uniwersytetu w okresie kwiecień 1486 — październik 1487, bo dopiero od tej ostatniej daty zachował się oficjalny spis wykładów, ćwiczeń i dysput prowadzonych przez tę kadrę. Po wtóre umożliwiła poszerzenie wiadomości o czeskim studencie, późniejszym doktorze dekretów i wielkim bibliofilu, o nieznany do tej pory okres jego krakowskich studiów, a przez to samo pozwala dorzucić garść informacji o nim w sytuacji dużego niedostatku jego biograficznych źródeł.

LITERÁRNÍ ZPRÁVY O ŠKOLE VE VRACLAVI U VYSOKÉHO MÝTA V LETECH 1572 - 1598

JAN MARTINEK

V článku „Úkoly v oblasti dějin českého humanistického školství“ publikovaném v tomto časopisu (25/2, 1985, 35—46) jsem se zmínil na stranách 42—43 o potřebě zkoumat úroveň venkovských škol, které se za humanismu v některých ohledech, zejména kvalifikací učitelů, blížily školství ve městech. Vedle škol, o nichž bylo psáno již dříve (HUCP 15/1, 1975, 19—34; 21/2, 1981, 23—47), jsem jako doklad uvedl školu ve Vraclavi, nevelké vsi (srov. níže pozn. 21) na vysokomýtském panství, která se — přes svou starobylost a slavnou minulost místa, kde vznikla (Sedláček, Místopisný slov. hist., 980; v. též níže citovanou práci Loskotovu) — v 16. století již nijak nelišila od jiných poddanských obcí.

V této studii se chci zabývat osudy vraclavské školy v letech 1572—1598 především na základě zpráv, které nám poskytuje příležitostné latinské básnictví. Příčinou pozornosti, kterou této škole věnovalo mnoho humanistických autorů poslední čtvrtiny 16. století, nebyla její vynikající úroveň, o níž se zasloužili humanisticky vzdělaní učitelé, nýbrž událost, která vzbudila velké pobouření v literárních kruzích: zavraždění učitele dvěma venkovany v noci z 12. na 13. května 1598. Humanisté z Vysokého Mýta a z Prahy dali výraz svému rozhořčení vydáním dvou sborníků, jejichž tituly zachycuje Rukověť humanistického básnictví zároveň s výčtem jmen přispěvatelů, která jsou v soulase se zásadami díla uvedena ve značně zkrácené podobě. Proto odkazuji, pokud jde o tituly, na Rukověť a zde uvádím jen jména přispěvatelů, a to přesně v té podobě, jak jsou vysázena v původních tiscích. Předchází citace strany, v závorce za každým jménem a monogramem je svazek a strana Rukověti, kde se o přispěvateli pojednává.

Sborník A (*Epitaphia ... ab amicis*) A 2r: *a Geor. Carolide a Carlsperga, poeta Caesario etc.* (1, 326 — 346) — *Andreas Thurius Zolnensis, r. sch. Martinopol. in comitatu Turocien. scrib. ibid. ann. ... 82* (5, 369

— 370] — *D. L. D.* (3, 151) — *V. R. V.* (4, 312 — 316) — A 3r: *Geor. Carol. a Carlsperga poeta Caesarius etc. ob. faciebat* (1, 326 — 346) — *Geor. Hanussius amoris frat. ergo scribebam* (2, 263 — 266) — A 4r; *Daniel Leo Domazlic.* (3, 151) — B 1r: *Burianus Iosephi alias Stradonius Altaemytae ab actis senatus* (5, 209 — 210) — B 1v: *Martinus Rzepanius Chocn. Alt. civ.* (4, 389 — 390) — B 2r: *a Daniele Crocino.* (1, 490) — B 2v: *Victorinus Rhacotomus Vodnanus Iudi Altaemyt. mod.* (4, 312 — 316) — B 3r: *a Vict. R. Vodn.* (4, 312 — 316) — B 3v: *a Greg. Martinide Prachat.* (3, 266) — *Adamus Muldatyneus a Greyffenfelso notarius publicus Caesarius et summi Burggraviatus Pragensis quaestor etc.* (3, 387) — *Paulus a Gizbice* (2, 456 — 479) — B 4r: *D. L.* (3, 151) — *N. N.* — *N.* — B 4v: *V. R. V.* (4, 312 — 316). — Sborník **B** (*Epitaphia ... ab alumnis scholae Henricanae*) titul: *V. R. S.* (4, 323 — 328) — *V. R. V.* (4, 312 — 316) — A 1v: *M. Iohan. Campanus Vodn. S. H. R.* (1, 254 — 295) — A 2r: *Iohannes Matthiades Pragenus* (3, 292) — *Venceslaus Ripa Stankovinus* (4, 323 — 328) — A 2v: *Matthias Carolides Planicenus* (1, 346) — A 3r: *Venceslaus Leporinus Hradecenus* (3, 154) — *Martinus Paulinus Vodnianus* (4, 111) A 3v: *Erasmus Fischmeisterus Tilociensis* (2, 147) — *Georgius Nigrinus Lytomyslenus* (4, 38 — 41) — A 4r: *Thobias Fabricius Mniszkovinus* (2, 126) — *Matthias Metanaeus Horazdovinus* (3, 318 — 319) — A 4v: *Andreas Sartorius Brandensis* (5, 29) — *M. I. C. Vodn.* (1, 254 — 295).

Přestože jsou monogramy určeny již citací příslušného hesla Rukověti, připojuji jejich výklad a přidávám také vysvětlení méně výrazných zkratk a apelativ a jiných slov:

<i>Alt. civ.</i>	Altaemytae civis
<i>D. L.</i>	Daniel Leo
<i>D. L. D.</i>	Daniel Leo Domazlicenus
<i>M. I. C. Vodn.</i>	M. Iohannes Campanus Vodnianus
<i>mod.</i>	moderator
<i>N.</i>	anonym
<i>N. N.</i>	anonym (pokud není Nicolaus Nepressius, * v České Třebové, působiště: Litomyšl, bakalář 1597; srov. Rukověť 4, 25)
<i>ob.</i>	obiter
<i>S. H. R.</i>	scholae Henricanae rector
<i>sch.</i>	schola(e)
<i>V. R. S.</i>	Venceslaus Ripa Stankovinus
<i>V. R. V.</i>	Victorinus Rhacotomus Vodnianus
<i>Vict. R. Vodn.</i>	týž

O tom, jak výrazně rozčeřila vraclavská událost hladinu veřejného mínění svědčí, že její ohlas nacházíme nejen v básních absolventů praž-

ské akademie, ale že i dánský autor Bartholomaeus Canutius, pobývající za Rudolfa II. v Praze, napsal ve své sbírce *Lusuum iuvenilium liber II.* z roku 1610 (Rukověť 1, 300) pod nadpisem *In morte iugulati Paulli Hanussii* ovidiovsky laděné^{1/} verše na památku zavražděného učitele.

Vedle literárních zpráv podávají informace o vraclavské události též zápisy úřední povahy — protokol o výslechu svědků zapsaný zčásti Václavem Notarii Tovačovským, vysokomýtským radním písařem (o něm Rukověť 5, 380), v knize téhož města *Liber novus testimoniorum anno Domini 1598 etc.* na str. 13 a dalších.^{2/} Tyto záznamy nelze při shromažďování zpráv o škole zcela opominout, přestože sám titul této práce naznačuje, že hlavní pozornost má být věnována pramenům literární povahy. Těm je dána přednost pro jejich časové vztahy. Kdežto úřední záznamy zachycují v podstatě jen události několika dnů a soustřeďují se především na to, co se odehrálo během několika hodin v noci z 12. na 13. května 1598, obsahují literární prameny cennou retrospektivu, umožňující sledovat existenci školy po více než čtvrtstoletí. Kromě toho nám v daném případě nejde ani tak o kriminalistický nebo právní pohled na zločin spáchaný r. 1598, jako o zhodnocení kulturního poslání školy ve srovnání s jinými učilišti.

Literární prameny byly známy již před vydáním Rukověti, ale jejich obsah nebyl v dostatečné šíři interpretován a kromě toho došlo při výkladu latinského textu k omylům. Z těchto literárních zdrojů čerpal J. Jireček v práci Jiří Hanuš (Hanus) Landskronský z Kronenfeldu (ČČM 57, 1883, 472 — 495) a H. Jireček v knize Královské věnné město Vysoké Mýto, V. M. 1884, str. 66. Zato unikaly úřední zprávy dlouho pozornosti badatelů. J. Jireček (c. d., 478) píše: „Zdali se nějaké trestní vyšetřování vedlo, ... o tom všem marně bys zprávy hledal v zápisech městské rady vysokomýtské ...“ Toto nesprávné tvrzení převzal z Jirečka F. Loskot (Kronika vraclavská, Praha 1908, 83).

Vynikajícím podkladem pro historii Vysokého Mýta a okolí je práce F. Hyksy a R. Dvořáka, Topografie města Vysokého Mýta.^{3/} Budu se

^{1/} Začátek: *Sum potior, quam cui valeat fortuna nocere*; srov. Ov. met. 6, 195: *Maior sum, quam cui possit fortuna nocere*. Připomínám, že humanistické texty přepisují podle zásad uvedených v předmluvě k prvnímu svazku Rukověti humanistického básnictví, což znamená, že se respektují některé humanistické zvláštnosti, které se přiči pravopisu užívanému v edicích antických autorů.

^{2/} OA Ústí nad Orlicí: AM Vysoké Mýto, sign. K 2. Stránky budou v tomto článku citovány podle novodobé paginace vepsané nahoře tužkou. Viz též níže pozn. 3. O procesu a rozsudku citovaný pramen neinformuje.

^{3/} Od ledna 1984 vychází jako příloha Vysokomýtského kulturního zpravodaje. Je třeba uvítat, že vydavatel (Městská knihovna ve Vysokém Mýtu) umožnil pravidelné uveřejňování této práce. Málokteré město se v současné době může pochlubit tak znamenitými výsledky badatelské činnosti regionálních historiků. Nadále budu citovat pouze jmény autorů a zkráceným názvem Topografie. Autor uvedený na prvním místě mne laskavě upozornil na prameny citované v pozn. 2 a poskytl i jiné cenné informace na základě svých bohatých zkušeností čerpaných z dlouholetého studia vysokomýtských městských knih.

na ni odvolávat přesto, že v dosud vydané části nevěnovala výraznější pozornost námětu, jímž se zde zabývám.

Literární publikace týkající se vracavské školy zdaleka nepatří k obvyklým druhům pramenů, s nimiž historik běžně pracuje. Mají nesčíslné a ne zcela objasněné vztahy k soudobé příležitostné literatuře. Teprve správné rozpoznání těchto vztahů umožní adekvátní interpretaci a úplné využití zmíněných pramenů. Úsilí v tomto smyslu vynaložené dosáhne však i dalšího cíle. Ve svých dosavadních pracích, otištěných zčásti též v tomto časopisu, jsem se často zmínil o informacích vyplývajících z literárních souvislostí a o nutnosti kombinací literárních zpráv za účelem poznání vzájemnosti spisovatelů, zejména činnosti městských okruhů, ale konkrétní příklady jsem vzhledem k předem stanovenému rozsahu článků uvedl poměrně vzácně. Výklad, který bude poskytnut zde, přispěje tedy nejen k lepšímu porozumění pramenům týkajícím se vracavské školy, ale splatí zároveň můj dluh z dřívějších prací a může sloužit jako návod k postupu v obdobných případech.

Příležitostné sborníky bývaly vydávány krátce po události, jíž se týkaly. Iniciátorem sborníku **A** byl vysokomýtský humanistický okruh (Hanuš, Leo, Stradonius, Rzepanius, Crocinus, Rhacotomus, Martindes), který vytvořil i jiné podobné příležitostné publikace (srov. Rukověť 1, 491: *Epitaphia ... Catharinae Crocinae*, 1599, kde jsou zastoupeni všichni mýtští přispěvatelé do sborníku **A** kromě Rhacotoma, který odešel do Sušice; srov. tamtéž 5, 380: *Epicedia*, 1600). Základ rukopisu sborníku **A** vznikl nepochybně v Mýtě. Jednotlivé příspěvky počínaje stranou **A** 3r jsou řazeny podle hodností přispěvatelů (děkan, čtyři měšťané, rektor a kolega mýtské školy). Rukopis byl doplněn o Thuriovu báseň napsanou roku 1582 na počest Jana Hanuše, otce zavražděného učitele,^{4/} a zaslán do Prahy, kde k němu připojili své verše Carolides, Muldatyneus a Pavel z Jizbice, jejichž postavení a literární proslulost zaručovala sborníku popularitu. Sborník **B** uspořádal Jan Campanus z básní žáků školy u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském, která byla vedle Týnské nejvýznamnější partikulární školou v Praze,^{5/} a tyto básně zarámoval dvěma vlastními příspěvky, kdežto titulní list vyhradil chronodistichu Václava Ripy a tetrastichu Rhacotomovu, kterého jsme poznali již jako přispěvatele do sborníku **A**. Rhacotomus poslal zřejmě Campanovi své tetrastichon jako přílohu prozaického listu, v němž vylíčil vracavskou událost; toto líčení se pak stalo podkladem k zveršování pro Campana a jeho žáky. Jde o první známý sborník jindřišské školy za dvouleté (1598 — 1600) rektorské činnosti M. Jana Campana,

^{4/} V tom smyslu je třeba opravit formulaci v Rukověti 5, 370.

^{5/} Z. Winter, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách*, Praha 1901, str. 125.

kteřý na všech působištích usiloval o zdokonalení vyučování a jeho spojení s péčí o literaturu. Jednou z cest k tomuto cíli bylo vydávání kolektivních literárních publikací z cvičných důvodů. Další sborníky jindřišské školy s jinými příležitostnými náměty následovaly k datům 13. 8. 1598 (Rukověť 4, 42), 25. 8. 1598 (5, 339), konec roku 1598 (5, 505), 13. 2. 1600 (1, 253).^{6/}

Příspěvky vysokomýtských humanistů nacházíme až na jednu výjimku pouze ve sborníku **A**. Jsou konkrétnější a hodnověrnější, protože jejich autoři byli informováni o událostech ve Vracavi vzdálené od Vysokého Mýta pouhých 5 km ústně očitými svědky, kdežto pražští spisovatelé záviseli na písemných informacích svých mýtských přátel. Ve srovnání se záznamy o vyšetřování svědků se jeví básně sborníku **B** a zvláště **A** jako velmi věcné; nechybí v nich skoro žádný podstatný údaj zaznamenaný v *Liber testimoniorum*. Přesto jim nelze připsat absolutní hodnověrnost. Líčí události z hlediska někdejších přátel zavražděného a snaží se vzbudit dojem, že byl zcela trpnou obětí úkladného zločinu, kdežto z vyšetřování vyplynulo, že se Hanuš po nenadálém útoku nepřátel dodatečně vyzbrojil kordem, aby se jim pomstil, a že byl smrtelně zraněn patrně až při druhé konfrontaci, k níž došlo z jeho iniciativy (str. 16, 17 — výpověď Stanislava Borovce Prostějovského).

Při zpracování zpráv pramenů vyjdeme z *chronologie*. Pořadí vracavských rektorů^{7/} je vyjádřeno v distichu, které Jiří Carolides (sborník **A**, fol. A 2v) klade do úst Pavlu Hanušovi:

*Heic pater, heic senior genitus patre frater eodem,
heic ego solerti reximus arte scholam.*

Rhacotomus (**A**, fol. A 2r) uvádí ve svém hexastichu též jména učitelů a dobu, po kterou působili:

*Hanussius senior, quem iam lugemus ademtum
Vraczlaensem rexit per duo lustra scholam.
Filius his addit clarus multa arte Georgos
tres annos pariter virgea scepra gerens.
Alter item Paulus bis senos adiecit annos,
quod tulerit precium, perlege scripta, scies.*

^{6/} O významu podobných sborníků pro dějiny partikulárního školství pojednává můj článek v tomto časopisu 11/1—2, 1970, 45 — 51. Údaje Rukověti citované zde v textu je třeba doplnit a opravit. Sborník k 13. 8. 1598 (Rukověť 4, 42) je rozstříhaný jednolist, jehož jednotlivé části byly nalepeny do knihy formátu 8°. Autorem příspěvku č. 5. ve sborníku popsaném v Rukověti 5, 505 není Jan Oxyops ze Sobotky (4, 88 — 89), ale jeho stejnojmenný syn narozený v Bojanově r. 1577, který zřejmě r. 1599 studoval u sv. Jindřicha v Praze.

^{7/} Užití tohoto titulu není nadnesené. Běžně se ho užívalo nejen k označení správce (ředitele) partikulárních škol v královských městech, ale i v městech poddanských (F. Hyksa — R. Dvořák, *Topografie* — jako v pozn. 3 —, 124: „rektor choceňský“) a dokonce na vesnických školách. Vracavský správce školy je označován jen tímto titulem, a to jak ve sbornících **A** a **B**, tak ve vyšetřovacím protokolu (viz pozn. 2); tam ojedinele též: „rektor a správce školy“ (str. 33).

J. Jireček (ČČM 57, 1883, 479) podal tento výklad druhé básně: (Jiří Hanuš) „dokončiv studia dal se na učitelství, v kterémžto povolání setrval tři léta; byltě, jak V. Rhacotomus dí, tres annos pariter virgea sceptra gerens... Nejprve r. 1585 učiteloval v Poličce, odtud pak přešel na školu vysokomýtskou jakožto kantor.“ Ve skutečnosti mluví obě citované básně o tříletém v r a c l a v s k é m působení Jiřího Hanuše; srov. zvláště anaforicky opakované archaické lokální adverbium *heic* (= hic) v Carolidově distichu. Rhacotomovy verše umožňují určit dobu působení jednotlivých v r a c l a v s k ý c h učitelů: Jan Hanuš — 10 let, jeho starší syn Jiří — 3 roky, jeho mladší syn Pavel — 12 let. Víme, že Jan zemřel 8. 10. 1582 (A, fol. A 1v, A 2r) a Pavel 13. 5. 1598 (A, titul, protokol 14, 16, 17). Lze tedy stanovit tuto chronologii:

1572 — 1582 Jan Hanuš
 1582 — 1585 Jiří Hanuš
 1587 nebo 1586 — 1598 Pavel Hanuš

Z těchto údajů vidíme, že Jiří nenastoupil, „dokončiv studia... nejprve... v Poličce“ (Jireček, v. výše), nýbrž že ještě předtím působil ve Vraclavi, což je i věcně logické: služba na vesnické škole předcházela odpovědnějšímu povolání, totiž správě^{8/} školy v královském věnném městě. Toto zjištění výborně zapadá do již známé chronologie Hanušova působení, jak ji podává Rukověť 2, 263:

1585—1586 Polička
 Vysoké Mýto
 1588 kněžské svěcení.

Nyní tedy můžeme doplnit uvedené místo Rukověti o další údaj: 1582 — 1585 rektor ve Vraclavi. Údaje sborníku A umožňují také stanovit životní data v r a c l a v s k ý c h rektorů. Jan Hanuš se dožil padesáti let (A 1v), Pavel Hanuš třicíti (titul, B 1v), Jiří byl starší než Pavel (A 2v: *senior... frater*), úmrtí rok Jiřího udává Rukověť 2, 263. Z toho vyplývají tyto údaje:

Jan Hanuš 1532—1582
 Jiří Hanuš před 1568—1613
 Pavel Hanuš 1568—1598

Jan Hanuš nastoupil úřad v r a c l a v s k é h o rektora ve čtyřicátém a Pavel Hanuš v osmáctém roce věku.

Na otázku, zda škola ve Vraclavi existovala před rokem 1572 a po roce 1598, nedávají prameny citované v této práci odpověď. Vztahují se k době po roce 1572, protože sledují pouze působení Hanušova rodu na v r a c l a v s k é škole. Není tedy vyloučeno, že škola existovala již před tímto rokem.

Poněvadž se nedochoval školní řád, matrika ani jiné doklady o činnos-

ti v r a c l a v s k é školy, jsou zprávy o k v a l i f i k a c i posledních dvou rektorů hlavním východiskem úvah o úrovni školy. Přestože Rukověť (2, 263) neuvádí školy, na nichž Jiří Hanuš studoval, a přestože určitě nedosáhl hodnosti magisterské a pravděpodobně ani bakalářské, prozrazuje jeho literární činnost a jeho oblíba v humanistických kruzích, že byl bezpochyby nejvzdělanějším v r a c l a v s k ý m rektorem. Psal latinské verše dobré úrovně, platil za mecenáše humanistů (srov. sborník B, fol. A 1v a jinde), a proto mu byly věnovány desítky latinských spisů různých autorů. Málokterý významný humanista s ním mohl soutěžit co do oblíby a popularity v oblasti novolatinského písemnictví. Uplatnil se i jako autor česky psané náboženské literatury a jeho kněžské působení mu získalo velké uznání, takže mu byla nabízena významná místa v církevní správě.^{9/} Poměrně vysokou kvalifikaci měl již v době v r a c l a v s k é h o působení, na což lze usuzovat z toho, že mohl bezprostředně potom převzít školní správu významné latinské školy v Poličce.

Pavlu Hanušovi klade Rhacotomus (A, fol. B 2v) do úst tato slova:

*Inde statim iuvenis doctas proficiscor ad urbes,
 Marcomanne, tuas, Hungare, cerno tuas.
 Sustineo tandem bis senos sceptra per annos
 Vraclensis ludi...*

Před nastoupením místa ve Vraclavi studoval tedy Pavel Hanuš na Moravě a v Uhrách. Vysokoškolské vzdělání zřejmě neměl; nasvědčuje tomu i zjištění, že se ujal učitelství v 18. roce věku. Klíč k řešení otázky, která uherská střední škola mu poskytla vzdělání, nacházím ve zmíněné básni na smrt Pavlova otce Jana (1582) ve sborníku A, jejímž autorem je *Andreas Thurius r(ector) sch(olae) Martinopol(itanae) in comitatu Turocien*. O smrti Jana Hanuše ve Vraclavi se pro velkou vzdálenost sotva mohl dovědět, pokud neexistovalo nějaké osobní spojení s rodinou zesnulého. Humanističtí učitelé často psali verše na počest rodičů svých žáků. Soudím proto, že Pavel Hanuš tehdy studoval jako žák Thuriův v Turčianském Sv. Martině a informoval o otcově úmrtí svého učitele, který k této smuteční příležitosti napsal epitaf. Studium na Slovensku doporučili Hanušovi nejspíše jeho učitelé a spolužáci na předchozí moravské škole. Nejvýraznější kulturní styky se Slovenskem neměla přílehlá oblast východní Moravy, ale západomoravská Jihlava, kde ostatně studoval od 25. 10. 1576 do 29. 5. 1577 (Rukověť 5, 369) i Hanušův pozdější učitel Thurius. Jestliže se tedy s určitou pravděpodobností můžeme dohadovat, že Hanuš studoval v Jihlavě, pak by nebyly na místě pochyby o jeho velmi dobrém humanistickém vzdělání. Víme, že tamní latinskou školou, která poskytovala výbornou přípravu pro vysokoškol-

^{9/} J. Jireček (jako v předchozí poznámce), 481, Knihopis 2894 — 2899, Rukověť 2, 263 — 266.

ské studium, prošli Jan Campanus, Vavřinec Benedictus a jiní významní humanisté.

Dobré předpoklady Pavla Hanuše pro školské povolání a jeho zásluhy o povznesení školy potvrzují i vysokomýtské přispěvatelé do sborníku A, kteří ho osobně znali; srov. fol. B 2v a zvláště B 3r:

*Cui fera maiorem vitam si fata dedissent,
magna olim patriae spes foret ille suae.*

Na jejich úsudek se odvolávají i přispěvatelé do sborníku B (fol. A 4r):
... referunt tua facta Bohemi

*Altae qui Mytae rura propinqua colunt,
hic, ubi Wratzlavi dictus de nomine pagus
cultior ingenii factus ab arte tui est.*

Bylo by možno namítnout, že jde jen o nadnesené pochvaly, běžné v humanistické literatuře, ale již sama účast velkého počtu autorů na projevech soustrasti naznačuje, že šlo o vzdělaného člověka, k němuž se hlásili absolventi vysokého učení s takovou okázalostí, jako by to byl jejich akademický spoluobčan.

Vyšetřovací protokol z roku 1598 (viz pozn. 2) doplněný literárními prameny poskytuje vítané zprávy o stavu vraclavské školy r. 1598 a postavení učitelů. Jako vrahové Pavla Hanuše se uvádějí Petr Dohnal a Jiřík Tomášků alias Vích. Druhý je soustavně označován jako Hanušův náměstek (str. 14, 23, 37), jednou dokonce jako „náměstek jeho prvnější“ (str. 16). Protože je vyloučen význam prvnější = dřívější, bývalý (v ostatních případech se mluví o Víchovi jako o náměstku bez tohoto omezujícího určení, tedy jako o náměstku současném), je třeba přijmout výklad „první náměstek“. Komparativ „prvnější“ odpovídá latinskému *prior*. Latina užívala komparativů tam, kde šlo o protikladnou dvojici. Rozlišení *prior* — *posterior* se běžně užívalo při názvech hodností, zejména vojenských. Z toho vyplývá, že Hanuš měl dva náměstky. Označení „druhý náměstek“ mohlo mít smysl jen tehdy, jestliže byly na škole zaměstnány ještě další podřízené síly, z nichž aspoň jedna byla pověřena vyučováním. Jestliže je tato úvaha správná, znamenalo by to, že škola měla aspoň čtyři učitele. Hanušovi vrahové jsou označováni jako rolníci (*ruricolae*). Toto povolání měl tedy Hanušův první náměstek a tím spíše učitelé další, kteří asi působili na škole jen příležitostně při svém rolnickém povolání. Lze tedy říci, že učitelé podřízení Hanušovi nevynikali svou kvalifikací nijak nad ty, kdo bývali pověřeni vyučováním v jiných venkovských místech, takže zvláštností školy bylo v tom ohledu pouze humanistické vzdělání rektorovo. Překvapuje ovšem přítomnost relativně velkého počtu učitelů v tak malé obci vzdálené navíc pouhých 5 km od Vysokého Mýta, kde bylo snadno dosažitelné vzdělání všech stupňů kromě vysokoškolského. V době vraždy Pavla Hanuše se zdržoval ve Vracavi Stanislav Borovec

z Prostějova, *pater mendicantium*^{10/} z Vysokého Mýta, který Hanuše provázel a vykonával jeho příkazy (str. 16, 17, 23). Zda šlo o výpomoc déletrvajícím nebo jen zcela příležitostnou, nelze rozhodnout; pravděpodobnější je druhá možnost. V každém případě tak bylo posíleno spojení s vysokomýtskou školou, které bylo vytvořeno již poddanskými vztahy Vracavi k Vysokému Mýtu. Královská města měla v 16. stol. velké porozumění pro potřeby školství a projevovala ctižádost přivést vlastní partikulární školy k největšímu rozkvětu. Není proto vyloučeno, že snaha využít zkušeností s městskou školou a rozšířit pedagogické působení na celé panství přivedla Vysokomýtské na myšlenku zřídit ve Vracavi jakési vzorné učiliště, totiž školu stavebně vyhovující^{11/} odborně vedenou a vybavenou dostatečným počtem učitelů.

Rektor Hanuš žil ve Vracavi se svou rodinou a měl tam usedlost (v protokolu na str. 16 je označena jako „statek“, na str. 17 „dvůr“). Jeho matka — v protokolu na str. 13 se označuje „stará rektorka“ — žila ještě v letech 1615-18 ve Vysokém Mýtě, kde měla dům po svém starším synovi Jiřím Hanušovi.^{12/}

Dosavadní poznatky o vzdělání rektorů by zdánlivě opravňovaly k uznání vysokých pedagogických cílů vraclavské školy, k vytvoření představy o jakési malé partikulární škole ve venkovském prostředí. Je však třeba zachovat střízlivý přístup k látce. Vraclavská škola nutně poskytovala základní vzdělání, protože

(a) v místě nebyla jiná nižší škola

(b) učitelé kromě rektora nebyli schopni jiné vzdělání poskytnout. Tážeme se tedy, zda rektorovi zůstala vyhrazena péče o nadanější a pokročilejší žáky, s nimiž probíral látku náležející do sféry partikulárních škol, jichž byl sám absolventem. To mohla snáze a lépe učinit blízká škola vysokomýtská, jejíž učitelé jistě žárlivě střežili právo výkonu své profese a nelibě by byli nesli na území spravovaném stejnou městskou radou konkurenci venkovské školy, jejíž rektor neměl žádnou akademickou hodnost. Sborníky A a B zdůrazňují všemi tehdy běžnými literárními prostředky humanistické vzdělání a orientaci Pavla Hanuše, ale nemluví o jeho humanistickém učebním programu. Určitou analogii můžeme vidět v pedagogických cílech a výsledcích školy v Novém Sedle nad Bílinou, která sice měla vysokoškolsky vzdělaného rektora, ale poskytovala jen základní vzdělání (psaní, počty, zpěv).^{13/} Tam to by-

^{10/} O této funkci Z. Winter, Part. školy (v. pozn. 5), str. 385n.

^{11/} Škola měla zřejmě také místnosti pro přenocování učitelů, což je patrné ze str. 17 protokolu. I po stavební stránce byl tedy rozdíl proti jiným venkovským školám; srov. Winter, Part. školy (v. pozn. 5), str. 124n.

^{12/} F. Hyksa — R. Dvořák, Topografie (v. pozn. 3), str. 45.

^{13/} Campanovo Protreptikon ad scholam Neudorfinam, Pramen k dějinám předbělohorského školství, AUC — HUCP 15/1, 1975, 28: *Cum tot, qui numerent, scribantque et carmina cantent, aspiciet...*

lo ovšem zdůvodněno poměrně krátkou existencí a zvláštním posláním školy posilovat znalost české řeči u německého obyvatelstva v Podkrušnohoří. Kdežto do Nového Sedla byl povolán za rektora pedagogicky zkušený a pražské akademii oddaný humanista také s ohledem na neobvyklou a nesnadnou úlohu uplatňovat požadavky národní školské politiky, není třeba takto vysvětlovat volbu humanisticky vzdělaného a pedagogicky schopného rektora pro školu v ryze české Vraclavi. Jediným důvodem byla tedy snaha po zlepšení vyučování v rámci možností učiliště. I když nebylo z výše uvedených důvodů schopno nahradit partikulární školu, mohl rektor připravovat pro studium na ní nadanější žáky, třebaže taková možnost přicházela při nevelkém množství školní mládeže, vázané navíc ještě poddanstvím, asi zřídka v úvahu.^{14/} Na kvalitu poskytovaného základního vzdělání však bezpochyby významně působilo to, že škola měla vždy aspoň jednoho učitele s encyklopedickými vědomostmi a s velkým pedagogickým rozhledem, plynoucím z poznání různých školních řádů a pedagogické praxe na vzdálených školách. Takový vyučující dosahoval nepochybně lepších výsledků než běžný vesnický učitel, kterého k tomuto povolání opravňovala pouhá gramotnost, již se lišil od svých venkovských sousedů, a který byl ve srovnání se žáky „una lectione doctior“.

Uzavíráme: Škola ve Vraclavi nebyla humanistická rozsahem probírané látky, ale způsobem vyučování. Byla to velmi solidní základní škola schopná diferencovaného přístupu k pokročilejším a nadanějším žákům.

Oba sborníky uvádějí vraždu Pavla Hanuše do souvislosti se vztahem venkovanů ke škole. Výslovně to vyjadřuje *Andreas Sartorius Brandensis* ve sborníku B (fol. A 4r):

Quis criminis auctor ?

Ruricolae, cultas turba perosa scholas.

Slovo *cultas* jsem podtrhl, protože je považuji v autorově výpovědi za podstatné. Nepřízeň venkovanů se podle Sartoriova názoru obracela proti kultivovaným, zušlechtěným školám, totiž takovým, které opustily tradiční formy vyučování a povznesly se nad tehdejší obecnou úroveň venkovského školství.^{15/} Podobnou myšlenku vložil Erasmus Fischmeisterus do úst Pavla Hanuše (B, fol. A 3v):

*Dic, quae causa necis ? Populo quia maior inerte
instruxi natos, pignora vestra, rudes.*

^{14/} V prozatímním a neúplném rejstříku Rukověti není zatím zachycen žádný autor vraclavského původu, ačkoli lze předpokládat, že dobrá příprava na nejnižší škole mohla v ojedinělých případech rozhodnout o dalším studiu a že většina tehdejších vzdělaných lidí se uplatnila také literárně.

^{15/} Téhož výrazu (*culta lycea*) ve stejném významu užívá Campanus v Protreptiku; v. článek citovaný v pozn. 13, str. 26.

Ze stejného předpokladu vychází vysvětlení vraždy, jak je nacházíme u Václava Leporina Hradeckého (B, fol. A 2v):

... concio Phaebum

Pieridasque odio rustica semper habet.

Podobnou mentalitu přičítají venkovskému obyvatelstvu i jiné soudobé výroky humanistů; srov. básně 24 autorů ve sborníku *Naenia* z roku 1610 na památku zavražděného Pavla Simonida (Rukověť 5, 105). Vyšetřování vraclavského případu ukázalo, že dva úkladní vrazi Pavla Hanuše nebyli pravděpodobně vykonavateli obecné vůle, nýbrž že jednali spíše z pohnutek osobních, ostatním obyvatelům ne zcela zřejmých. Je tedy blíže pravdě Stradonius, který mluví ve svém příspěvku do sborníku A (fol. A 4v) o dvou pachatelích (*duo ruricolae*), než žáci jindřichské školy, kteří činí za zločin odpovědnou celou obec. Rozpory mezi Hanušem a jeho vrahy byly krátkodobé (zdůrazňují se dřívější harmonické vztahy, str. 33), ale závažné. Hanuš je nazýval zrádci (str. 14, 15, 23, 37), Dohnala kromě toho také zlodějem (str. 15, 37). Zmínku o nějaké kritice Hanušovy pedagogické praxe ze strany venkovanů jsem v rozsáhlém protokolu, čítajícím přes 30 stran, nenašel. Násilí namířené proti učitelům nemuselo nutně mít tuto motivaci. Také učitelé ve městech, nevyjímaje ani blízké Vysoké Mýto, byli vystaveni takovému nebezpečí.^{16/} Nelze ovšem vyloučit, že podvědomá nedůvěra některých venkovanů a dokonce i podřízených učitelů vůči rektorovi, který ve styku s vysokomýtskými humanisty zřejmě okázale vystupoval jako přesvědčený humanista a v tomto duchu zaváděl netradiční způsob vyučování, se postupně projevovala ve vytváření jejich osobních vztahů k němu a že tento vývoj mohl v průběhu delšího času nabýt povážlivých rozměrů. To měl bezpochyby na mysli Jiří Carolides, když konstatoval, že Jiří Hanuš (jehož humanistický profil byl zřejmě ještě výraznější) vyvázl zdrav, protože včas odešel z Vraclavi za vyšší kariérou (A, fol. A 2v):

Incolumis senior^{17/} vivit maiora secutus,

qui bene ab hoc caetu sustulit ante pedem.

Učitelé škol, které měly vyšší cíle a znamenaly určitý experiment v soustavě školství, byli vystaveni protichůdné kritice pramenící ze dvou nesmiřitelných stanovisek vydržovatele nebo inspektora školy na straně jedné a rodičů žáků na straně druhé. Jedni byli vedeni snahou umožnit venkovské mládeži vyšší vzdělání, druhí střízlivým a ryze praktickým uvažováním. Výstižně to zachytil Z. Winter^{18/} ve výkladu o škole v Dobřichovicích: „Stěžoval si Řehoř Kuklička . . . , že farář Popelius se mu plete do učení, prý chce, aby děti učil latině a němčině, čemuž

^{16/} H. Jireček, Královské věnné město Vysoké Mýto, V. M. 1884, 66; Rukověť 3, 266. Srov. Winter, Part. školy (v. pozn. 5), 357.

^{17/} Sc. *frater* — srov. 1. verš Carolidovy básně citovaný výše v textu tohoto článku.

^{18/} Part. školy (jako v pozn. 5), str. 310.

zase nechtějí sedláci žádajíce, aby učil děti čísti, psáti, počítati a vše po česku.“ Na pozadí těchto zpráv pochopíme, proč Campanus v citovaném Protreptiku předem připravuje argumenty, aby vyvrátil možnou námitku vesnické mládeže proti navštěvování školy vedené vysokoškolsky vzdělaným rektorem.^{19/} Za těchto okolností nelze vyloučit nedůvěru obyvatelstva jako jednu z možných překážek další existence vraclavské školy. Platila totiž zásada, že k podnikání experimentů ve venkovském školství bylo třeba nejen finančních prostředků, nýbrž i přesvědčení obyvatelstva o účelnosti pokusů postavit vyučování na vyšší úroveň.

Z podaného průzkumu pramenů vyplývají tyto závěry:

V bezprostřední blízkosti Vysokého Mýta, které mělo dobrou partikulární školu se starou humanistickou tradicí,^{20/} působila nepřetržitě nejméně po čtvrtstoletí (1572—1598) vesnická škola vraclavská, která zaujímala díky vynikající kvalifikaci rektorů a relativně velkému počtu učitelů významné místo mezi tehdejšími venkovskými školami. Od městských škol se lišila tím, že místo rektora bylo obsazeno zřejmě jen městskou (v daném případě vysokomýtskou) radou bez dohody s pražskou akademií, a to trvale — za 26 let se vystřídali pouze tři rektori, přičemž se dvakrát uprázdnilo rektorské místo úmrtím a jen jednou odchodem k významnějšímu školskému povolání. K zvýraznění kontinuity přispělo i to, že učitelství bylo v uvedeném období dvaceti šesti let de facto dědičné^{21/} — po otci následoval starší, pak mladší syn, takže učitel, který se nově ujímal úřadu, byl již dobře obeznámen s poměry v místě. Pavel Hanuš a pravděpodobně i jeho předchůdci tam měli

^{19/} AUC — HUCP 15/1, 1975, 25, citát: *Sic alacres... quos habet alma Pales* a překlad tamtéž v pozn. 14; 26 citát: *iuvat ars... farra virosque dabit*. K latinskému textu na str. 25 v. též Listy filologické 104, 1981, 95 a pozn. 6 tamtéž.

^{20/} Již r. 1546 se zdržoval ve Vysokém Mýtě jeden z nejvýznamnějších šířitelů humanistických myšlenek v českém a moravském školství Šimon Ennius Klatovský. Citují z jeho životopisu: *In (!) Altam Mutam anno 1546 migravi, ibi per annum tantum vixi* [Sbor. kraj. vlast. m. Olomouc 4B, 1956-59, 254]. Protože byl Ennius předtím správcem školy v Rakovníku, lze soudit, že byl stejným úkolem pověřen také ve Vysokém Mýtě.

^{21/} Toto konstatování by mohlo vést k domněnce, že šlo o školu soukromou. Je však třeba položit si v této souvislosti otázku, zda právě ve Vraclavě mohla po více než čtvrtstoletí nepřetržitě existovat dobře vybavená a prosperující škola bez finančního přispění vysokomýtské městské rady. Obyvatelstvo nebylo, jak se zdá, právě nakloněno humanistickým snahám o povznesení školství a sotva bylo ochotno honorovat několik učitelů tak, aby nemuseli na vydržování školy ještě doplácet z vlastních prostředků. Stav školní mládeže byl asi poměrně nízký; o počtu obyvatel ve Vraclavě v polovině 16. stol. si můžeme učinit představu z Hyksovy a Dvořákovy Topografie, str. 104 (stav k roku 1543: 48 poplatníků). Pro mládež z okolních vsí, pokud z nich bylo blíže nebo stejně daleko do Vysokého Mýta, bylo pochopitelně atraktivnější tamní školství, které znamenalo pro vraclavskou školu vážnou konkurenci. Podle dosavadních zjištění se dařilo soukromým školám lépe ve městě než na venkově. Dosud popsané venkovské školy (v. citace v úvodu) byly závislé na zámožném vydržovateli, který zřejmě nežádal od frekventantů školní plat, již proto ne, že zřízením školy sledoval určité vyšší cíle, jichž mohlo být dosaženo jen při dostatečném počtu žactva.

hospodářství, jehož výnos usnadňoval obživu rodiny. Svou humanistickou orientací získali vraclavští rektori sympatie vysokomýtských měšťanů — Jiří Hanuš později našel ve školství a církevní správě tohoto města povolání a rovněž Pavel Hanuš se tam těšil veliké oblibě,^{22/} ale přitom usilovali také o dobré sousedské vztahy ve Vraclavě.^{23/} Že v té věci nedosáhli svého cíle, způsobila kromě jiného snad také nedůvěra venkovanů k jejich netradiční pedagogické praxi.

O vesnickém školství ve středověku a za humanismu se mnoho uvažovalo. Jak tomu obvykle bývá, je množství předložených dohadů nepřímou úměrnou kvantitě pramenů. V názorech badatelů na tehdejší stav českého venkovského školství převládá pesimismus. Je však třeba vzít v úvahu, že vytvoření našich představ závisí na povaze dochovaných pramenů. Mezi nimi převažují ty, které informují o případech, kdy došlo k porušení platného řádu, nad těmi, které systematicky zachycují celkový obraz situace. Ze stížností lze sice rekonstruovat to, co platilo jako norma, ale nelze zjistit všechny případy, kdy tato norma byla svědomitě dodržena a kdy byl tedy stav žádoucí nebo dokonce výjimečně příznivý. Vzhledem k tomu, že naše informace o školství nemají systematický, ale náhodný ráz, nelze na základě jejich souhrnu vyslovit konečný a nezvratný úsudek. Je třeba připustit existenci škol, o nichž se nedochovaly žádné zprávy. Nutnost tohoto stanoviska vyplývá z výskytu mezních případů, totiž takových, kdy jen zvláštní náhodě vděčíme za vznik a dochování unikátního pramene. Všude tam, kde pracujeme s unikátními památkami, musíme nutně počítat s velkým procentem ztrát a v důsledku toho s neúplností poznatků. Je příznačné, že stále dochází k nálezům nových zdrojů poznání podávajících zcela netušené informace. Campanovo *Protreptikon ad scholam Neudorfinam* nebylo v prvním vydání prvního sešitu Rukověti (1908) vůbec uvedeno, druhé vydání prvního svazku (1966) zná unikátní výtisk z majetku Karla Hrdiny. Ještě r. 1968 se datovaly nejstarší zprávy o škole v Neudorfu (Novém Sedle nad Bílinou) do roku 1760. Teprve zpracování Campanova spisu ukázalo, že v této vsi byla již v předbělohorské době jedna z nejpozoruhodnějších českých venkovských škol. Podobným dokladem jsou zprávy o škole ve Vraclavě. Informace o ní se zachovaly ve dvou různých tiscích, které uvádí Rukověť 2, 267 jako unikáty. Tyto tisky reagovaly na zavraždění rektora, kdežto úspěšné působení této pozoruhodné humanisticky vedené školy v předchozím čtvrtstoletí (1572-98) nenašlo, pokud víme, přímou literární odezvu v samostatné publikaci. Můžeme se domnívat, že v Čechách existovalo více takových škol, jejichž činnost

^{22/} A, fol. B 2v: *Si mihi non credis, testes age consule cives: prouet in laudes ille vel ille meas.*

^{23/} Srov. zprávy o kmetrovství Pavla Hanuše (A, fol. B 3v: *quorum natis compater ipse fuit*; též protokol, str. 22).

však zůstala utajena, protože nebyla rušena zásahy, které rozčeřily hladinu veřejného mínění do té míry jako vracavský případ. Dosud nejsou zpracovány všechny literární prameny, tím méně úřední zápisy. Ani tehdy, až se tak stane, nebude možno doufat, že získáme úplný obraz vývoje školství. Z důvodů, které zde nelze vypočítávat, se zprávy o vesnických školách dochovaly mnohem vzácněji než zprávy o školách městských. Zvláště pro humanistické období nemůžeme, myslím, předpokládat, že vedle velmi dobře fungující sítě městských škol existovalo značně zanedbané školství venkovské. Je ovšem nutno počítat s určitou nerovnoměrností jeho územního rozložení. Dobré vesnické školy nebyly tam, kde jich bylo vzhledem k počtu obyvatelstva a velké vzdálenosti významných kulturních center nejvíce zapotřebí, ale tam, kde byly pro jejich existenci vytvořeny podmínky. Nelze jistě předpovídat, že se v důsledku nových poznatků dnešní představy o někdejšímu stavu vesnického školství změní ve svůj opak, ale je možno s určitou pravděpodobností očekávat nutnost jejich korektur.

JAN MARTÍNEK

**Literarische Nachrichten über die Schule
in Vraclav bei Hohenmauth in Böhmen (1572—1598)**

ZUSAMMENFASSUNG

Zwei humanistische Gelegenheitsdrucke, die mehrere lateinische Beiträge verschiedener Schriftsteller enthalten und als Unica gelten, informieren über den gewaltsamen Tod des Schuldirektors in Vraclav bei Hohenmauth im Jahre 1598. Die einzelnen Beiträge, die sich nicht nur auf das hinterhältige Verbrechen beziehen, sondern auch viele bedeutende Angaben über die genannte Dorfschule enthalten, sowie die Zeugenaussagen, die in einem der Hohenmauther Stadtbücher erhalten blieben, werden im Artikel für Erkenntnisse über die Geschichte der Schulen des 16. Jh. ausgewertet. Durch eine Analyse der angeführten Quellen konnte festgestellt werden, daß es sich um eine hervorragende Schule handelte, die von hochgebildeten Direktoren geleitet wurde und an der mehrere Lehrkräfte tätig waren, wodurch sie über dem Durchschnittsniveau des böhmischen Dorfschulwesens stand.

SKLADBA A UPLATNĚNÍ INTELIGENCE VYCHOVÁVANÉ PRAŽSKOU FILOZOFICKOU FAKULTOU V LETECH 1654 — 1730

MILAN MOŠKOR

Pobělohorské období patří bezesporu k důležitým etapám ve vývoji pražské univerzity. Výchova inteligence hrála podstatnou roli v protireformačních plánech jezuitského řádu. Současně už od roku 1654 rostou a sílí zásahy státu do školství, které vrcholí v osvícenských reformách 18. století. Soustředěnější výzkum pobělohorské univerzity a inteligence začal teprve v nedávné době. Zájem badatelů poutá celkový vývoj univerzity nebo dějiny světských fakult.^{1/} Pražská filozofie zůstala poněkud stranou, i když právě ona byla přípravou k dalšímu univerzitnímu studiu na vyšších fakultách. Citelnou mezeru zaplnila až monografie Josefa Petráně.^{2/}

Tato studie je příspěvkem k poznání skladby a frekvence inteligence vychovávané právě filozofickou fakultou Karlo-Ferdinandovy univerzity v letech 1654—1730. Mezníky byly dány charakterem pramene. Zatímco pro určení teritoriální a regionální skladby bakalářů a mistrů filozofie máme k dispozici souborné údaje z matrik, sledování sociálního původu a uplatnění v praxi má nutně pouze charakter sondy. Současně bereme v úvahu, že existovaly i jiné formy vyššího vzdělání (školy konkurenčních řádů, arcibiskupský seminář, soukromá preceptura nebo studium v zahraničí). Počet těch, kteří prošli touto výchovou, představoval patrně jen zlomek oproti skutečně velkému množství inteligence vychovávané univerzitou.

☆

^{1/}Stručné dějiny Univerzity Karlovy, Praha 1964. Bibliografii novějších prací k dějinám pražské univerzity v tomto období srv. F. Kavka, Literatura k dějinám Univerzity Karlovy za léta 1949—1959, AUC—HUCP I, 1960, s. 253—257 a dále rejstřík článků v AUC—HUCP za léta 1960—1980 uveřejněný v AUC—HUCP XX/2, 1980, s. 93—138.

^{2/}J. Petráň, Nástin dějin filozofické fakulty, Praha 1983. Zde uveden i bibliografický soupis prací k dějinám fakulty na s. 386—390. O vývoji fakulty a studia v letech 1654—1774 viz s. 61—79.

Základním pramenem práce je dosud souhrně nezpracovaná matrika bakalářů a mistrů filozofie z let 1654—1736.^{3/} Seznamy promovaných bakalářů a mistrů jsou úplné, chybějí pouze promoce mistrů filozofie z let 1678—1680. Pro léta 1724 až 1736 jsou záznamy matriky duplicitní s další matrikou bakalářů a mistrů filozofie z let 1724—1760.^{4/} Záznamy obou matrik se liší pouze v jednotlivostech (změněné pořadí promovaných). Roku 1724 uvádí matrika VI A 4 o jednoho bakaláře více než matrika M 22. V dalším roce je tomu zase opačně. Taková odchylka není při velkém počtu promovaných nijak podstatná. Vzhledem ke zběžnějšímu písmu M 22 a úhlednějšímu vedení matriky VI A 4 se dá předpokládat, že druhá matrika byla po roce 1724 hlavní matrikou bakalářů a mistrů.

Pro sondu o uplatnění promovaných filozofů a porovnání s vývojem dvou světských fakult jsem použil vydané matriky lékařské fakulty^{5/} a nevydaného opisu matriky právnické fakulty z let 1638—1762.^{6/} Dobré možnosti při sledování uplatnění v církevní sféře poskytly zповědní seznamy. Určení sociálního původu promovaných filozofů je v tomto období dost obtížné. Vyžaduje soustavný a delší archivní výzkum. Pro jednotlivé sondy jsem pracoval s edicí Berní ruly, vydanými seznamy měšťanů, městských rad a úředníků.^{7/}

^{3/} AUK Praha, M 22.

^{4/} Knihovna NM Praha, Rukopisy, sign. VI A 4.

^{5/} *Matricula facultatis medicae Universitatis Pragensis 1657—1783*, vyd. K. Kučera — M. Truc, Praha 1968.

^{6/} AUK Praha, M XII.

^{7/} Berní rula, sv. 3. Pražská města. Zprac. V. Liva, Praha 1949 a Berní rula, sv. 32—33. Kraj Zatecký. Zprac. M. Lišková, Praha 1954. Zповědní seznamy arcidiecese pražské z let 1671—1725, zprac. J. V. Šimák, sv. I/1—2, II/1, IX, XI, XIV, Praha 1909—1938. K jednotlivým sondám jsem použil pramenů vydaných samostatně nebo v literatuře k dějinám města. Srov. F. Teplý, *Dějiny města Jindřichova Hradce I—III*, Jindřichův Hradec 1927—1936; týž, *Renovace městské rady v Jindřichově Hradci r. 1705*, *Ohlas od Nežárky* 1912, č. 50—52, 1913, č. 1—2; týž, *Slavatovské palatináty, ČCH XXX*, 1924, s. 470—501; F. Tischer, *Paměti fary jindřichohradecké, Jindřichův Hradec s. d.*; J. Orth, *Jindřichohradečtí měšťané v l. 1623—1727 do svazku městského přijatí, Ohlas od Nežárky* 1883, č. 32; Z. Nejedlý, *Litomyšl. Tisíc let českého města, Litomyšl* 1934; A. Tomíček, *Městští radové v Litomyšli 1601—1709*. In: *Vzdělávací příloha k Věstníku samosprávnému a národohospodářskému okresu litomyšlského*, 1900, 2, s. 9—11; L. Dědková, *Úloha rychtáře v městské správě litomyšlské, Zprávy z muzeí od Trstenické stezky* 7, 1969, s. 25—34; J. Järschel, *Geschichte der Stadt Auscha, Auscha* 1922; J. V. Prášek, *Dějiny města Turnova nad Jizerou v Boleslavště, Turnov* 1879; J. V. Šimák, *Konšelé turnovští v l. 1620—1778, Osmá zpráva musea turnovského v l. 1907—1920*, s. 1—84; týž, *Příběhy města Turnova III, Turnov* 1903; A. Zeman, *Plzeň v první polovině 18. století, Plzeň* 1947; týž, *Hospodářská a sociální skladba Plzně na počátku 18. století, Plzeň* 1955; M. Hruška, *Knihna pamětní bývalého královského krajského města Plzně*, Plzeň 1883; J. Hejnic, *Latinská škola v Plzni a její postavení v Čechách (13. — 18. století)*, *Rozpravy ČSAV, řada SV*, 1979/2, s. 35—52; V. Liva, *Seznamy pražských novoměstánů za léta 1618—1653, Časopis Rodopisné společnosti československé VII—VIII*, 1935—1936, s. 8—36, 121—158; týž, *Studie o Praze pobělohorské II. Rekatolizace. Sborník příspěvků k dějinám královského hlavního města Prahy VII*, 1933, s. 1—120; F. Roubík, *Královští rychtáři v pražských i jiných českých městech v l. 1547—1738, tamtéž VI*, 1930, s. 265—355; K. Erben, *Primatoren der kgl. Altstadt Prag*, Prag 1858; A. Seifert, *Geschichte der königlichen Stadt Saaz, Saaz* 1894; R. Wenisch, *Das Saazer Bür-*

Základním problémem je určení celkového vývoje a vlivu filozofické fakulty podle teritoriálního a regionálního původu bakalářů a mistrů svobodných umění. Otázku národnostního původu graduovaných filozofů neřeším. Česká společnost 17. a 18. století byla namnoze bilingvní a určit etnickou příslušnost obyvatelstva na základě slavnosti osobních jmen je sporné. Rovněž i označení „Bohemus“ v matričních zápisech je míněno pouze v teritoriálním smyslu.

V období let 1654—1730 dosáhlo bakalaureátu filozofie v Praze 5 568 osob. Bohužel nevíme kolik studentů filozofie bylo v téže době imatrikulováno, a nemůžeme porovnat tyto údaje.^{8/} Naskytá se rovněž otázka; zda jsou v matrice zapsáni skutečně všichni promovaní filozofové. Lze soudit, že jako v případě matrik vyšších fakult je počet případně nezapsaných minimální a neovlivní zásadně konečné závěry. Zájem o studium na filozofii a tím i stav promovaných bakalářů, nebyl pochopitelně stabilní, ale podléhal různým proměnám v závislosti na faktorech sociálních, ekonomických i kulturních (války, epidemie, hospodářský rozvoj, postup rekatolizace). Ročně průměrně promovali 72 bakaláři filozofie. Jak je zjevné z grafického vyjádření i z tabulky, obecnou tendencí ve druhé polovině 17. a na počátku 18. století byl stále rostoucí zájem o dosažení filozofických gradů. Vysoký početní stav promovaných bakalářů v padesátých letech 17. století je výrazem uklidnění po válce a vydaného unijního dekretu. Výrazně méně bakalářů promovalo na přelomu 70. a 80. let 17. století v důsledku morové epidemie, kdy se mistrovské promoce nekonaly vůbec. Podobná situace nastala ještě v letech 1713—1714. Celkově se však zájem o dosažení filozofických hodností do konce 17. století zvyšuje. Od přelomu století bakalářských promocí velmi rychle přibývá a zájem vrcholí v desetiletí 1721—1730 (927 bakalářů). Ročně v této době promovalo až 100 bakalářů filozofie.^{9/} Vývoj jistě souvisí s definitivním vítězstvím rekatolizace a s vrchol-

gerbuch 1583—1726. Bevölkerungsgeschichtliche Betrachtung, Prag 1941, dis. práce, AUK Praha; týž, *Saazer Neubürger (1571—1726)*, *Sudetendeutsche Familienforschung* 8, 1935/6, 9, 1936-7; pro sledování dalšího průběhu studia a uplatnění některých literárně činných jednotlivců lze využít: J. Trifška, *Disertace pražské univerzity v 16. — 18. století, Praha* 1977; týž, *Studie a prameny k rétorice a univerzitní literatuře, Praha* 1972; A. Fechtnerová, *Katalog grafických listů univerzitních tezí uložených ve Státní knihovně ČSR v Praze I—IV, Praha* 1984.

^{8/} Na lékařské fakultě od roku 1656 do 1705 promovalo jen necelých 18 % imatrikulovaných, v 18. století už 30 %. Srv. *Matricula facultatis medicae Universitatis Pragensis 1657—1783*, vyd. K. Kučera — M. Truc, Praha 1968, s. LIV (dále jen *Matricula facultatis medicae*): O poměrech na některých německých univerzitách srv. F. Eulenburg, *Die Frequenz der deutschen Universitäten von ihrer Gründung bis zur Gegenwart, Abhandlungen der Philol.-Hist. Klasse der königlichen sächsischen Gesell. der Wissenschaften XXIV, No. 2, Lipsko* 1904.

^{9/} Zajímavé je srovnání s vývojem počtu imatrikulovaných studentů vyšších světských fakult. Na lékařské fakultě vrcholí zájem o studium v desetiletí 1681-90 (64 imatrikulovaných) a v období 1731-40 (95 imatrikulovaných). V mezidobí dochází ke značnému poklesu zájmu o studium na medicíně. *Matricula facultatis medicae*, s. XLIII—

nou mocí jezuitského řádu za vlády Karla VI. Nesmíme zapomínat ani na to, že právě počátkem 18. století mnohá česká města dosahují a překračují stav před třicetiletou válkou. Hospodářský a demografický rozvoj se musel odrazit i v zájmu o vzdělání.

V letech těsně po vydání unijního dekretu zůstal částečně ještě zachován kosmopolitní charakter filozofické fakulty. Tradice předbělohorského Klementina neměla zůstat v tomto směru zachována.^{10/} V pětiletí 1661—1665 pouze 52 % bakalářů pochází z Čech a z korunních zemí 76 procent. Téměř 20 % bakalářů filozofie pochází v této době z oblastí mimo Čechy, Moravu a Slezsko. Na přelomu 17. a 18. století se filozofická fakulta stává už výrazně zemským českým učilištěm a tím do jisté míry navazuje na tradici Karolina. Ze všech bakalářů promovaných v letech 1654—1730 více než 3/5 pochází z Čech a téměř 90 % z korunních zemí. Ve dvacátých letech 18. století dosahuje příliv promovaných z Čech vrcholu — 90 % v letech 1721—1725. Na právnické fakultě existoval poněkud jiný poměr mezi domácími studenty a studenty ze zahraničí. V období 1638—1704 na právnické fakultě jen 48,9 % imatrikulovaných pocházelo z Čech a Moravy a 15 % ze Slezska oproti asi 30 % cizinců.^{11/} Na lékařské fakultě ve druhé polovině 17. století byla situace podobná. 58,9 % imatrikulovaných bylo z korunních zemí a 38 % z ciziny. Až od počátku 18. století se poměr změnil více ve prospěch domácích studentů.^{12/} Stále ovšem zůstával podíl cizinců vyšší než na filozofii.

Nevysoký počet bakalářů z Moravy a Slezska byl dán především existencí vlastních univerzit v Olomouci a Vratislavi (od roku 1702) a blízkostí vysokého učení ve Vídni a Krakově.^{13/} Za období 1654 —

XLIV. Právnická fakulta prožívala největší rozkvět zájmu o studium v 80. a 90. letech 17. století (1681—1690 je imatrikulováno 1225 studentů). V době úpadku zájmu o studium na medicíně a právech filozofie zřejmě prosperuje. Srv. K. Kučera — M. Truc, *Zahraníční studenti na pražské právnické fakultě v 17. století, Právněhistorické studie XI, 1965, s. 72.* Na teologické fakultě byla zase situace téměř stejná jako na filozofii. V desetiletí 1721—1730 promovalo 218 bakalářů teologie. Srv. V. Soják, *Příspěvek k dějinám pražské univerzity na počátku 18. století, Praha 1946, dis. práce, AUK Praha, s. 122—123.*

^{10/} Pouze polovina imatrikulovaných v Klementinu pocházela z Čech a z graduovaných jen třetina. Srv. M. Truc, *Národnostní charakter jezuitské akademie pražské, AUC—Phil. et hist. 1958/2, s. 49—64.*

^{11/} K. Kučera — M. Truc, c. d., s. 56, 71.

^{12/} *Matricula facultatis medicae, s. XLVIII.*

^{13/} O vztahu k Vratislavi srv. materiál A. Fechtnerové — Z. Hojdy, *Vztahy pražské univerzity k Vratislavi v 17. až 18. století, AUC—HUCP XXIII/1, 1983, s. 65—76.* O pobytu studentů z českých zemí na cizích univerzitách viz J. V. Šimák, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách v XV.—XVIII. století, ČČM 1905, s. 290—297, 419—424; týž, Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách v XVI.—XVII. století, ČČM 1906, s. 118—123, 300—305, 510—539; K. Hrdina, Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině, VČA 28/9, s. 32—66, 178—182; R. F. Young, *Bohemian Scholars and Students at the English Universities from 1347 to 1750, The English historical review 37, 1923; M. L. Černá, Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orleánsu a na některých jiných francouzských univerzitách, ČČH 1934,**

1730 promovali 403 bakaláři ze Slezska. Od počátku 18. století, v souvislosti se vznikem univerzity ve Vratislavi, jejich počet klesá. Pocházeli většinou z Nisy (57) a dalších tradičních center jako Opava, Opolí, Hlohov a Svidnice. Ještě menší zájem o dosažení filozofického vzdělání v Praze měli studenti z Moravy (326 bakalářů). Teprve od 18. století se zájem poněkud zvýšil. Nejvíce jich do Prahy přicházelo z jezuitských středisek a oblasti blízko českých hranic — z Jihlavy (42), Telče (24) nebo Brna (17). Olomouc je zastoupena pouze jediným bakalářem filozofie a rovněž města ze severní Moravy minimálně.

Filozofická fakulta tolik nelákala studenty z oblastí mimo korunní země. Za celé sledované období představují pouze skupinu 10 % promovaných bakalářů (560). Postupem doby zájem cizinců o dosažení filozofických gradů na pražské fakultě dále klesal. V 60. a 70. letech 17. století tvoří ještě kolem 13—20 % všech bakalářů, ale na počátku dalšího století už jen 5—6 %. Příčin studia zahraničních studentů na pražské filozofii bylo několik. Částečně se zde setkáváme patrně se středověkým zvykem putování od univerzity k univerzitě. Důležitější byly motivy náboženské (převažují studenti z katolických zemí), nebo možnost kariéry v našich zemích. Proto jich největší počet studoval na právech a medicíně.

Nejpočetnější skupinou nebyli Irové ani Vestfálci, jako na právech a medicíně, ale Lužičané. Celkově dosáhlo bakalaureátu filozofie 116 Lužičanů, což představuje 20 % cizinců mezi promovanými.^{14/} Působily zde jistě starší tradice, ale především důvody konfesijní a potřeba vlastní kněžské inteligence. Praha se stala pro Lužičany nejbližším místem, kde mohli získat vzdělání na katolické univerzitě. O pevných kulturních vztazích svědčí i zřízení semináře pro lužické studenty v Praze. Podobně i Irům byly ulehčeny podmínky studia: neplatili školné, byli osvobozeni od doktorských tax apod.^{15/} Přesto netvořili mezi promovanými filo-

s. 347—362, 548—564. Z novějších prací především články a výpisy z vydaných matrik některých univerzit: M. Svatoš, *Studenti z českých zemí na univerzitě v Perugii 1597—1727, Zprávy Archivu UK 2, 1977, s. 89—105; týž, Studenti z českých zemí na univerzitě v Sieně (1573—1738), Zprávy Archivu UK 4, 1982, s. 29—63; Z. Hojda, *Čeští univerzitní studenti ve Štýrském Hradci, AUC—HUCP XXIV/2, 1984, s. 117—121, XXI/2, s. 94—98.* Českých studentů v zahraničí bylo velmi málo, což souvisí s podobnými tendencemi jako v Praze. V jižních Čechách měl určitý vliv Štýrský Hradec pouze v Českém Krumlově. Z. Hojda, c. d., s. 118. Navíc, hlavně na nejezuitských univerzitách, se zahraniční pobyt nedá nazvat přímo studiem, poněvadž se týká převážně šlechty a souvisí více s prestiží jednotlivce z těchto vrstev. Srv. M. Svatoš, *Studenti z českých zemí na univerzitě v Sieně, Zprávy AUK 4, 1982, s. 31—33.**

^{14/} K počtu cizinců na medicíně srv. *Matricula facultatis medicae, s. XLIX;* na právech K. Kučera, M. Truc, c. d., s. 72. Převažují právě Irové a Vestfálci.

^{15/} O působnosti lužického semináře srov. Z. Boháč, *Die Matrikel der Zöglinge des „Wendischen Seminars“ in Prag 1728—1922.* In: *Lětopis B, 13/2, Budyšin 1966, s. 166—228; týž, Z dějin lužického semináře v Praze, Přehled lužickosrbského kulturního života 10, 1968, s. 2—11; týž, Lužičané v Čechách v době pobělohorské, Přehled lužickosrbského kulturního života 15, 1971, s. 6—14; O Irech srv. L. Schmid — J. Polišenský, *Irové ve střední Evropě a Univerzita Karlova, AUC—HUCP XII/2, 1972, s. 53—66.**

zofy tak početnou skupinu jako na medicíně (pouze 15 bakalářů filozofie).

Na rozdíl od předbělohorského Klementina množství bakalářů nyní pochází z habsburských zemí. Převažují bakaláři přímo z Rakous (82), dále z Tyrolska a Tridentu (po 11), Kraňska (7), méně už z Korutan a Štýrska. Malý počet bakalářů z Uher (13) odpovídá i počtu studentů z této země na vyšších fakultách. Za povšimnutí stojí poznatek o souvislosti mezi rozšiřováním habsburských držav a příchodem studentů z nových oblastí do Prahy. Například po karlovackém míru, kterým Habsburkové získali Transylvánii, se mezi bakaláři filozofie už roku 1712 objevil student z této země. Podobně po získání Malé Valachie, byl mezi bakaláři roku 1718 zapsán „Valachus“.

Třetí početnou skupinou bakalářů byli Italové. Promovalo jich na pražské filozofii 35. I mezi Itálií a Čechami té doby existovaly úzké kulturní svazky a v Praze se nacházela tradiční a silná italská kolonie.

Překvapující by se mohla zdát poměrně velká účast 27 bakalářů filozofie z Belgie a Lucemburska. Tyto země spojovaly s Čechami nejen rodové svazky Habsburků, ale i spolupráce mezi jezuitskými provinciemi a školami. Na univerzitě v Lovani v letech 1654—1730 studovalo 88 studentů z Čech, Moravy a Slezska.^{16/}

A tak není divu, že naopak množství Belgičanů se objevuje na pražské filozofii a právnické fakultě.^{17/} Ze sousedních zemí, které jsou čteněji zastoupeny, promovalo na filozofii 24 bakalářů z Polska. Hojně jsou mezi promovanými zastoupeni bakaláři pocházející z různých oblastí dnešního Německa, především z Horní Falce (35) a sousedního Bavorska (6). Početná skupina bakalářů byla z Vestfálska (18), Švábska (16), Saska (12), Eichsfeldu (9) a Durynska (7).^{18/}

Většina bakalářů z oblastí mimo korunní země pocházela tedy z habsburských držav, z katolických zemí Německa, Polska, Itálie, Belgie a především z Lužice. Na filozofii však promovali i bakaláři ze Španělska, Litvy, Volyně, Ukrajiny, objevuje se i vzdálený „Armenus“ či exotický „Constantinopolitanus Orientalis“.

U určitého počtu bakalářů nelze přesně určit zemi jejich původu. Převážně jde o osoby z řad vyšší šlechty z našich a rakouských zemí, u kterých není teritoriální určení. Jejich podíl na celkovém počtu promovaných je ovšem velmi malý (1,5 %), a proto bez vlivu na celkové závěry.

^{16/} K. Hrdina, c. d., s. 60. Belgičané naopak měli u nás přímo nadaci založenou P. Jindřichem Germeem z Lamormainu. Studijní nadání v království českém, Praha 1894-5, sv. I, s. 166—170.

^{17/} K. Kučera — M. Truc, c. d., s. 69—70.

^{18/} Jsou to přibližně tytéž oblasti Německa, ze kterých přicházeli studenti na právnickou fakultu. Srv. K. Kučera — M. Truc, c. d., s. 61—67.

Do celkového počtu jsou zahrnuti i bakaláři, kteří promovali „extra ordinem“. Převážně takto dosahovali bakalářského gradu studenti vyšších fakult. Průměrně tvoří 12 % bakalářů v matrice zapsaných, ale jejich podíl vzrůstá od počátku 18. století na téměř 20 % promovaných. To jistě odráží překračování školních nařízení. Ukončení filozofického studia už nebylo podmínkou k imatrikulaci na vyšší fakultě.^{19/} U promovaných „extra ordinem“ se většinou uvádí, na které fakultě studují, nebo jejich povolání. Převládají studenti metafyziky a etiky, kteří dodatečně skládali bakalářské zkoušky těsně před mistrovskými (439 bakalářů, tj. 64,5 % z „extra ordinem“ promovaných). Ostatní vesměs studovali teologii (113) nebo už vykonávali kněžský úřad či byli řeholníky (77). Menší počet bakalářů promovaných „extra ordinem“ tvořili studenti práv (18) a medicíny (34).^{20/} Relativně vysoký počet teologů a kněží mezi mimořádně promovanými bakaláři filozofie svědčí i o podstatné roli teologické fakulty.

Téměř každý čtvrtý bakalář (23,4 %) byl na studiích zajišťován z nejrůznějších nadací. Nejčastěji se v záznamech matriky objevují dvě instituce s tímto posláním: seminář sv. Václava a konvikt sv. Bartoloměje a nadace při nich založené.^{21/} V semináři sv. Václava bylo 857 bakalářů filozofie, většinou šlechticů a nobilitovaných měšťanů. Byli zajištěni jednak v semináři papežských chovanců, jednak z nadání Ferdinanda II. „Alumni liberi“ se nemuseli v budoucnosti věnovat kněžskému povolání. Konvikt sv. Bartoloměje zajistil na studiích 403 bakaláře filozofie. Soustředili se v nadání královny Anny, nadání království Českého a především v alumnátu pro budoucí kněze. „Alumni ecclesiastici“ pocházeli převážně z měšťanských vrstev a přibývá jich s vrcholící protireformací v první třetině 18. století. Menší množství bakalářů se nacházelo v semináři sv. Františka Xaverského u koleje sv. Ignáce (28). Nemí bez zajímavosti, že na jezuitské filozofii promovalo i několik bakalářů ze seminářů konkurenčních řádů: ze semináře sv. Norberta, sv. Bernarda a sv. Benedikta. Šlo však o velmi malý počet promovaných (16).

Matrika M 22 obsahuje i seznamy mistrů filozofie z let 1654—1730. Záznamy jsou pro celé období pravidelné, chybí pouze seznamy z let 1678—1680. Roku 1680 se kvůli moru právě rozšířenému mistrovské

^{19/} Ve druhé polovině 17. století jen pětina mediků byla mistry filozofie a po roce 1701 byl mistr filozofie na lékařské fakultě výjimkou a bakalářů se zde rovněž nacházelo poskovnu. Získání mistrovského gradu z filozofie se požadovalo až před promocií na lékařské fakultě. Srv. *Matricula facultatis medicae*, s. LVII.

^{20/} V letech 1654—1730 bylo na medicíně imatrikulováno 382 posluchačů. 34 mediků promovaných na bakaláře filozofie mimořádně představuje 9 % imatrikulovaných.

^{21/} O nadacích srv. T. Bílek, *Statky a jmění kolejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v Království českém od císaře Josefa II. zrušených*, Praha 1893, s. 31—33, 53—54; *Studijní nadání v Království českém*, Praha 1894—1895, sv. I—II; V. Vojtíšek, *Nadání Albrechta z Valdštejna pro neofyty z pokolení židovského. Z minulosti naší Prahy*, Praha 1919.

promoce vůbec nekonaly.^{22/} Roku 1713 chybí zápis o promoci 12 mistrů a to zřejmě z podobných příčin.^{23/}

Vývoj počtu promovaných mistrů filozofie a jejich teritoriální skladba potvrzují závěry učiněné rozbořením původu bakalářů filozofie. Po kolísání v 60. a 70. letech 17. století a přerušení záznamů v důsledku morové epidemie dosahovalo od konce století stále více bakalářů mistrovského titulu. V desetiletí 1721—1730 promovalo na mistry už 656 bakalářů, což je téměř jednou tolik než v desetiletí 1661—1670. Celkem byl mistrovský grad udělen 3 345 bakalářům filozofie. Porovnáme-li tento údaj s celkovým stavem bakalářů, zjišťujeme, že asi 60 % bakalářů se stalo i mistry filozofie. Ostatní mohli dokončit filozofické vzdělání na jiné univerzitě, mistrovský titul nebyl nutný k imatrikulaci na vyšší fakultě a část bakalářů ve studii vůbec nepokračovala. Mistrů filozofie vůči bakalářům od počátku 18. století očividně přibývalo. Ve druhé polovině 17. století složilo úspěšně mistrovské zkoušky asi 50 — 60 % bakalářů, ale už v letech 1711—1720 celých 72,7 %. Změna je dobře patrná i v grafickém vyjádření. Od začátku nového století mnohem více bakalářů filozofie pokračuje ve studiu a ukončuje je i dosažením mistrovské hodnosti.^{24/}

Většina mistrů pocházela z korunních zemí (88 %), především z Čech (77 %). Vysoké zastoupení mistrů původem z Čech vrcholí v desetiletí 1721—1730 (86,7 %). Zahraničních mistrů od počátku století osmnáctého ubývá a představují jen asi 10 % promovaných. Mistrů ze Slezska bylo asi 5 % a z Moravy 6 %. U bakalářů byl poměr v zastoupení těchto dvou zemí právě opačný. I v dalších podstatných rysech můžeme o složení mistrů filozofie říci totéž co o bakalářích. Mezi zahraničními mistry se nejčastěji objevují Lužičané (66), mistři z Rakous (45), Horní Falce (22), Itálie (16), Polska (15), Belgie (13), Irska (12) a řady menších německých území. Většina zahraničních bakalářů filozofie patrně pokračovala po dosažení prvního gradu dále na studii v Praze. Pocházeli ze sousedních katolických zemí nebo z oblastí, s nimiž měly Čechy užší kulturní vztahy a tradice.

Dosažení mistrovského titulu „extra ordinem“ se na první pohled praktikovalo méně často než v případě bakalářeátu (8,6 % mistrů). U studentů vyšších fakult se však stalo běžnějším: 39 právníků, 43 mediců a 147 teologů. Studenti metafyziky a etiky promovali tímto způsobem jen zřídka.

V nadacích semináře sv. Václava, konviktu sv. Bartoloměje a dalších

^{22/} „Hoc anno propter grassantem pestem ommissa fuit promotio Magistrorum Philosophiae.“ AUK, M 22, s. 175.

^{23/} AUK, M 22, s. 387.

^{24/} I na lékařské fakultě vzrostl počet promovaných vůči imatrikulovaným na počátku 18. století. Matricula facultatis medicae, s. LIV—LV.

bylo zajištěno 28,3 % mistrů, což je o něco více než bakalářů. Zajímavá skutečnost se projevila v případě chovanců konviktu sv. Bartoloměje. Zatímco bakaláři zde byli 403, mistrů už 436 (46 % všech mistrů z nadací). Podíl mistrů ze semináře sv. Václava se naopak snížil (jen 52 % mistrů z nadací). Mezi mistry filozofie se nacházelo více těch, kteří pomýšleli na církevní kariéru. Konvikt, který pečoval především o budoucí kněze, usiloval zřejmě i o to, aby jeho chovanci pokračovali dále ve filozofickém studiu a potom na teologii.

Teritoriální skladba mistrů filozofie se podstatně nelišila od složení bakalářů. Potvrdil se výrazně zemský charakter jezuitského učiliště. Podstatná část bakalářů filozofie dosáhla v Praze i hodnosti mistra svobodných umění. Největší část mistrů přitahovala pravděpodobně teologická fakulta a možnost studia na ní.

☆

Poněvadž bakaláři filozofie z Čech představují naprostou většinu promovaných, věnujme dále bližší pozornost regionálnímu původu promovaných. Pokusil jsem se určit, z kterých oblastí Čech přicházela na fakultu většina absolventů, kde se nalézají hlavní spádové oblasti jezuitského učiliště. Výsledky určí bezesporu i větší či menší míru zájmu o univerzitní vzdělání v jednotlivých krajích Čech.

V matričním zápise se uvádí místo původu buď latinsky nebo ve zlatinizované podobě českého či německého názvu. Česká nebo německá varianta záležela na rodném jazyce písaře. Některé názvy jsou známé a užívané dodnes, jiných se už neužívá. Pro jejich identifikaci a lokalizaci jsem použil běžných topografických pomůcek.^{25/} Přes jejich poměrně dobrou využitelnost nebylo možno identifikovat úplně všechny lokality. Zásadní výběr jsem podřídil dvěma hlediskům: množstvím bakalářů z daného místa a možnosti jednoho názvu pro více lokalit. Identifikoval jsem proto pouze místa, ze kterých v letech 1654—1730 promovali na bakaláře více než 3 studenti a která byla určena jednoznačným názvem.^{26/} Tímto způsobem jsem lokalizoval a identifikoval 176 míst,

^{25/} A. Profous, Místní jména v Čechách (jejich vznik, původní význam a změny), I—IV, Praha 1947—1957; A. Sedláček, Místopisný slovník historický království Českého, Praha 1908; J. Schaller, Topographie des Königreiches Böhmen I—XVI, Prag 1785—1791; J. G. Sommer, Das Königreich Böhmen; statistisch-topografisch dargestellt, I—XVI, Prag 1833—1849.

^{26/} Místo bylo názvem jednoznačně určeno (existoval pouze jeden název pro jednu lokalitu) nebo se pod jedním názvem skýtalo více možností lokalizace. Předně jsem tedy vyloučil názvy, kterých užívalo více lokalit stejně důležitých nebo názvy široce užívané — Týn, Újezd, Doubravy. Patří sem i např. Schönnaviensis (Šenov, Sonov, Senava), Gablonensis (Jablonek nad Orlicí, Jablonec nad Jizerou, Jablonec nad Nisou i Jablonec), Kemnicensis (Kamenice nad Lipou, Kamenice v severních Čechách a 16 různých vesnic) nebo Dubensis (Český Dub, Dub v jižních Čechách a 4 další vesnice). Slovo-li ovšem o název pro jedno město větší a několik vesnic, volil jsem za místo původu město, protože většina promovaných nejspíše pocházela z něj (např. Roudnice — město nad Labem a dvě vesnice).

ze kterých promovalo na bakaláře filozofie 2 982 osob z Čech (bez Kladska). To představuje asi 75 % všech bakalářů z Čech. Nejpočetnější skupinou je 65 lokalit se 3—5 bakaláři (260 osob). Méně početnější jsou místa s 6—10 bakaláři — 38 (299 osob). Do třetí skupiny patří 36 měst s 11—20 promovány (539 osob). Rozhodující skupinu však představuje 36 měst s více než 21 bakaláři (1834 osob).

Kde se tedy nacházely hlavní spádové oblasti jezuitské filozofie? V předbělohorských Čechách, jak upozornil J. Pešek, základna vlivu utrakvistické univerzity úzce souvisela s konfesijními hranicemi mezi kališníky a katolíky. Hlavní oblasti vlivu univerzity se zřetelně ztožňovaly s oblastí správy konzistoře.^{27/} Jsou to východní Čechy, střední Polabí, Rakovnicko, Lounsko a Žatecko, Žluticko a jihozápadní Čechy. Katolické oblasti se dostaly pod vliv cizích univerzit. Byl to pruh území od Plzně na západ a severozápad až po Žluticko, Slavkovský les a Pohoří, dále Podkrušnohoří až k dolnímu Polabí. Území jižně od Tábora spadalo pod vliv Vídně a její univerzity. Po založení Klementina se právě z těchto oblastí rekrutují jeho posluchači. Nejvíce jich pocházelo z Plzně, Českých Budějovic, Teplé, Horšovského Týna, Českého Krumlova, Jindřichova Hradce, Mostu, Zákup a Ústí nad Labem.^{28/} Tato tendence a určitá tradice Klementina se projevila ve vývoji filozofie i v pobělohorském období. Hlavní spádovou oblastí jezuitského učiliště se stalo Plzeňsko a jižní část západních Čech (Sušice, Horažďovice, Klatovy, Domažlice), Chebsko, Loketsko, Karlovarsko a odtud široký pruh celým Pohořím (Kadaň, Most, Chomutov) až k dolnímu Polabí (Ústí nad Labem, Litoměřice) a do severních a severovýchodních Čech (Frýdlant, Šluknov, Liberec, Jičín, Broumovsko). Ze skutečnosti, že šlo převážně o etnicky německé oblasti, můžeme soudit i na skladbu promovány. Postupně se pod vliv fakulty dostávají i kacířská území východních Čech. Největší centra bakalářů se nalézají v Polabí. Velmi málo bakalářů filozofie pocházelo ze středních Čech, kde pochopitelně Praha byla výjimkou, a z Čech jižních. V jižních Čechách existovala sice větší centra zájmu o vzdělání, navzájem izolovaná, se sídly jezuitských kolejí (Jindřichův Hradec, Český Krumlov). Nesporně mohl působit i vliv univerzity ve Vídni, stejně jako ve východních Čechách vliv Olomouce.^{29/}

^{27/} J. Pešek, Některé otázky dějin univerzity pražské jagellonského období (1471—1526), AUC—HUCP XVIII/1, 1978, s. 132—134. K otázce vývoje v předbělohorském období srv. ještě F. Šmahel, Regionální původ, profesionální uplatnění a sociální mobilita graduovaných studentů pražské univerzity v letech 1433—1622, Zprávy AUK 4, 1982, s. 3—28. Zde shrnuty poslední poznatky.

^{28/} M. Truc, Národnostní charakter jezuitské akademie pražské, AUC — Phil. et hist. 1958/2, s. 58.

^{29/} Odpovídá to i regionálnímu původu studentů medicíny. Lze soudit, že stav byl přibližně stejný na celé univerzitě. Srov. *Matricula facultatis medicae*, s. LVI—LVII. I stav nižšího školství a gymnázií odpovídal vlivu univerzity. Nejlépe zabezpečeny a nejpočetnější jsou školy v severočeských a západočeských krajích. Srv. J. Hanzal, Nižší školy v Čechách v 17. a 18. století, *MaVP* 10, 1972, s. 152—170.

Místa původu bakalářů filozofie můžeme rozdělit do několika skupin podle úrovně zájmu o vzdělání na filozofické fakultě. Předně je třeba odlišit města se sídlem jezuitských kolejí, ze kterých vždy pocházel největší počet promovány na fakultě. To je přirozené, poněvadž sídla kolejí se stala důležitými školními středisky a jezuité se právě v nich snažili vychovat a získat co nejvíce mládeže. K těmto městům patřila Praha s profesním domem a dvěma kolejemi (616 bakalářů), Krumlov (37), Chomutov (23), Jindřichův Hradec (73), Jičín (39), Kutná Hora (59), Hradec Králové (47), Litoměřice (28), Klatovy (40), Cheb (63), Březnice (26). I v jiných městech a místech, kde sice řád kolej neměl, ale byla zde například rezidence, vidíme růst zájmu o filozofické vzdělání. Jsou to například Tuchoměřice (vesnice!) se třemi bakaláři nebo Příbram s 5 bakaláři (rezidence na Svaté Hoře) a dále Liběšice, Košumberk, Stará Boleslav a Golčův Jeníkov s 1—2 bakaláři. Jiným příkladem může být i Ústěk, který patřil jako poddanské město kolejí v Litoměřicích a Klementinu v Praze, se 35 bakaláři.

Zbývající většinu lokalit lze rozdělit do tří skupin:

1. Místa s velkým vzrůstem zájmu o vzdělání;
2. Místa, u nichž je zájem o vzdělání trvalý po celé období a většinou vysoký;
3. Místa, ve kterých zájem o vzdělání klesal nebo byl velmi nízký.

Příčin pro rozdílný vývoj u jednotlivých měst bude jistě více, ale bezesporu souvisely s hospodářským a demografickým rozvojem, postupem rekatolizace a celkovou kulturní úrovní a tradicí jednotlivých lokalit. V posledním případě mám na mysli třeba i přítomnost škol konkurenčních řádů, která mohla negativně působit na zájem o vzdělání na jezuitských školách. Dobrá úroveň městské školy pod vlivem jezuitů mohla působit zase opačně.

Počet bakalářů z první skupiny měst s růstem zájmu o vzdělání se zvyšuje od počátku 18. století. Například 10 ze všech 12 bakalářů filozofie z Liberce promuje v letech 1701—1730. Takových příkladů lze uvést více. Navíc nebereme v úvahu města s méně než 3 bakaláři. Právě více než polovina z těchto asi 600 lokalit se poprvé objevuje v záznamech matriky po roce 1700. Ponejvíce patří do této skupiny města a městečka poddanská z okrajových oblastí Čech. Ani bakalář z vesnice nebyl vyloučen, jak o tom svědčí již uvedení bakaláři z Tuchoměřic nebo 7 bakalářů z Polevska! Do jisté míry to je odrazem postupného šíření vlivu univerzity do vzdálenějších míst spolu s postupující rekatolizací. Zároveň jsou tyto lokality soustředěny do oblastí počínající nebo budoucí manufakturní výroby.

Velká královská a poddanská města s delší kulturní a školskou tradicí si po celé období let 1654—1730 udržela vysoký a stabilní a mírně rostoucí zájem mládeže o vzdělání na jezuitském učilišti v Praze. Je to

odrazem ustálené potřeby i možností uplatnění inteligence v těchto městech.

Měst s poklesem zájmu o vzdělání je velmi málo. Vždy jde o hospodářsky a kulturně upadající lokality (Kouřim).

Mezi městy s absolutně největším počtem bakalářů se nachází většina královských měst. To ovšem neznamená, že bakaláři z poddanských měst i vesnic byli výjimkou. Spíše naopak se setkáváme s převahou promovaných tohoto původu. Z královských měst (včetně Prahy) pocházelo pouze 36 % bakalářů. Z určených poddanských měst asi 33 % bakalářů. Připočteme-li k nim i promované z neurčovaných lokalit (většinou malých poddanských městeček a vesnic), pak z poddanských měst a venkovských oblastí Čech pocházelo asi 57 % bakalářů filozofie.

Údaje o počtu bakalářů z jednotlivých měst jsem srovnal s velikostí těchto měst, abych zjistil skutečnou frekvenci promovaných. Absolutní počet promovaných ne vždy odpovídá skutečnému zájmu o vzdělání. Z velkých měst promovalo na filozofii vždy nejvíce bakalářů. To ovšem nemusí znamenat i největší míru zájmu o univerzitní vzdělání v nich. Využil jsem údajů ze studie O. Plachta.^{30/} Nepoužil jsem však sporné výsledky o počtu obyvatel, ale pouze zjistitelný počet domů k roku 1715. Ten porovnávám s počtem bakalářů z každého města (počet bakalářů na 100 domů).

Zvláštní skupinu tvoří i v tomto případě města s jezuitskou kolejí. Frekvence bakalářů v nich je vysoká. Zatímco absolutně nejvíce promovaných pocházelo z Jindřichova Hradce (73), nejfrekventovanější byla vlastně malá Březnice (23 bakalářů na 100 domů).

Vysokou frekvenci promovaných měla i královská města, ve kterých průměrně na 100 domů připadá asi 10 bakalářů. Poddanská města mají frekvenci podstatně nižší — asi 7 bakalářů na 100 domů (počítáme jen s místy s více než 3 bakaláři). Poddanská města sice relativně ekonomicky prosperovala a rostla, ale potřeba městské inteligence zůstávala na původní úrovni a teprve daleko později se zvyšuje. V královských městech, v tradičních centrech kultury a vzdělání, existoval mezi obyvateli, osobně svobodnými, daleko větší zájem o univerzitní vzdělání. Poskytovalo jim totiž i větší možnosti uplatnění.

Největší frekvence promovaných dosáhla tato města: Plzeň 38 bakalářů na 100 domů, Březnice 23, Rokycany 18, Jičín 17, Ústěk, Nymburk a Horažďovice po 16, Nepomuk,^{31/} Ústí nad Labem, Jindřichův Hradec, Úterý po 15, Vysoké Mýto, Poděbrady, Třeboň po 14, Stod a Rakovník

^{30/} O. Placht, Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16. — 18. století, Praha 1957. Nejsou zde zahrnuty Karlovy Vary, Cheb, Lohet, Praha.

^{31/} V Nepomuku došlo k poklesu počtu domů ze 127 roku 1671 na 26 domů roku 1715. Počítáme-li s údaji roku 1671, případnou na 100 domů pouze 3 bakaláři. Nepomuk vyhořel roku 1686 a 1711. Bakaláři z něj promovali v letech 1691 až 1710.

13, Frýdlant, Kadaň, Hradec Králové, Kutná Hora po 12, Louny, Mladá Boleslav, Počátky, Nový Bydžov, Děčín, Litomyšl, Sušice, Mimoň po 11, Domažlice, Klatovy, Český Krumlov, Čáslav, Horšovský Týn, Teplá po 10, Sokolov, Šluknov, Opočno, České Budějovice, Jaroměř, Litoměřice, Žlutice, Pelhřimov po 9, Týn nad Vltavou, Zákupy, Tábor, Heřmanův Městec po 8.

Mezi lokalitami s vysokou frekvencí tedy nalezneme řadu malých měst s nízkým počtem promovaných. Jde především o města s rozvinutou řemeslnou výrobou. Vysoká frekvence zájmu o vzdělání nebyla z absolutního počtu promovaných patrná. Je výrazem progresivního rozvoje města, který našel svůj odraz i v růstu počtu domů. Sledoval jsem proto dále i souvislost mezi růstem města (počtu domů) a vzrůstem počtu promovaných z nich.

Z královských měst vzrostl nejvíce počet domů v Hradci Králové, Poličce, Karlových Varech, Písku a Mostu. Kromě Poličky ve všech enormně narostl počet promovaných ve druhé polovině sledovaného období po roce 1690:^{32/} v Hradci ze 47 promovaných 29, v Karlových Varech z 29 bakalářů 20, v Písku ze 14 bakalářů 11, v Mostu z 23 bakalářů 13. Silný vzrůst počtu domů a zvýšený zájem o studium na filozofii lze doložit i u Pelhřimova, Trutnova, Českých Budějovic, Sušice, Ústí nad Labem a Chrudimi.

U poddanských měst vystoupily tyto souvislosti ještě více do popředí, nejvýrazněji ve Šluknově, Frýdlantu, Liberci, Horažďovicích, Chlumci nad Cidlinou, Teplicích, Hostinném, Pardubicích, Plané, Verneřicích, Vrchlabí a Rumburku. Dvě třetiny až tři čtvrtiny bakalářů z nich promují až po roce 1690. U některých malých měst, která teprve ve druhé polovině 17. století překračují počtem 100 domů, se setkáváme s tím, že všichni promovaní přicházejí až po roce 1690. To je případ Lišova, Kraslic, Velvar. Jen v několika případech nebyl růst města doprovázen zvýšením zájmu o vzdělání (Zákupy, Litomyšl, Mnichovo Hradiště, Lanškroun, Žamberk, Tachov). Většinou růst města skutečně signalizoval i zvýšený počet promocií. Na druhé straně lze uvést i snížení počtu domů ve městě v souvislosti s jeho úpadkem, který měl negativní vliv na potřebu a možnosti uplatnění inteligence (Mělník, Kouřim).^{33/}

☆

Bakaláři a mistři filozofie náleželi pochopitelně k různým sociálním vrstvám společnosti. Z prostředí šlechty a nobilitovaných měšťanských

^{32/} Rok 1690 volím jako přibližnou polovinu sledovaného období. Tabulku lokalit s časovými údaji o promociích a jejich počtu uvádím v diplomní práci Skladba a uplatnění inteligence vychovávané pražskou filozofickou fakultou v letech 1654—1730, Praha 1984, dipl. práce FF UK Praha, s. 49—59.

^{33/} O. Placht, c. d., s. 160—165.

rodin pocházelo téměř 18 % bakalářů a 19 % mistrů filozofie.^{34/} Nejvíce bakalářů šlechtického původu a nobilitovaných měšťanů promovalo v letech 1681—1690 (151). Od počátku 18. století promovaných z této skupiny ubývá. Jestliže ještě v 80. letech 17. století představují jednu čtvrtinu promovaných, pak v prvním desetiletí 18. století už pouhých 15 %. Narůstá podíl bakalářů a mistrů s měšťanským původem. Tezi o zemském charakteru fakulty potvrzuje i teritoriální skladba promovaných šlechticů a mobilitovaných měšťanů. Převážná většina jich pochází z korunních zemí a jen 8 % z ciziny.^{35/} Nobilitovaní měšťané (67 procent z této skupiny) náleží sociálně k městerskému obyvatelstvu. K promovaným skutečně šlechtického původu počítáme bakaláře a mistry z řad rytířů a vyšší šlechty. Tím se pohled na sociální stratifikaci poněkud mění, protože pouze 6 % všech bakalářů a 5 % mistrů je šlechtického původu. Bakaláři a mistři svobodných umění se svou sociální skladbou dost podstatně liší od studentů práv, kde polovina studentů měla šlechtický původ.^{36/} Situace na lékařské fakultě byla naopak podobná jako na filozofii.^{37/}

Pražská filozofie v letech 1654—1730 měla tedy výrazně měšťanský charakter. Proto dále sleduji sociální původ a uplatnění inteligence měšťanské. Účelné a vhodné zde bylo postupovat metodou sondy. Velký počet promovaných nelze už z praktického hlediska sledovat souhrnně. Sondy umožnily v řadě případů detailní pohled. Základem rozboru se stali bakaláři a mistři filozofie ze 7 různých českých měst: Prahy, Žatce, Plzně, Ústěku, Jindřichova Hradce, Litomyšle a Turnova.^{38/} Nesmíme ovšem zapomínat, že pohled na sociální původ a uplatnění je ve většině případů jen velmi pravděpodobný. Přímé rodičovské vztahy mezi osobami lze doložit výjimečně. Určoval jsem sociální a společenské postavení příbuzných ve městě a nikoliv toliko rodičů. V případě existence několika příbuzných s diametrálně odlišným sociálním postavením od zařazení promovaného do některé skupiny měšťanstva raději upouštím.

Charakter výsledků sond ukázal, že promované filozofy měšťanského původu je možno zařadit do tří skupin:

^{34/} Část mistrů filozofie patřila ke zvláštní skupině nobilitovaných. Roku 1680 udělil císař Leopold I. privilegium seminári sv. Václava k udělování šlechticův s predikátem „de Lauro“ nejlepším studentům. Ve sledovaném období se tak stalo 11 studentům. Srov. K. Beránek, K otázce palatinátu (komitivy) pražské univerzity (nobiles de Lauro), AUC—HUCP XIII, 1973, s. 83—98.

^{35/} K bakalářům z korunních zemí jsem počítal i ty, u kterých nebyl uveden zemský původ, ale podle jména patřili k rodům u nás usadlým. Je to většina ze skupiny vyšší šlechty.

^{36/} K. Kučera — M. Truc, c. d., s. 56—58.

^{37/} Matricula facultatis medicae, s. LIII.

^{38/} Výběr lokalit jsem musel podřídit několika hlediskům. Především přístupnosti vydaného materiálu k sociální skladbě obyvatelstva (seznamy měšťanů, městerských rad a úředníků, berní rula, zpovědní seznamy atd.), lokality se musely nacházet v různých oblastech Čech a být různého charakteru sociálního i ekonomického (královská i poddanská, s řemeslnou i zemědělskou výrobou).

1. K vrstvě městerského patriciátu a úřednictva (radní a obecní starší, lékaři, prokurátoři, státní a vrchnostenská úředníci);
  2. Ke skupině měšťanů živnostníků a řemeslníků s městerským právem a domem;
  3. Ke skupině blíže neurčených městerských obyvatel (většinou v dostupném materiálu nejsou o rodinách zmínky nebo bylo zařazení sporné).
- Určení budoucího uplatnění promovaných naráželo na podobné problémy. Je založeno na úplné shodě jména a příjmení a časového údaje.^{39/} Jednotlivé sondy byly těmito okolnostmi ovlivněny. Přesto se domnívám, že výsledky podávají velmi pravděpodobný obraz o sociální skladbě a uplatnění inteligence v pobělohorském období, i když předpokládají další archivní výzkum.

Sociální původ jsem sledoval u 299 bakalářů a mistrů z vybraných 7 lokalit. V případě Prahy byla sonda omezena na léta 1654—1665 a v Plzni na období 1711—1730. Důvodem byl charakter použitého pramenného materiálu. Z rozboru vyplynulo, že téměř polovina promovaných filozofů pocházela z nejbohatších a nejvlivnějších vrstev městerské společnosti (47 %). V těchto rodinách se univerzitní vzdělání stalo namnoze tradicí a spolu s úřadem v městerské správě a postavením se dědilo po generacích. Univerzitní vzdělání, často jen filozofické, patřilo zřejmě k předpokladům úspěšné kariéry v rodném městě a bylo výrazem prestiže rodiny. V každém ze sledovaných měst lze nalézt takové případy. Na filozofii promovali otcové i synové a často i více příbuzných v krátkém časovém intervalu. Příkladem za všechny může být plzeňská rodina Kleů z Roudné, ze které získalo filozofické grady 5 příslušníků. Vedle Plzně se takových rodin nacházelo nejvíce ještě v Praze a Jindřichově Hradci.

Asi 22 % bakalářů a mistrů pocházelo z rodin měšťanů řemeslníků a živnostníků bez účasti v úřadech. Existovaly ovšem značné rozdíly v majetkových poměrech některých rodin. Synové tiskaře Arnolda z Litomyšle nebo Goliáše z Prahy patřili jistě k bohatším. Z chudých poměrů zase bezesporu pocházeli potomci kantora, muzikanta nebo služky a vdovy. Převahu v této skupině však mají potomci dobře situovaných řemeslníků. Ani v takových rodinách se univerzitní vzdělání nevyklučovalo a dostalo se ho hned několika jedincům (Strossové a Vodákové v Jindřichově Hradci).

Většina ze třetí skupiny sociálně neurčených jsou bakaláři a mistři, jejichž příbuzné nebylo možno v použitých pramenech nalézt. Mohli patřit k chudým vrstvám bez městerského práva. Je proto dost překvapivá jejich početnost (31 %), zvláště pokud uvážíme i chudší měšťany z před-

^{39/} Správnost postupu se ověřila při srovnání více druhů pramenného materiálu. Seznam pramenů a literatury k jednotlivým sondám viz pozn. 7.

chozí skupiny. Příčinou je ovšem i charakter použitého pramenného materiálu.

V sociální skladbě promovovaných z jednotlivých měst nalézáme samozřejmě určité rozdíly. Pozornost upoutá slabší zastoupení promovovaných z rodin patriciátu a byrokracie v poddanských městech. Výjimkou je Turnov se 75 % promovovaných z této vrstvy. Více synů z těchto rodin bylo mezi graduovanými z královských měst. Ve sledovaných poddanských městech, včetně výjimečného Turnova, pocházelo průměrně 38 % promovovaných z patricijských a úřednických vrstev, v královských městech už 56 %. Jezuitská filozofie podchytila zájem o studium v poddanských městech i u sociálně nižších složek obyvatelstva. Jak ukáží dále, plynul tento rozdíl i ze stimulů pozdějšího uplatnění. Královská města totiž poskytovala větší možnosti pro uplatnění městské i státní byrokracie. To se odráží i v jejich zájmu o vzdělání na univerzitě.

Z řemesel a živností, které příbuzní promovovaných vykonávali, se nejčastěji objevují výnosná řemesla: potravinářská (25 rodin), textilní (22 rodin) a kožedělná (10 rodin). Téměř stejná skladba povolání rodičů se zachovala až do konce 18. století.^{40/} Důležitou a početnou skupinu povolání příbuzných představují nákladníci a obchodníci (17 rodin). Řemesla dřevozpracující a kovodělná jsou zastoupena málo. Tradičně naopak vystudovali filozofii synové městské inteligence a příslušníků svobodných povolání — lékařů a apatykářů (10 rodin), tiskařů (3 rodiny), ale i kantorů a hudebníků (po dvou rodinách). Zcela výjimečně se potvrdilo studium a promoce příslušníků velmi chudých vrstev (syn služby, nádeníka). Povolání příbuzných se lišilo podle charakteru města. V Praze převládají obchodníci, nákladníci a lékaři, v Plzni statkáři, v Jindřichově Hradci soukeníci a obchodníci suken, v Ústěku zase mydláři atd. Tradiční skladba městské výroby a hospodářství ovlivnila původ promovovaných.^{41/}

☆

Po ukončení filozofické fakulty měli bakaláři a mistři dvě možnosti: pokračovat dále ve studiu na vyšší fakultě, nebo vstoupit přímo do praktického života a činnosti. Filozofická fakulta sloužila ovšem především jako příprava k dalšímu univerzitnímu studiu. Část filozofů proto odcházela studovat na fakultu právnickou nebo lékařskou.

Na pražské medicíně studoval proti ostatním fakultám univerzity velmi malý počet studentů. Navíc velká část pocházela z ciziny.^{42/} Z 373 graduovaných filozofů, jejichž osudy jsem dále sledoval, pouze 11 je

^{40/} K tomu srv. L. Borotová, *Posluchači logiky na pražské univerzitě v 18. století* (podle *Catalogus Logicae Studentium 1776—1779*), Praha 1980, dipl. práce FF UK.

^{41/} Seznam příbuzných a jejich povolání spolu s uplatněním promovovaných uvádím v diplomní práci, s. 62—138.

^{42/} *Matricula facultatis medicae*, s. XLVIII; K. Kučera — M. Truc, c. d., s. 71.

imatrikulováno na medicíně. Dvanáctý medik není v matrice medicíny zapsán, ale zachovaly se jeho lékařské teze. Ze sledovaných měst pokračovala na medicíně 3 % filozofů. Doktory medicíny se později stalo 9 z nich. Většina studentů medicíny pocházela z královských měst Prahy, Plzně a Žatce. Pouze 2 medikové pocházeli z Litomyšle, z ostatních poddanských měst nebyl na medicíně zapsán ani jeden z promovovaných filozofů. Odpovídá to i rozboru místního původu studentů lékařské fakulty. Nejvíce jich pocházelo právě z královských měst.^{43/} Dosažení magistrátu před imatrikulací na medicíně nebylo důsledně vyžadováno. Patrně stačilo absolvování filozofického kursu.^{44/} Hodnosti mistra filozofie se dosahovalo často až před vlastní lékařskou promocií. V našem případě tak učinili dva z dvanácti mediků. Mezi magistrátem filozofie a imatrikulací na lékařské fakultě uplynuly průměrně 1—2 roky. Jsou však i výjimky, jako desetileté mezidobí u Petra Helffera z Plzně.

Na právnické fakultě pokračovala dále ve studiích jedna pětina z promovovaných filozofů ze sledovaných měst. Opět byly patrné rozdíly zájmu o studium práv mezi filozofy z královských a poddanských měst. Rozhodlo se tak asi 26 % bakalářů a mistrů filozofie z královských měst a 12 procent z měst poddanských. Vůbec nejvíce se o studium práv zajímali filozofové z Prahy (37 %). Praha skýtalas rozsáhlejší možnosti úřednické kariéry. Mezi filozofickou promocií a imatrikulací na právech uběhly průměrně 2 roky.^{45/} Od bakalaureátu filozofie k ukončení právnických studií uplynulo asi 7 let. Nemáme bohužel doloženo, čím se studenti v mezidobí po ukončení filozofie a imatrikulací na vyšší fakultě živili. Snažili se ovšem zkrátit toto období už z finančních důvodů na minimum. Nastaly případy, kdy studenti postupně nebo současně studovali na dvou vyšších fakultách. Většinou práva a teologii.^{46/} Nemuselo studium práv tedy vždy znamenat úřednickou kariéru.

Na obou světových fakultách dále studovala jen asi jedna čtvrtina bakalářů a mistrů filozofie. O významu teologické fakulty nám částečnou informaci může podat počet promovovaných bakalářů teologie.^{47/}

Je zajímavé, že vývoj počtu bakalářů teologie v podstatě odpovídá zájmu o vzdělání na filozofické fakultě. V poměru k promovovaným mistrům filozofie představují bakaláři teologie 26 %. Samozřejmě bereme v úvahu, že každý bakalář teologie nemusel dosáhnout filozofického vzdělání v Pra-

^{43/} *Matricula facultatis medicae*, s. LI.

^{44/} Tamtéž, s. LVII—LVIII.

^{45/} Např. Pavel Stross z Jindřichova Hradce se stal bakalářem roku 1659, mistrem 1660 a imatrikulován na právech byl až roku 1688. AUK, M 22, M XII.

^{46/} Např. Leopold Červenka a Samuel Neuman z Turnova studovali práva i teologii roku 1690. Podobně i Antonín František Eliades z Jindřichova Hradce roku 1687. AUK, M XII, M 22.

^{47/} V. Soják, c. d., s. 122—123. Autor čerpal z dnes již ztracené matriky teologické fakulty.

ze, ale většina patrně ano. Obě fakulty pod jezuitskou správou procházely zřejmě zcela podobnými vývojovými tendencemi.^{48/}

Počet promováných bakalářů teologie v letech 1654—1730

Období	1654	1661	1671	1681	1691	1701	1711	1721	Celkem
	1660	1670	1680	1690	1700	1710	1720	1730	
Počet promocií	29	62	46	64	120	134	203	218	876

Po ukončení vysokoškolského vzdělání se pro tehdejší inteligenci nabízely tři hlavní sféry uplatnění — v byrokratickém aparátu, vojsku nebo církvi. V tomto období byla otázka uplatnění v praxi především rozhodováním mezi povoláním světským a kněžstvím. Sledoval jsem uplatnění filozofů v rodném městě a jeho blízkém okolí a kraji, poněvadž většinou se vraceli právě sem. Za určující považuji údaje ze sond v Plzni, Žatci, Jindřichově Hradci a Turnově, ve kterých se podařilo zachytit údaje o uplatnění u více než 50 % promováných filozofů.^{49/}

Výsledky jednotlivých sond prokázaly, že podstatná část graduováných filozofů si vybrala kněžské povolání. V Plzni a Žatci, jak naznačil i rozbor vztahu filozofie a právnické fakulty, existovaly větší možnosti pro uplatnění byrokracie. 36 % zdejších filozofů si volí světská povolání. Kněží mezi nimi najdeme jen 22 %. U promováných z poddanských měst Turnova a Jindřichova Hradce nastala ve výběru povolání situace téměř opačná. 40 % promováných filozofů se stalo kněžími a 19 % hledalo uplatnění ve světské sféře činnosti. Dílčí výsledky u zbývajících tří měst (Prahy, Litomyšle a Ústěku) potvrzují v podstatě totéž.

Při výběru budoucího povolání rozhodoval především sociální původ studenta. Mezi kněžími pak nalezneme méně osob z rodin patriciátu a byrokracie nebo nobilitováných měšťanů. Většina z těch, kteří se stali kněžími, pocházela z rodin měšťanů řemeslníků z poddanských měst. Kněžská inteligence se často vracela na fary do rodného kraje a někdy přímo do rodného města. Málo jedincům se podařilo v církevní kariéře dosáhnout podstatných úspěchů a trvale překročit společenské a sociál-

ní poměry, ze kterých vyšli. Přesto právě pro chudší vrstvy měšťanů byla tato možnost ještě dlouho přitažlivá. Studium v církevní nadaci bylo daleko levnější a úsilí jezuitského řádu i státu potřebu této složky inteligence jednoznačně zvyšovalo.

Ve světské sféře uplatnění dominují ve výběru povolání byrokraté a právníci (88 promováných). S městským úřadem byla ovšem většinou spjata i tradiční živnost rodiny. Několika jedincům se podařilo kumulovat pro sebe hned více úřadů v městské i státní správě. Často se jednalo o lékaře (12 promováných), kteří vedle vlastní praxe vykonávali i funkce v městské a státní správě. U státních úřadů nacházeli uplatnění promovaní filozofové z královských měst, naopak ve vrchnostenských službách na velkostatku nebo ve městech jen filozofové z měst poddanských. Živnosti, často blíže nespécifikované, se věnovalo pouze 5 graduováných, kteří neměli zároveň účast v městské správě. Důležitým předstupněm v kariéře městské inteligence zůstávalo učitelství na městské škole (3 promovaní), zvláště, měla-li takovou úroveň jako v Plzni. Zde dva graduovaní filozofové byli učitelé, a další dva z plzeňských filozofů měli podanou žádost.^{50/} Po určité době oba z učitelů získali úřad a důležité postavení v městské správě. Vidině vojenské slávy podlehl zanedbatelné množství bakalářů a mistrů měšťanského původu (2). Jeden z nich se navíc rychle vrátil k civilnímu povolání. Vojenská kariéra zůstala pravděpodobně doménou inteligence šlechtického původu, stejně jako vyšší státní úřady.^{51/}

☆

Pobělohorská filozofická fakulta vychovávala stále rostoucí počet inteligence. V tomto období definitivně mizí kosmopolitní charakter bývalé předbělohorské jezuitské akademie. Fakulta se stala výrazně českým zemským učilištěm a navázala tak do jisté míry na tradici Karolina. Tři čtvrtiny bakalářů a mistrů filozofie v letech 1654—1730 pocházely z Čech a téměř 90 % z korunních zemí. Zemský charakter fakulty byl nejvýraznější na počátku 18. století, které je i dobou maximálního zájmu o vzdělání.

^{50/} J. Hejnic, c. d., s. 36—38.

^{51/} K tomu srv. V. Urfus, Slavnostní disputace na pražské filozofické fakultě v roce 1668 a její básnická oslava (K otázce šlechtické inteligence v pobělohorských Čechách), AUC—HUCP XXIII/1, 1983, s. 27—35; též, Rektori pražské univerzity Jan Jindřich Turba a jeho rodina (K postavení právnické inteligence a úřednické šlechty v pobělohorských Čechách), AUC—HUCP XXIV/2, 1984, s. 41—53. Autor správně ukazuje na potíže spojené s proniknutím inteligence z nižších sociálních vrstev mezi tradiční prostředí úřednické šlechty. Pro pozdější dobu o právnících srv. J. Klabouch, Osvícenské právní nauky v českých zemích, Praha 1958. Lékaři a jejich působením v této době se zabývá v několika studiích E. Rozsivalová, naposledy: E. Rozsivalová, Doktoři a profesori pražské lékařské fakulty a jejich vztahy k Leopoldinsko-karolínské akademii do konce 18. století, AUC—HUCP XXI/1, 1981, s. 53—65; též, První asistenti na pražské lékařské fakultě, AUC—HUCP XXIV/1, 1984, s. 27—37.

^{48/} Celý průběh školního vzdělání jsem se pokusil rekonstruovat u studentů z Litomyšle. Většina končila gymnázium v 16—17 letech a po 2 až 3 letech promovali na filozofii. Tedy asi ve věku 18 až 20 let. Od bakalářeátu filozofie k ukončení vyšší fakulty uplynulo průměrně 7 let. Studenti dokončovali v tomto případě vysokoškolské vzdělání ve věku 25—27 let. Údaje o věku a gymnazijních studiích čerpány z matrik gymnázia v Litomyšli. OA Litomyšl. Gymnázium Litomyšl I. Matriky posluchačů 1685—1714 a 1714—1743, kniha 106, 107.

^{49/} U zbývajících tří měst se podařilo určit uplatnění méně než 50 % promováných. To bylo dáno především charakterem použitého pramenného materiálu. Částečné výsledky v zásadě odpovídají stavu ve čtyřech předchozích lokalitách a můžeme i k nim přihlížet.

Pražská filozofická fakulta měla současně zřetelně měšťanský charakter. Promovaní pocházeli z měst se sídly jezuitských kolejí, z tradičních hospodářských a kulturních center, ale i z měst a městeček poddanských. Hlavními spádovými oblastmi fakulty se staly kraje západních, severních a severovýchodních Čech. Na úroveň zájmu o univerzitní vzdělání působil především hospodářský, demografický a kulturní rozvoj jednotlivých lokalit či regionů. Zájem o studiu na filozofii se výrazně zvětšoval u obyvatelstva poddanských měst, hospodářsky relativně prosperujících. Jsou mezi nimi i centra budoucí manufakturní výroby. Vzrůst počtu promovaných z těchto měst sledujeme od počátku 18. století.

Podíl šlechty mezi bakaláři a mistry pražské filozofie byl minimální. Ani převážná většina promovaných měšťanského původu však nebyla sociálně stejnorodá. Z rodin patriciátu a městské byrokracie pocházela téměř polovina měšťanských filozofů. Ukázaly se rozdíly v sociální skladbě promovaných z královských a poddanských měst. V prostředí královských měst se tradice vzdělání více udržovala v rodinách patriciátu a městské byrokracie, v poddanských městech se častěji objevuje i mezi složkami průměrnými a nižšími. V rodinách městského patriciátu, byrokracie a inteligence se vzdělání stalo namnoze tradicí a dědilo se po generacích společně s funkcí v městské společnosti. Povolání příbuzných a rodičů bakalářů a mistrů filozofie se měnilo podle charakteru města. Celkově převažují výnosná řemesla potravinářská, textilní a kožedělná. Vysoký zájem o filozofické vzdělání měli rovněž synové kupců, nákladníků a městské inteligence.

Mistři a bakaláři filozofie mohli dále pokračovat ve studiu na vyšších fakultách. Na medicínu se zapsala pouze 3 % a na práva 20 % promovaných filozofů. Sociálně patřili spíše k prostředí patriciátu a byrokracie královských měst. Patrně největší vliv na graduované filozofy měla fakulta teologická.

Po ukončení školního vzdělání se tehdejší inteligenci nabízely v podstatě tři možnosti uplatnění: v církvi, úřadech nebo armádě. Nejméně 30 procent graduovaných filozofů si zvolilo kněžské povolání, přibližně stejný počet našel uplatnění v nejrůznějších sférách světské činnosti. Na volbu povolání měl vliv i sociální původ jednotlivců. U promovaných z královských měst převážila kariéra světská, u graduovaných z poddanských měst zase církevní. Jako kněží nacházeli uplatnění především studenti ze sociálně nižších skupin obyvatelstva měst. Kněžská inteligence se často vracela působit do rodného kraje i města. I úředníci, lékaři a živnostníci se po studiu vraceli zpět domů. Převažovali mezi nimi právníci a byrokracie. K působení v městské správě a vedení tradiční živnosti přejeté po otci stačilo prestižní studium filozofické fakulty zakončené bakalaureátem. Jen výjimečně našla měšťanská inte-

ligence uplatnění v úřadech státních a ve vojsku. Tato sféra činnosti měla i nadále zůstat vyhrazena působnosti šlechty.

Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity v pobělohorském období sloužila hlavně protireformačním zájmům jezuitského řádu a státu. Její poslání bylo především ve výchově kněžské inteligence, jak tomu odpovídala i náplň studia.

Tab. I.
Složení bakalářů filozofie podle teritoriálního původu

Země	1654 1660	1661 1670	1671 1680	1681 1690	1691 1700	1701 1710	1711 1720	1721 1730	1654 1730
Čechy	366	393	408	442	473	581	730	801	4 194
Morava	36	49	32	44	27	55	51	32	326
Slezsko	87	91	60	45	29	28	31	32	403
Zahraníčí	68	116	84	72	85	60	40	55	560
Neurčeno	6	7	14	23	16	10	2	7	85
Celkem	563	656	598	626	610	734	854	927	5 568

Tab. II.
Složení bakalářů filozofie podle teritoriálního původu (v %)

Země	1654 1660	1661 1670	1671 1680	1681 1690	1691 1700	1701 1710	1711 1720	1721 1730	1654 1730
Čechy	65,0	59,9	68,2	70,6	77,5	79,2	85,5	86,4	75,3
Morava	6,4	7,5	5,4	7,0	4,4	7,5	6,0	3,5	5,9
Slezsko	15,5	13,9	10,0	7,2	4,8	3,8	3,6	3,5	7,2
Zahraníčí	12,1	17,7	14,0	11,5	10,7	8,2	4,7	5,9	10,1
Neurčeno	1,0	1,0	2,4	3,7	2,6	1,3	0,2	0,7	1,5
Celkem	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Tab. III.
Složení mistrů filozofie podle teritoriálního původu

Země	1654 1660	1661 1670	1671 1680	1681 1690	1691 1700	1701 1710	1711 1720	1721 1730	1654 1730
Čechy	239	213	157	271	265	353	507	569	2 574
Morava	41	21	7	25	15	31	50	19	209
Slezsko	17	37	27	19	18	16	21	21	176
Zahraníčí	48	58	28	40	47	41	29	39	330
Neurčeno	—	3	6	6	9	10	14	8	56
Celkem	345	332	225	361	354	451	621	656	3 345

Tab. IV.
Složení mistrů filozofie podle teritoriálního původu (v %)

Země	1654 1660	1661 1670	1671 1680	1681 1690	1691 1700	1701 1710	1711 1720	1721 1730	1654 1730
Čechy	69,3	64,2	69,8	75,0	74,9	78,3	81,6	86,7	76,9
Morava	11,9	6,3	3,1	6,9	4,2	6,9	8,0	2,9	6,2
Slezsko	4,9	11,1	12,0	5,3	5,1	3,5	3,4	3,2	5,3
Zahraničí	13,9	17,5	12,4	11,1	13,3	9,1	4,7	6,0	9,9
Neurčeno	—	0,9	2,7	1,7	2,5	2,2	2,3	1,2	1,7

Tab. V.
Bakalářské a mistrovské promoce

Promoce	1654 1660	1661 1670	1671 1680	1681 1690	1691 1700	1701 1710	1711 1720	1721 1730	1654 1730
Bakaláři	563	656	598	626	610	734	854	927	5 588
Mistři	345	332	225	361	354	451	621	656	3 345
%	61,3	50,6	37,6	57,7	58,0	61,4	72,7	70,8	60,1

Tab. VI.
Sociální skladba bakalářů filozofie

Bakaláři	1654 1660	1661 1670	1671 1680	1681 1690	1691 1700	1701 1710	1711 1720	1721 1730	1654 1730	%
Nob. měšťané	82	52	90	100	60	67	100	108	659	11,8
Šlechtici	18	40	40	51	46	41	34	58	328	5,9
Ostatní	463	564	468	475	504	626	720	761	4 581	82,3

Tab. VII.
Sociální původ graduovaných filozofů z poddanských měst

Město	I.	II.	III.	Celkem
J. Hradec	30	26	25	81
%	37	32	31	100
Litomyšl	12	2	22	36
%	33	6	61	100
Ústěck	12	8	15	35
%	34	23	43	100
Turnov	9	1	2	12
%	75	8	17	100
Celkem	63	37	64	164
%	38	23	39	100

Tab. VIII.
Sociální původ graduovaných filozofů z královských měst

Město	I.	II.	III.	Celkem
Plzeň	12	15	4	31
%	39	48	13	100
Praha	53	11	21	85
%	62	13	25	100
Žatec	11	4	4	19
%	58	21	21	100
celkem	76	30	29	135
%	56	22	22	100

Pozn.: I. — patriciát a městská byrokracie, II. — ostatní měšťané, III. — neurčeno.

Tab. IX.
Uplatnění bakalářů a mistrů filozofie

Město	kněz	úředník	právník	lékař	učitel	živnost	voják
J. Hradec	31	5	11	—	1	—	—
Litomyšl	8	1	3	2	—	—	—
Ústěck	6	2	1	—	—	—	—
Turnov	6	—	—	—	—	1	—
Plzeň	24	20	5	5	2	4	1
Praha	3	5	29	3	—	—	—
Žatec	3	4	2	2	—	—	—
Celkem	81	37	51	12	3	5	1

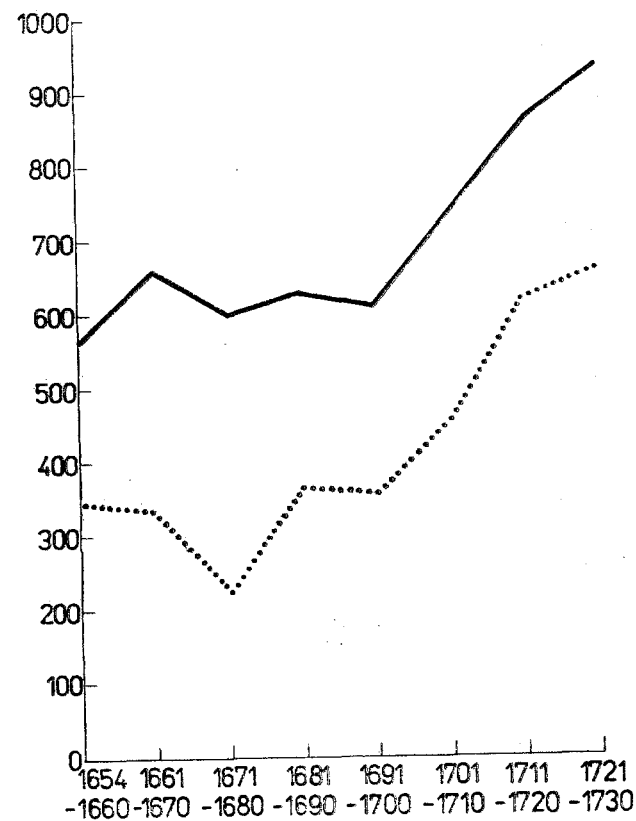
Pozn.: Mezi lékaři a právníky započtení i studenti těchto oborů, o jejich uplatnění nic dalšího nezjištěno. U úředníků byl často úřad spojen s živností. V tabulce uvedeno poslední zjištěné zaměstnání.

Tab. X.
Regionální původ bakalářů filozofie

Lokalita	bak.	Lokalita	bak.
Praha	616	Ústí nad Labem	35
Plzeň	101	České Budějovice	34
Česká Lípa	74	Ústěck	33
Jindřichův Hradec	73	Frýdlant	31
Cheb	63	Karlovy Vary	29
Kutná Hora	59	Mladá Boleslav	29
Hradec Králové	47	Rokycany	29
Kadaň	47	Šluknov	29
Vysoké Mýto	43	Litoměřice	28
Klatovy	40	Sušice	27
Jičín	39	Březnice	26
Český Krumlov	37	Police	26
Litomyšl	36	Domažlice	25

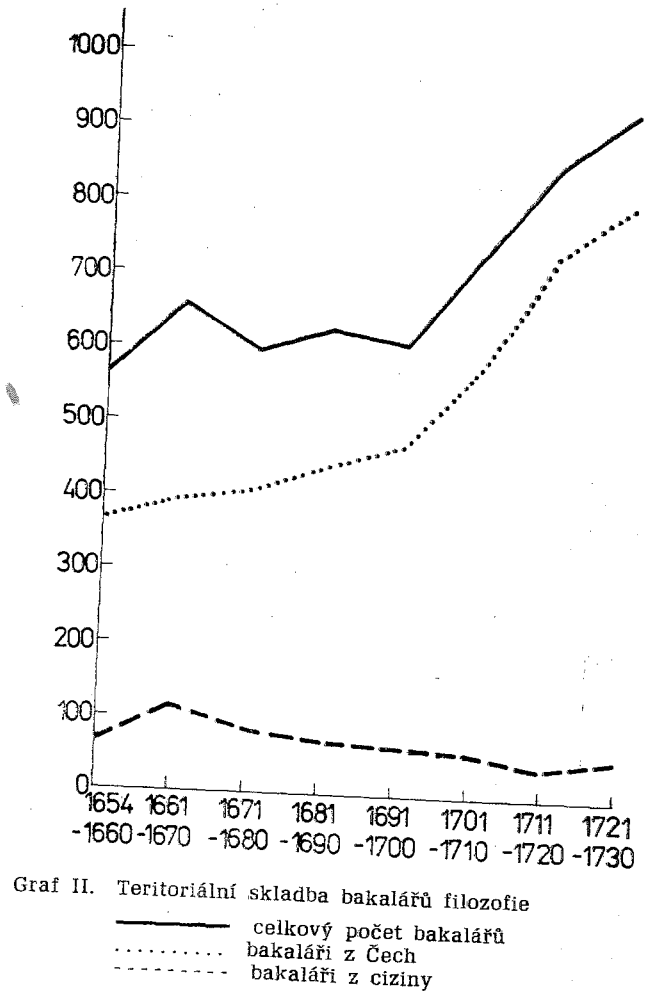
Lokalita	bak.	Lokalita	bak.
Horažďovice	24	Opočno	8
Broumov	24	Soběslav	8
Chomutov	23	Stod	8
Loket	23	Vrchlabí	8
Most	23	Bílina	7
Nový Bydžov	23	Kaplice	7
Teplá	23	Kladruhy	7
Nymburk	22	Mikulášovice	7
Planá	22	Polevsko	7
Tábor	21	Bechyně	6
Chrudim	20	Benešov nad Plouč.	6
Děčín	20	Cvikov	6
Jaroměř	20	Chlumeck nad Cidl.	6
Louny	20	Chýnov	6
Mímoň	19	Jistebnice	6
Horšovský Týn	18	Kolín	6
Počátky	18	Kynšperk	6
Rakovník	18	Přelouč	6
Žatec	18	Přeštice	6
Pelhřimov	17	Rychnov nad Kněžnou	6
Sokolov	17	Sobotka	6
Třeboň	17	Velvary	6
Verneřice	17	Vimperk	6
Čáslav	16	Česká Třebová	5
Poděbrady	16	Dobruška	5
Polná	16	Hluboká	5
Horní Slavkov	15	Hora sv. Šebastiána	5
Prachatice	15	Hořice	5
Úterý	15	Hroznětín	5
Pardubice	14	Králíky	5
Písek	14	Kynžvart	5
Žlutice	14	Lišov	5
Beroun	13	Mšec	5
Krásno	13	Náchod	5
Slaný	13	Netolice	5
Týn nad Vltavou	13	Nové Hrady	5
Jirkov	12	Podbořany	5
Liberec	12	Příbram	5
Turnov	12	Rožmberk	5
Jáchymov	11	Sloup	5
Kašperské Hory	11	Smečno	5
Lanškroun	11	Volyně	5
Rumburk	11	Velesín	5
Strakonice	11	Žacléř	5
Tachov	11	Žamberk	5
Zbraslav	11	Blatná	4
Benešov	10	Černovice	4
Havlíčkův Brod	10	Dobruška	4
Ostrov u K. Varů	10	Duchcov	4
Stráž pod Ralskem	10	Chotěboř	4
Teplice	10	Chřibská	4
Trutnov	10	Kounice	4
Zákupy	10	Kostelec	4
Dobřany	9	Kunžak	4
Hostinné	9	Mělník	4
Ledeč nad Sázavou	9	Mirovice	4
Plánice	9	Mnichov	4
Roudnice	9	Nepomuk	4
Stříbro	9	Nová Kdyně	4
Blovice	8	Rožďalovice	4
Heřmanův Městec	8	Sedlice	4
Krupka	8	Strmilov	4

Lokalita	bak.	Lokalita	bak.
Volary	4	Jindřichovice	3
Žebrák	4	Kopisty	3
Žireč	4	Kostelec n. Č. Lesy	3
Adršpach	3	Lestkov	3
Blansko	3	Mlázovice	3
Bohdaneč	3	Přísečnice	3
Černošín	3	Sedlčany	3
Český Šternberk	3	Strašecí	3
Habry	3	Třebechovice p. Orebem	3
Hlinsko	3	Tuchoměřice	3
Chrastava	3	Ústí nad Orlicí	3
Jablonné n. Orlicí	3	Vysoké nad Jizerou	3
Jílové	3		

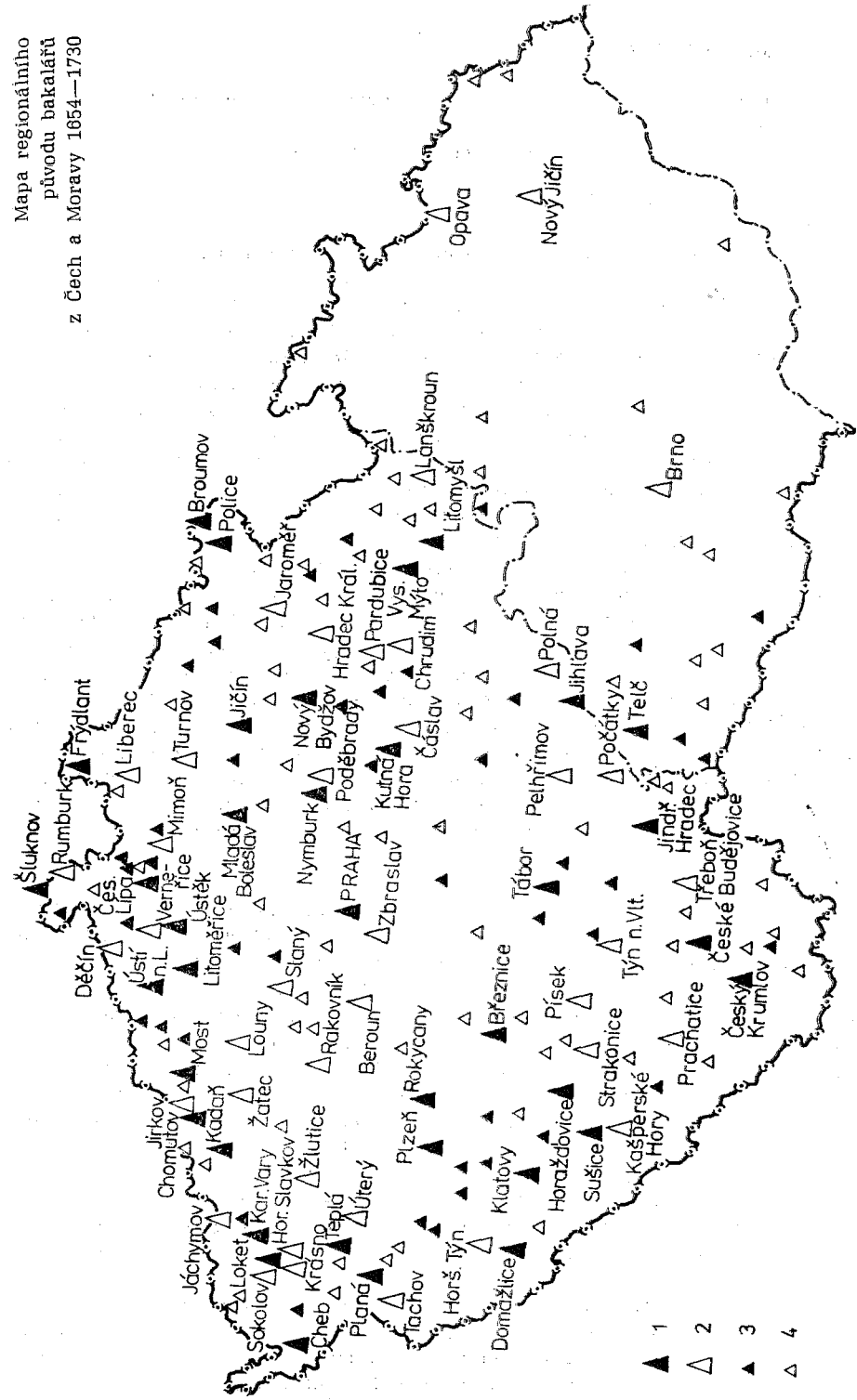

Graf I. Bakalářské a mistrovské promoce v l. 1654—1730
— bakaláři filozofie
.....mistři filozofie

Mapa regionálního
původu bakalářů
z Čech a Moravy 1654—1730

- ▲ 1
- △ 2
- ▲ 3
- △ 4

Legenda: 1 — místa s více než 21 bakaláři, 2 — místa s 11—20 bakaláři, 3 — místa s 6—10 bakaláři, 4 — místa se 3—5 bakaláři.

**Die Zusammensetzung und Berufsmöglichkeiten der von der Prager
philosophischen Fakultät
in den Jahren 1654—1730 ausgebildeten Intelligenz**

ZUSAMMENFASSUNG

Die Periode nach der Schlacht am Weissen Berg gehört zu den bedeutenden Etappen der Entwicklung der Prager Universität. Die Ausbildung der Intelligenz spielte in den Plänen der Jesuiten und Gegenreformation eine wichtige Rolle. Gleichzeitig greift schon seit 1654 die Staatsmacht stark in das Schulwesen ein, wobei ihre Bemühungen in den Reformen der Aufklärung des 18. Jh. ihren Höhenpunkt erreichen.

Die Studie stellt einen Beitrag zur näheren Erkenntnis der Zusammensetzung und Frequenz, der an der Fakultät ausgebildeten Intelligenz, in dem im Titel bestimmten Zeitraum dar. Die Hauptquellen für die Forschung bildeten die Matrikel der Bakkalaurei und Magister der Philosophie, die Matrikel der Studenten beider weltlichen Fakultäten und bei der Promovierten, für die Bestimmung der sozialen Herkunft und die Möglichkeiten einer Geltendmachung ihrer Ausbildung, dann die Steuerrolle, die Verzeichnisse der Bürger und der Stadträte und die Beichtverzeichnisse.

Die philosophische Fakultät beseitigte nach 1654 definitiv den kosmopolitischen Charakter der ehemaligen Jesuitenakademie und begann eine immer ansteigende Studentenzahl auszubilden. Sie wurde zu einer ausgesprochen böhmischen Landesschule und knüpfte so, in bestimmtem Maße, an die Tradition des Karolinums an. Drei Viertel aller Promovierten kamen aus Böhmen und 90 % aus den Ländern der Böhmisches Krone. Die Fakultät hatte gleichzeitig einen ausgesprochen stadtbürgerlichen Charakter. Der Adel hatte nur einen minimalen Anteil an der Zahl der Bakkalaurei und Magister (5—6 %). Die Promovierten stammten überwiegend aus Städten mit Jesuitenkollegien und aus traditionellen Wirtschafts- und Kulturzentren. Es stieg aber nach die Zahl der Studenten aus kleineren Unterthanenstädten an. Die Hauptgebiete, aus welchen ein großer Zulauf an die Fakultät festzustellen ist, waren die Kreise West-, Ost- und Nordwestböhmens.

Die städtische Intelligenz rekrutierte sich in den königlichen Städten traditionell hauptsächlich aus Patrizierfamilien und aus der Bürokratie. In den Unterthanenstädten kam im Gegenteil, die Intelligenz öfter auch aus niederen Schichten. In den Familien des Patriziats, der Bürokratie und der städtischen Intelligenz wurde die Bildung, zusammen mit der gesellschaftlichen Stellung in der Stadt, durch Generationen vererbt.

Nach dem Abschluß des Studiums an der Fakultät boten sich im Grundsatz drei Möglichkeiten einer Betätigung an — in der Kirche, im Amt oder in der Armee. An der medizinischen Fakultät inskribierten sich 3 % und an der juristischen Fakultät 20 %, die überwiegende Mehrheit setzte ihr Studium an der theologischen Fakultät fort. Mindestens ein Drittel der an der philosophischen Fakultät promovierten Bakkalaurei und Magister fanden später als Geistliche eine Stellung, ungefähr die gleiche Zahl widmete sich weltlichen Berufen (Juristen, Beamten, Ärzte), eine militärische Karriere bildete bei der städtischen Intelligenz eine Ausnahme. Auf die Berufswahlte hatte auch die soziale Abstammung einen Einfluß. Unter den Geistlichen finden wir überwiegend Promovierte aus niederen Schichten der städtischen Bevölkerung, die Söhne der Patrizier und Beamten wurden öfter Bürokraten und Juristen.

Die philosophische Fakultät der Karl-Ferdinand-Universität diente in der Periode nach der Schlacht am Weissen Berg der Gegenreformation und den Interessen des Jesuitenordens und des Staates. Ihre Hauptsendung bestand in der Erziehung der geistlichen Intelligenz, was auch dem Inhalt des Studiums entsprach.

RECENZE

**VILIAM ČIČAJ, KNIŽNÁ KULTÚRA NA STREDNOM SLOVENSKU
 V 16. — 18. STOROČÍ**

Historické štúdie XXVIII/2, Bratislava 1985, 133 s.

Kniha V. Čičaje, založená na analýze veľkého počtu inventárů knihoven obyvateľ stredoslovenských banských miest poslednej čtvrtiny 16. až poloviny 18. stol., predstavuje významný prínos pre bádanie o stredoevropskej knižnej kultúre. Autor zaměřil svoji pozornosť na kvantitatívnu i jazykovú štruktúru knihoven a na sociálnu štruktúru ich majiteľů. V druhej časti knihy sledoval pak tematickou skladbu kníh v libráríh, najčítenejší autory i radu otázek spojených s distribúciou kníh.

Autor vycházel z průzkumu dochovaných testamentů a inventárů pozůstalostí měšťanů řady stredoslovenských měst. Jen ve třech z nich — v hornických městech Banské Bystrici, Banské Štiavnici a v Kremnici našel však v pramenech soupisy měšťanských knihoven. Celkem shromáždil pro uvedená města údaje o 353 knihovnách s bezmála třinácti tisíci kníh. I tento počet představuje ovšem pouhý vzorek výběrovým pramenem podchytené dobové reality. Jádro celku knihoven spočívá v 17. století, z něhož pocházejí dvě třetiny zjištěných knihoven, v 16. stol. to bylo něco přes 10 %.

Základem práce jsou obsáhlé tabulární přehledy uvádějící všechny zjištěné knihovny (Čičaj považuje za knihovnu každý výskyt kníh — i jednotliviny). Přehled obsahuje datum soupisu, jméno majitele knižního celku, jeho zaměstnání, počet titulů a svazků kníh, jazykovou skladbu souboru a určení počtu náboženských kníh a světských titulů. Je na škodu věci, že obdobným přehledným způsobem neotiskl autor i tabulky s výsledky svých rozborů — ty jsou značně nesoustavně roztroušeny po celé knize, odděleně pro každé město zvlášť. V řadě případů si musí čtenář sumární přehled sám rekonstruovat z dat v textu. Výklad je přitom přetížen procentuálními údaji, uváděnými nadto vždy též pro malé a velké (nad 50 titulů) knihovny. Vzhledem k tomu, že zkoumaná města jsou si profesní a sociální štruktúrou obyvateľ i skladbou jejich knihoven značně blízká, bylo by asi prospěšnější posuzovat pro radu otázek zjištěná data jako jeden celek. Bylo by to výhodnější i v tom ohledu, že při posuzování materie rozdrobené na jednotlivá města a století netvoří pak pro 16. a 18. stol. získané soupisy statisticky reprezentativní celky, které by bylo možno (zvlášť při dělení na malé a velké knihovny) řádně analyzovat a interpretovat. Z tohoto důvodu mají pouze relativní platnost některé závěry prezentované v knize autorem — např. o jazykové skladbě knihoven.

Sumarizujeme-li Čičajova zjištění o kvantitatívnu štruktúre knihoven, zjistíme, že celků označovaných jím jako velké (nad 50 kusů) v průběhu doby přibývalo. V 16. stol. jich bylo zjištěno 19 %, v 17. stol. o dvě procenta více a v 18. stol. dokonce přes 27 %. Přehlédneme-li obdobným způsobem Čičajovy údaje o jazykové štruktúre knihoven, můžeme konstatovat, že 90—99 % všech kníh tvořily tisky latinské a německé. V men-

ších knihovných němčina zcela dominovala. Poměr obou jazyků byl vcelku vyrovnaný, časem se zvyšoval podíl latiny. Z ostatních jazyků věnoval autor největší pozornost dílům v češtině či slovenštině. Tyto tituly celkově představovaly jen několik promile určitelných knih. Pouze v Banské Bystrici přesáhl v 17. stol. jejich podíl 2 % a o století později dosáhl dokonce 5 %. Šlo vždy o literaturu náboženskou, zastoupenou zvláště v librářích kazatelů.

Regionální původ knih zkoumal autor pouze na základě údajů uvedených v samotných soupisech (celkem u 550 knih). Dominovaly knihy tištěné v Lipsku, Frankfurtu nad Mohanem, Vitemberku, Norimberku, Tübingen či Jeně, určených tisků vyprodukovaných na Slovensku byla 2 %. Udiví proto, že autor vzápětí (s. 62) soudí, že v zahraničí byly vytištěny jen asi dvě třetiny knih ze soukromých knihoven. Obdobným způsobem (na základě rozboru tří bibliograficky popsaných inventářů knihoven přelomu 17. a 18. století) zjišťoval autor interval mezi dobou vydání knihy a jejím zapsáním do inventáře na Slovensku. Zjistil, že tato doba se pohybovala od jednoho roku asi do čtyřiceti let a vyvodil z toho, že časový rozdíl mezi vydáním knihy a jejím objevením se na Slovensku neexistoval.

Po stručném uvedení několika příkladů cen knih přešel pak Čičaj ke druhé části práce — k tematickému rozboru knihoven. Nejprve rozdělil literaturu na náboženskou a světskou. Zatímco v Banské Štiavnici světské tituly dosahovaly nadpoloviční většiny, v obou zbývajících městech tomu bylo naopak, přičemž podíl světských titulů postupně mírně vzrůstal. Tematický rozbor není již, bohužel, zpracován kvantifikačním způsobem, nýbrž cestou komentovaných příkladů. Přesto je zřetelné, že ve všech oborech náboženské literatury naprosto převládají reformační autoři 16. století, z části ovšem v pozdějších edicích. Škoda, že autor nevěnoval pozornost otázce, kdy a v jaké míře se ve zkoumaných knihovnách objevila literatura katolická.

Literaturu světskou rozdělil Čičaj na sedm tematických skupin. Ve skupině literatury historické, geografické a politické zcela dominovali autoři 16. století. U literatury právnické šlo převážně o díla 16. a 17. stol. Pro ostatní skupiny naznačuje Čičajův text, že šlo hlavně o autory 16. a počátku 17. stol.: do třetí skupiny byla tu spojena literatura antická (řekněme rovnou školská) s renesanční beletrií. Další skupina obsahovala díla jazykovědná a pedagogická. Poněkud vágní oddíl filozofické literatury nasvědčuje tomu, že zařazení antických autorů bezvýjimečně do beletrie (včetně Aristotela či Seneky) nebylo asi nejšťastnější. Kapitola o přírodovědě a lékařství si všímala i knih o architektuře, vojenství či hutnictví, poslední kapitola věnovala pak pozornost kalendářům, kuchařkám a umělecké literatuře. Hudebniny nebyly sledovány. Je škoda, že jen výjimečně bylo uváděno, v kolika exemplářích bylo které dílo průzkumem zachyceno, případně v jaké době a kontextu. U významných děl stejně jako u hlavních frekventovaných autorů by takovéto informace byly velmi cenné.

Z autorů se nejčastěji objevovali němečtí luteránští teologové, kazatelé a učitelé. Díla Martina Luthera se nacházela v polovině všech knihoven, stejně čten byl i Melancthon. Spangenberg a Habermanna však odsunuli na páté a šesté místo Cicero a Erasmus Rotterdamský, klíčová autoři humanistické školské praxe. Bohužel, i zde chybí určení, zda v popředí pozornosti čtenářů vytrvali až do konce 18. století.

Čičajova kniha se vedle prací polských stane nezanedbatelnou srovnávací bází rychle se rozvíjejícího výzkumu soukromých měšťanských knihoven v Čechách a na Moravě. Škoda, že autor nevzal na vědomí dosavadní výsledky a komparoval pouze s problematikou dolnouherskou. V dialogu s výsledky těchto studií bude asi možno nejen autorův názor doložit či modifikovat. Objasnit bude třeba i některá dílčí fakta (zemřel Vavřinec Benedikt z Nedožier opravdu r. 1473 jako profesor vídeňské univerzity? Je nutno Justa Lipsia, čelného ideologa nizozemského odboje, charakterizovat jako „španělského dvorského historiohrafa...?). Badatelský přínos Čičajovy knihy zůstává však hodnotou trvalou.

Jiří Pešek

RAISA G. EJMONTOVÁ, RUSSKIJE UNIVERSITĚTY NA GRANI DVUCH EPOCH

Ot Rossii krepostnoj k Rossii kapitalističeskoj, Moskva, Nauka 1985, 350 s.

Ejmontová věnovala svoji monografii relativně krátkému, o to však významnějšímu období v dějinách univerzit ruské říše — létům 1848—1863. Je to období, kdy — podle sovětské historiografie — končí v Rusku feudalismus a otevírají se brány kapitalistické éry. Prvá část knihy je věnována létům 1848—1854, době největšího útlaku univerzit, další dvě části sledují následujících osm let bouřlivého rozvoje až do univerzitní reformy r. 1863.

Univerzity neměly v carské říši nikdy ono relativně privilegované nezávislé postavení, jaké si i v první polovině 19. stol. udržovaly univerzity západoevropské. Jestliže však v západní a střední Evropě nezávislost univerzit v průběhu doby stoupala, v Rusku byl relativně nejliberálnější univerzitní zákon z r. 1804 a všechny úpravy následujícího padesátiletí měly jen ostře restriktivní charakter. To platí jak o zákonu z r. 1835, ovlivněném animozitou po povstání děkabristů, tak o státních zásadách konce let čtyřicátých, které byly motivovány obavami z revolučních událostí v Evropě. Na minimum byla omezena univerzitní samospráva, bylo zakázáno studium nevolníků, rostly studijní poplatky, do přednáškových sálů byl zakázán vstup veřejnosti. Roku 1848 se dokonce jednalo o zrušení univerzit a jejich převedení do svazku speciálních a vojenských škol. Nedošlo k tomu, ale správa a dozor nad univerzitní výukou přešel do rukou vojáků, policie či alespoň neakademických úředníků. Roku 1849 byly zakázány studijní cesty do západní Evropy, univerzity ztratily právo dovozu zahraniční literatury, byla omezena výuka humanitních disciplín, zrušeny přednášky západoevropského státního práva a veškeré filozofie. V přednáškách měla být minimalizována teorie ve prospěch popisných systematik, carská instrukce doporučovala převést zájem studující mládeže od přemýšlení k zábavě.

Možnost opětového rozvoje, resp. bouřlivých proměn života univerzit přinesla léta krize samodržaví za krymské války a krátce po ní. Právě v analýze převratných let 1855—1862 leží hlavní těžiště recenzované práce. Ejmontová věnovala pozornost nejprve pedagogům, výuce a společenskému působení přednášejících; poslední část knihy je zaměřena na osvětlení vývoje, postavení i činnosti univerzitního studentstva.

V polovině 50. let došlo na ruských univerzitách k všestranné změně situace. Vnějšíkově byly proměny charakterizovány zejména generační výměnou uvnitř rostoucích profesorských sborů. Mezi léty 1854—1862 odešla generace profesorů nastoupivších po r. 1835 a na jejich místo přišla „vědecká mládež“, většinou lépe vzdělaná a společensko-politicky aktivní. Na pěti ruských univerzitách dosáhl počátkem 60. let počet vyučujících 448. Polovina z nich r. 1854 ještě nevyučovala. Velká byla i výměna kádrů mezi jednotlivými univerzitami. Současníci chápali vysokoškolské učitelstvo [Ejmontová nerozlišuje řádné profesory, docenty a lektory] jako zvláštní sociální skupinu. Svým původem převládali mezi profesory šlechtici (35 %), výraznou skupinu tvořili také synové duchovenstva (16 %). Z rodin inteligence v úzkém slova smyslu pocházelo jen 5 % přednášejících. Autorka zdůrazňuje, že učitelé ze sociálně slabších vrstev měli většinou názory sociálně konzervativnější než profesori šlechtického původu, kteří si byli vědomi toho, co profesurou společensky ztratili. Sedmáct procent profesorů byli cizinci, zejména Němci. Z carských poddaných je nutno zmínit velkou skupinu Poláků.

Na univerzitách ožila v polovině 50. let samospráva, byly obnoveny studijní cesty do zahraničí, znovuzahájena výuka dříve zrušených oborů, do popředí pozornosti vystoupily společenské vědy. Rostl dříve limitovaný počet studentů, mezi znovupovoleným laickým návštěvnictvem přednášek se objevily první ženy. Zájem veřejnosti o tisk a literaturu i otevírající se publikační možnosti daly základ ohromnému uplatnění profesorů ve všech odvětvích spisovatelství a žurnalistiky. Na otázku, zda hrstka profesorů

mohla mít skutečný vliv na dění v zemi, odpověděla autorka kladně: „...i přes malý počet a nedávnou mravní příškrtenost stala se tato sociální skupina podstatným faktorem společensko-ideového a politického života“. Profesori se aktivně zúčastnili přípravy reformem v nejrůznějších oblastech života státu. Co je nejpodstatnější, stali se iniciátory změn školského zákona a — což bylo nebyvalé — sami se aktivně podíleli na přípravě osnovy zákona nového.

Velkou proměnou prošlo i univerzitní studentstvo. Rostl jeho počet a zejména jeho společenská vážnost, jak zdůrazňují dobové prameny. S růstem počtu studentů (za léta 1854—1857 ze tří na více než čtyři tisíce) se zvyšoval i jejich průměrný věk — na univerzity přicházeli studovat lidé dříve odmítnutí, obsolventi jiných fakult si rozšiřovali kvalifikaci apod. Je zajímavé, že sociální skladba studentstva zůstala v podstatě stabilní, situace na jednotlivých univerzitách se ovšem v jednotlivostech různila. Např. v Moskvě bylo velké množství studentů materiálně nezaopatřených, zatímco v Petrohradě dosáhl r. 1861 podíl šlechtických studentů 80 %.

Ejmontová popisuje, jak se zánikem starých — polovojenských — poměrů došlo na univerzitách k okázalému ignorování kázeňských předpisů, nařízením o kouření a délce vlasů počínaje a účastí na přednáškách konče. Studenti začali intenzivně studovat literaturu, debatovat a vyjadřovat své názory v odborné oblasti. Důsledkem byly návaly na přednáškách oblíbených profesorů a prázdno nebo demonstrace na přednáškách starého, málo obsažného typu. Někteří profesori museli dokonce pod tlakem studentstva univerzity opustit. Autorka ovšem připomíná, že vedle reakcionářů a osob nekvalifikovaných byli vyštvaní i někteří kvalitní vědci, příliš nároční na své posluchače. Časté byly studentské demonstrace končící nejednou vylučováním nebo zatýkáním účastníků (nejvýraznější byly bouře r. 1861). Postižení studenti byli ovšem většinou zakrátko nově přijímáni na jiné univerzity.

Snaha pomoci obětem zásahů proti studentstvu stala se počátkem r. 1862 v Petrohradě impulsem ke vzniku „volné univerzity“, tj. v podstatě univerzitních extenzí, z jejichž výtěžku byli podporováni zatčení. Tato — v carském Rusku zcela výjimečná — instituce pracovala se souhlasem vládních míst (a pod dozorem tajné policie) necelé dva měsíce. Poté ji studentský výbor, který ji řídil, rozpustil na protest proti zatčení jednoho z přednášejících profesorů. Ejmontová podotýká, že se to stalo proti vůli většiny přednášejících, kteří vysoce cenili možnost této formy působení na širší než jen univerzitní veřejnost. Přednášky 27 lektorů, většinou univerzitních profesorů, navštívilo za onu krátkou dobu asi 1 500 posluchačů.

Práce R. G. Ejmontové je opřena o úctyhodné množství pramenného materiálu a literatury. Před kvantifikací či prosopografickými metodami dala však autorka výslovně přednost tradičnějšímu pojetí vyprávěcího výkladu proloženému množstvím konkrétních příkladů a citací z deníků, korespondencí či pamětí. Statistické tabulky jsou většinou přežaty z materiálů ministerstva školství a nejsou příliš informativní. V kapitole o profesorech zamítá Ejmontová výslovně kvantitativní metody s tím, že nemohou postihnout vzájemné vztahy a tvůrčí schopnosti vyučujících (s. 237). S tímto metodickým východiskem musela ovšem autorka opřít řadu svých tezí pouze o názory dobové publicistiky, policejní či ministerské relace apod. Řadu problémů nebylo pak na této pramenné bázi možno šíře rozpracovat — mrzí nás to zejména u zahraničních studijních cest, kde je pouze zmíněn význam Heidelberku, Berlína a Ženevy, údaje o počtu stipendistů, směrech a zaměření jejich cest však chybějí.

Bez ohledu na uvedené drobné připomínky je nutno chápat knihu R. G. Ejmontové jako práci základního významu, bohatou jak sebraným materiálem, tak myšlenkami a způsoby nového pojetí zpracovávaných otázek.

Jiří Pešek

SOUK NAD GOLLOVOU ŠKOLOU

Teprve s několikaletým odstupem od smrti Václava Krále, badatele, pro něhož historie byla po celý život více než „pouhou“ vědou, se odborná veřejnost mohla seznámit s jeho poslední knihou, nazvanou Zdeněk Nejedlý a Gollova škola.^{1/} I na stránkách této publikace zůstal autor věren svému osobitému přístupu a psal dílo s vědomím, že „kdo kontroluje dějiny, kontroluje i budoucnost“, neboť historie „vždy byla jednou ze základních hybných sil lidského jednání“.^{2/} Citovaná slova naznačují, oč Král svým spisem usiloval. Chtěl se jeho prostřednictvím vyslovit ke smyslu vývoje české historiografie v druhé polovině 19. a v první polovině 20. století, ukázat, kde je třeba se s ní rozejít a na které její představitele může marxistický historik navázat s klidným vědomím, že prospěje rozvoji svého vědního oboru. Odpověď na stanovený problém je obsažena již v titulu. Jediným z čelných českých historiků té doby, který správně pochopil zákonitosti společenských procesů, byl Zdeněk Nejedlý. Tato výrazná osobnost moderních českých dějin imponovala Královi nejen vědeckým dílem a způsobem myšlení, ale nepochybně i téměř neuvěřitelnou pracovitostí, stylem života, v němž nebylo místo pro činnost postrádající vyššího smyslu, sklonem k polemikám, v nichž neváhala hájit svůj názor i proti vlivným politickým a vědeckým koryfejům, a touhou, aby se historie opět stala učitelkou života.

K těmto závěrům Králova kniha směřovala, ale nedospěla. Podle původního plánu měla totiž obsahovat ještě dvě kapitoly. Jejich text však vydavatelé v autorově písemné pozůstalosti marně hledali. Publikace tak vlastně představuje ve své výsledné podobě torzo, dovedené k prvním listopadovým dnům roku 1918. Nedokončenost zároveň zavinila, že název knihy neodpovídá plně jejímu obsahu, neboť Nejedlý není v první polovině publikace téměř zmíněn, avšak určitě mu měla být věnována velká pozornost v závěrečných, žel nenalezených či nenapsaných kapitolách. Nedotaženost práce je patrná po stránce stylistické (Král přece psát uměl a obvykle nehýřil holými větami), tak zejména v poznámkovém aparátu, v němž nezřídka chybí názvy vědeckých studií i jména jejich autorů (viz kupř. poznámku č. 88 v V. kapitole, v VII. kapitole poznámky č. 26, 28, 31 atd.). Přes tyto okolnosti se editoři rozhodli Králiův spis vydat, neboť autor „došel k pozoruhodným výsledkům“ a shromáždil „mnoho dosud neznámého materiálu“.^{3/} Recenzent se ovšem ocitá v svízelné situaci a musí dbát na to, aby dílu nevyčítal chyby a nedopatření, za něž Václav Král, jenž nestačil vtisknout knize konečný tvar, nenese odpovědnost.

S výjimkou disertační práce o postojích F. A. Braunera v letech 1848—1849 se Král po celé období své vědecké činnosti zabýval dějinami Československa po roce 1918. Mohl se tak nejlépe vyslovovat ke kořenům doby, v níž žil. Autorův profesionální zájem limitoval i otázky, které si položil ve své poslední knize. Nešlo mu v ní o vyčerpávající zpracování zvoleného tématu, nýbrž o osvětlení vztahu příslušníků Gollovy školy k politickým snahám české společnosti. Při takto vymezeném úkolu je pochopitelné, že se Králova kniha dotýká i obecných souvislostí českého politického života v posledních desetiletích existence podunajské monarchie a velkou pozornost věnuje i jeho jednotlivým protagonistům, zvláště T. G. Masarykovi, J. S. Macharovi, Karlu Kramářovi a Bohumíru Šmeralovi. Hlavním pramenem, o který se při svém výzkumu opíral, byla soukromá korespondence Jaroslava Golla, jeho žáků i jmenovaných politiků, uložená zejména v pražských fondech (Archív Národního muzea, Archív Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ, Ústřední archív ČSAV, Státní ústřední archív, Literární archív Pa-

^{1/} Vydána v ediční řadě AUC — Philosophica et historica, Monographia LXXXIX — 1981, Praha 1986, 191 s.

^{2/} Tamtéž, s. 21.

^{3/} Tamtéž, s. 7.

mátníku národního písemnictví, Ústav československých a světových dějin ČSAV, Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV). Jen okrajově Král přihlédl k materiálům úřední proveniencí, především k personálním spisům v Archivu Univerzity Karlovy.

Výsledný obraz, který na základě uvedených pramenů Král nakreslil, není pro českou historiografii konce 19. a počátku 20. století příliš lichotivý. Oficiální představitel Gollovy školy (zvláště Josef Pekař a Josef Šusta) i její zakladatelé jsou charakterizováni jako politicky krátkozrací konzervativci, důsledně prorakousky orientovaní, jejichž univerzitní kariéra se odvíjela s požehnáním vídeňských byrokratů. Samotného Golla Král prezentoval jako unaveného senzitivního kosmopolitu, který svou historickou školu budoval s vydatným příspěvkem Antonína Rezka, jenž z titulu vysokého ministerského úředníka a posléze dokonce ministra sjednával ve Vídni habilitace, extraordinariáty i řádné profesury nadaným absolventům historie na české univerzitě. Goll si přitom osoboval právo rozhodovat o uplatnění svých žáků. Kdo pocházel z „lepší“ rodiny (Krofta, Šusta) nebo mu byl sympatický (Pekař), uspěl, kdo se mu líbil méně (Bidlo, Novotný), měl univerzitní postup pomalejší. Když byla kvóta habilitací na přelomu století vyčerpána, museli se i nejtalentovanější z talentovaných spokojit s místy v archívech, v knihovnách a na středních školách, kde existovaly obtížnější podmínky k vědecké práci. Král správně konstatuje touhu mladých badatelů vědecky i společensky vyniknout, avšak toto úsilí nehodnotí pouze pozitivně, neboť se jím adeпти historické vědy vystavovali manipulaci. Autor v této souvislosti dokonce tvrdí, že „Gollova škola byla založena na zneužívání čistě osobních zájmů polohladových studentů historie“.^{4/} Ovšem ani historikové, kteří v rámci Gollovy školy vytvářeli určitou protiváhu Pekařově skupině (Václav Novotný a jeho přátelé), nedopadli v recenzované knize o mnoho lépe, byť Král, kde se mu to hodilo, bohatě čerpal z jejich korespondence různé šťavnaté a ne vždy slušné charakteristiky Golla, Šusty a Pekaře. Stejným způsobem využíval i dopisy Macharovy. Člověka čtoucího s odstupem několika desetiletí úryvky ze soukromých listů představitelů české historické vědy, literatury a politiky na jedné straně zaráží taková koncentrace závisti, nepřejčnosti, žárlivosti, klepů a vzájemné řevnivosti, na druhé straně musí s úlevou konstatovat, že současné generace historiků nezanechají budoucím badatelům srovnatelné pramenné „bohatství“, neboť korespondenci nahradily telefonické rozhovory a kuloárové pomluvy našťastí dříve či později vezmou za své.

Na základě prostudovaných materiálů došel Král k závěru, že se příslušníci Gollovy školy vybíjeli po dlouhá léta namnoze v „žabomyších“ sporech, z nichž neměla užitek ani česká věda, ani český národ. Konzervativní politické myšlení, jež se nedokázalo vymanit z tradičního státoprávního rámce, orientace na tzv. čistě vědecké problémy, odmítání sepětí vědy s politikou a ulpívání v ryzím odbornictví nakonec způsobily, že historická věda ztratila mezi širokými vrstvami národa kredit, který si získala zásluhou Františka Palackého, a nedokázala usměrnit národ v těžkých dějinných zkouškách za první světové války, kdy se rozhodovalo o jeho dalším osudu. Na tom nic nemění skutečnost, že část Gollovy školy podepsala v roce 1917 Manifest českých spisovatelů a vyslovila se později i pro právo českého národa na sebeurčení. Selhání Gollovy školy v době války bylo podle Krále jen pouhým odrazem selhání české politiky vůbec. Mladočeský program nedošel u autora milosti, ještě ostřejší kritice však Král podrobil sociální demokracii, která lpěním na zachování Rakouska-Uherska „dobrovolně vyklidila pole buržoazii a prohrála svou největší historickou příležitost“.^{5/} čímž umožnila úspěch Masarykovy zahraniční akce. Král si ovšem kupodivu vůbec nepoložil otázku, jak početné byly síly, jež už před rokem 1917 reálně počítaly s rozpadem podunajské monarchie. Z historiků Gollovy školy prý jedině Nejedlý alespoň částečně pochopil, kudy

se bude ubírat vývoj. Nepropracoval se k tomuto poznání snadno, avšak předpokladem pro stanoviska, která zaujal v roce 1918, byly jeho zápasy na hudební frontě a pozornost, již věnoval úloze lidu v dějinách, zvláště v pracích o husitském zpěvu a národním obrození. Takové jsou v kostce hlavní myšlenky a závěry Královy nedokončené monografie.

Jako snad všechna Králova díla provokuje i kniha o Gollově škole k úvahám, otázkám a polemikám. Recenzenta těší, že mu dal autor za pravdu především v rekonstrukci Nejedlého myšlenkové cesty. Opět se ukázalo, že kdo zná alespoň část pramenů, musí přiznat, že v období před první světovou válkou Nejedlý „velku nepřekročil hranice poznání tehdejší historické vědy“^{6/} že v duchu Gollově hodnotil husitství jako „pokrokové národní hnutí“^{7/} že tvrzení o Nejedlého anticipaci „historickomaterialistického pojetí dějin jsou onou pověstnou vaticinatio ex eventu“^{8/} přinejmenším do let dvacátých, že do aktivní politiky vstoupil až „na jaře 1918“^{9/} a konečně, že jeho politické působení bezprostředně po vzniku Československa bylo „vedeno spíše všeobecným nadšením než politickým uvědoměním“.^{10/}

V řadě jiných případů však s Králem souhlasit nelze. V zaujetí pro Nejedlého, z něhož ve své knize učinil protibráče konzervativního Pekaře, zašel někdy až příliš daleko. Vedle nepřesných či nesprávných údajů, že se první Gollův styk s Nejedlým uskutečnil prostřednictvím Zíbrtovým,^{11/} že Nejedlý „připravil k vydání Rokycanovu Postilu“^{12/} a že nedbal na „uznání zevnější“^{13/} zaráží především interpretace událostí kolem návrhu na Nejedlého jmenování řádným profesorem. Tímto problémem se zabývali v posledních letech nezávisle na sobě dva badatelé,^{14/} avšak dospěli k jinému výsledku než Král, jenž měl v rukou tytéž prameny. Jde zejména o posudek hudebního referenta českého místopředsednictví Rudolfa von Procházky, který se k návrhu profesorského sboru filozofické fakulty vyjádřil 30. 4. 1914 záporně a doporučil, aby byl Nejedlý „von seinem Posten an der Universität ehestens entfernt...“^{15/} Byrokratu Procházce muselo být známo, že skutečný mimořádný profesor nemůže být zbaven svého místa, pokud s ním nebylo zavedeno disciplinární řízení, a že důvod takového zásahu nepřichází u Nejedlého v úvahu. Nejedlý tedy nemohl být z univerzity „odstraněn“, jak soudil Král.^{16/} Soudobým úředníkům vídeňského ministerstva kultu a vyučování i pozdějším badatelům (včetně Růženy Mužíkové) bylo zřejmé, že Procházce vyjádření bylo přímo inspirováno kruhy tzv. dvořákovců, s nimiž se přátelil a kteří sváděli s Nejedlým ostré zá-

^{6/} Tamtéž, s. 161.

^{7/} Tamtéž.

^{8/} Tamtéž, s. 165.

^{9/} Tamtéž, s. 179.

^{10/} Tamtéž, s. 179—180.

^{11/} Tamtéž, s. 102. Ve skutečnosti psal Nejedlý už v březnu 1897, že „Goll zde platí za nejhodnějšího člověka na fakultě“ a vzápětí u něho kolokvoval. Viz P. Čornej, Zdeňka Nejedlého léta učňovská a vandrovní, HUCP XXIII/2, 1983, s. 16 a 20.

^{12/} V. Král, c. d., s. 103. Pravdou je, že Nejedlý pouze uvažoval o jejím vydání, avšak nikdy edici nepřipravil. Viz Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky, ed. J. Hanzal a B. Svadbová, Praha 1978, s. 15—17.

^{13/} V. Král, c. d., s. 102. Opak je skutečností. Nejedlý za společenským uznáním kráčel neobyčejně cílevědomě (v 26 letech zvolen mimořádným členem KČSN, v 27 jmenován soukromým docentem, v 31 mimořádným profesorem a své pětatřicetiny slavil v hotelu Šroubek uctíván širokým kruhem přátel jako renomovaná vědecká veličina) a na jeho slova, která prozrazují velkou dávku sebestylizace, nelze spoléhat.

^{14/} P. Čornej, K učitelské činnosti Zdeňka Nejedlého na pražské univerzitě, HUCP XX/2, 1980, s. 7—34; R. Mužíková, Zdeněk Nejedlý — zakladatel české hudební vědy, in: Velké osobnosti filozofické fakulty Univerzity Karlovy I. Zdeněk Nejedlý. Praha 1980, s. 59—97.

^{15/} AUK, personální spisy Z. Nejedlého.

^{16/} V. Král, c. d., s. 146.

^{4/} Tamtéž, s. 72.

^{5/} Tamtéž, s. 168.

pasy v hudební oblasti. Uvedená okolnost tedy nemohla zásadním způsobem zmařit Nejedlého ordinariát. Řízení v tomto směru opravdu přerušil výbuch první světové války, během níž nebyl na české filozofické fakultě jmenován ani jediný řádný profesor společenskovědních oborů a z přírodovědných pouze dva.^{17/} Tato fakta mohla autorovi uniknout, avšak Král bohužel zamlčel i slova písemnosti, kterou prokazatelně znal, obnovené žádosti o Nejedlého řádnou profesuru, v níž se jasně říká, že provedení původního návrhu zdržela „válečná vřava uplynulého čtyřletí...“^{18/} Jedině při pomínutí všech uvedených okolností mohl Král napsat, že svým postupem při řešení ordinariátu potvrdila rakouská byrokracie „Nejedlého pozici na čele demokratické kultury...“^{19/} Nejedlý rozhodně k rakušáctví neinklinoval, leč v letech 1914–1915 vedl ještě nepočítanou skupinu tzv. smetanovců a nikoliv celý tábor demokraticky a protirakousky smýšlející inteligence, jak tvrdí autor.

Podobně nepřesně je vyličen i Nejedlého poměr ke Gollovi a Pekařovi. Král byl veden zřejmým úsilím prokázat názorové rozdíly mezi Nejedlým a oběma vůdčími činiteli Gollovy školy již v letech 1913–1914, avšak materiály hovoří jinak. Vystoupení ve známém sporu o smysl českých dějin neznamenal roztržku mezi Gollem a Nejedlým, jak se domníval autor publikace.^{20/} V roce 1913 se Nejedlý obrátil na Golla s žádostí o pomoc při jednání o ordinariát a z korespondence s F. M. Bartošem je patrné, jak mu na přízni uctívaného profesora záleželo ještě o dva roky později.^{21/} Ani proti Pekařovi Nejedlý před rokem 1918 otevřeně nevystupoval. Ve vrcholné fázi střetnutí o smysl českých dějin mu dokonce poslal ostře protimasarykovsky laděný dopis^{22/} a v roce 1916 byl nadšen Pekařovou statečnou řečí u příležitosti smrti Františka Josefa I.^{23/} Přes všechny pokusy přizpůsobit si Nejedlého svým představám nakonec Královi nezbylo než v souladu s historickou pravdou konstatovat, že událostí, která natrvalo rozdělila cesty Gollovy školy a Zdeňka Nejedlého, „byla Říjnová revoluce...“^{24/} A dodávám, že i názory na uspořádání poměrů v nové Československé republice.

Králova kniha vyvolává však i otázky obecnější povahy, dotýkající se způsobu historikovy práce vůbec. Sám vím velmi dobře, že materiál ke svému nedokončenému spisu sbíral autor více než dva roky a heuristice věnoval každou chvíli, kterou mu právě nevyplňovaly povinnosti vedoucího katedry a ředitele akademického ústavu. Přesto, jak ukázal výše provedený rozbor, nemohl Král zvládnout prameny v úplnosti,

^{17/} Viz J. Petráň, *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze* (do roku 1948), Praha 1983, s. 355–368.

^{18/} Zpráva komise profesorského sboru pro jmenování mimořádného profesora hudební vědy Z. Nejedlého profesorem řádným z 24. 1. 1918, ANM, personální spisy Z. Nejedlého.

^{19/} V. Král, c. d., s. 147. Pouze jako dovětek uvádím, že Král Nejedlého deprese na jaře 1914 vysvětluje nezdarem s profesurou, ač byly způsobeny napjatou situací v Hudebním klubu a redakci časopisu Smetana (blíže P. Čornej, *Hudební klub v Praze 1911–1927*, in: *Z bojů o českou hudební kulturu*, Praha 1979, s. 137–138) i první krizí Nejedlého manželství.

^{20/} V. Král, c. d., s. 147.

^{21/} Z. Nejedlý F. M. Bartošovi 5. 8. 1915: „...ale kdyby vyšel Váš referát s mým jménem, mohl by (rozuměj Goll — pozn. P. Č.) to pokládati za demonstraci, a to by nesouhlasilo ani s mým osobním vztahem k němu ani s mým vědeckým respektem k němu“. ANM, písemná pozůstalost F. M. Bartoše.

^{22/} Tuto část Nejedlého dopisu Pekařovi jsem uveřejnil ve studii *Vývoj názorů na husitství v díle Zdeňka Nejedlého v letech 1898–1920*, *Česká literatura* 26, 1978, s. 245.

^{23/} „Velectěný pane profesore, vrátil jsem se právě z univerzitní schůze tak nadšen Vaší řečí, že bych Vám to rád řekl aspoň těmito několika řádky. To bylo hotové vykoupání se — řekl bych především mravní — v této době, a bude jistě navždy ctí české historiografie, že v takovou chvíli dovedla *Vámi takto* (podtrhl Z. N.) promluvit.“ Z. Nejedlý J. Pekařovi 4. 12. 1916, ANM, písemná pozůstalost J. Pekaře.

^{24/} V. Král, c. d., s. 147.

takže některé jeho výklady zůstávají sporné. Ba dokonce mu uniklo, že kupř. korespondence Jaroslava Golla s Eduardem Albertem i Aloise Jiráskova se Zdeňkem Nejedlým byly zpřístupněny tiskem.^{25/} Bylo by ovšem příliš laciné vytýkat Královi heuristické prohřešky. Problém sám je závažnější, než se zdá. Pramenný materiál ke každé zajímavější otázce dějin 19. a 20. století je natolik rozsáhlý, že je velmi obtížné, ne-li nemožné, zmocnit se jej v úplnosti. Přistoupí-li k této skutečnosti ještě rozsáhlá odborná literatura, jejíž evidence je, vzhledem k času, jakým u nás vycházejí bibliografie, přinejmenším náročná, potom historik lehce leccos přehlédne. A v záplavě excerpt, xeroxů a fotokopíí je rovněž nesnadné se vyznat. Pomocníkem nám může být v budoucnosti jedině komputer. Nesmíme se tedy divit, že se Král dopustil faktografických chyb, že si na několika místech odporuje, nepochybně zaveden různým značením pramenů. Ne vždy jde ale o chyby tohoto druhu.

Tak kupř. čteme, že se Goll proti statím publikovaným v *Naší době* ujal Smetanu a Hostinského,^{26/} abychom se o několik stránek dále dozvěděli, že Nejedlého „kriticis-mus“ jej nutně odcizoval Gollovi, pro něhož Dvořák byl slavným rakouským komponistou.^{27/} Pravdivý je samozřejmě výrok první, zatímco druhý je naprosto zkreslený. Goll Smetanu miloval po celý život a Hostinský patřil k jeho nejbližším přátelům.

Z těchto důvodů také podporoval Nejedlého zápas za prosazení Smetanovy hudby, i když mu poněkud vadil vášnivý tón polemik. Goll rovněž neviděl v Dvořákově rakouského skladatele, nýbrž jediného tehdejšího českého umělce, který dosáhl světového jména.^{28/} Ani Nejedlého kritický vztah k Dvořákovi nebyl podmíněn údajným komponistovým rakušáctvím, jak tvrdí Král, nýbrž zřeteli estetickými a obavou, aby dílo nelahozevského rodáka nezastínilo nesporné hodnoty Smetanovy hudby. Zůstaňme však ještě chvíli u hodnocení Jaroslava Golla. Z Králova líčení nejsou ani v názna-ku patrné jeho nepochybné zásluhy o rozvoj české historické vědy, zásadní podíl na budování české univerzity i zásluhy o rozvoj společenskovědních oborů na filozofické fakultě. Právě tyto Gollovy činy nezapomínal Nejedlý vždy vysoce vyzdvihovat. Za přehlednutí lze také sotva považovat, eviduje-li autor fakt, že redakce *Naší doby* požádala na jaře 1915 Nejedlého, aby do slavnostního čísla Husova přispěl závažnějším článkem,^{29/} avšak neuvedl-li, že Nejedlý stať nenapsal a na pět urgencí Edvarda Beneše vůbec nereagoval. Velkou a na mnoha místech cenzurovanou práci, nazvanou *Filius regni*, pak na stránkách *Naší doby* otiskl Nejedlého přítel Vlastimil Kybal.

Volba soukromé korespondence jako základního pramene přinesla i jiná nebezpečí. Autor se totiž místy s řečí materiálu až nekriticky ztotožnil, bohužel právě tam, kde se mu to hodilo do koncepcí. Odtud plynou unáhlené formulace o Pekařovi, jenž „byl znám jako povrchní flamedr, který pravidelně vysedává v pivnicích, nikoli v archívech“.^{30/} Kromě toho, že se tyto a podobné soudy zakládají na zaujatých názorech Pekařových protivníků Novotného a Navrátila, nejsou ani plně pravdivé, což dokazuje kupř. kniha o Kosti, přímo vybudovaná na archívním materiálu. Na druhé straně ale prostudování korespondence umožnilo autorovi objevně odhalit opomíjené skutečnosti, kupř. Nejedlého kontakty s realisty před první světovou válkou, které, jak musím sebekriticky přiznat, unikly mé pozornosti. Nicméně si myslím, že tyto styky není třeba přeceňovat, neboť byly dány především Nejedlého přátelským vztahem k Drti-

^{25/} Eduard Albert — Jaroslav Goll — 50 listů korespondence, ed. J. Jedlička, HUCP XIII/1–2, 1973, s. 215–267; B. Svadbová — M. Vorlíčková, Zdeněk Nejedlý a Alois Jirásek v dopisech, *Literární archiv* 11–12, 1976/1977 [vyšlo 1981], s. 276–313.

^{26/} V. Král, c. d., s. 65.

^{27/} Tamtéž, s. 105.

^{28/} „Jediné než světové jméno — nyní!“ Tak psal Goll Kameníčkově v dopise, který Král cituje. Po rakušáctví tedy ani stopy!

^{29/} V. Král, c. d., s. 172.

^{30/} V. Král, c. d., s. 71.

novi. Sám fakt, že Nejedlý do realistické strany vstoupil až po 28. 10. 1918, je dostatečně výmluvný.^{31/}

Jak dalece Král studoval odbornou literaturu, není snadné, vzhledem k nedokončenosti jeho práce a zjevné neúplnosti poznámkového aparátu, říci. Z textu je jasné, že měl v rukou i tituly, na něž není v poznámkách odkazováno. Naproti tomu chybí jakákoli narážka či zmínka o závažných dílech Karla Kazbundy, Josefa Berana, Františka Kutnara a Jaromíra Dvořáka, o pracích Jaroslava Kojzara a Blanky Svadbové i o studii Tomáše Vojtěcha,^{32/} jež Král nevyužil. Jinak by asi sotva napsal, že k „první generaci Gollových žáků patřili Novotný, Navrátil, Bidlo, Urbánek, Tobolka a Šimák“, že další větve představovali „Pekař, Šusta, Chaloupecký, F. Hrubý, Holinka, Kalista“, a že cenou za přepínání bývaly v řadách členů Gollovy školy „nemoci z nervového vyčerpání, duševní poruchy a vyšití mysli a nakonec předčasná smrt“.^{33/} Pomineme-li Hofmana, který v šestadvaceti letech podlehl tuberkulóze, a Šustu, jenž spáchal sebevraždu v jedenasmdesáti letech, oslavily přední osobnosti Gollovy školy v relativním zdraví sedesátku (Bidlo, Novotný, Pekař, Krofta), jiní sedmdesátku (Kybal, Šimák, Friedrich, Glücklich) a další se dožili více než osmdesáti (Urbánek, Nejedlý, Borovička) či devadesáti let (Slavík, Kazbunda). Přesnější výklad vyžaduje i pasáž o překonávání pozitivismu, kde významný krok nepředstavuje jen Nejedlého pojednání Ke sporu o smysl českých dějin a další jeho články (Krise estetiky, Nietzscheova tragédie), ale i Pekařova Kniha o Kosti či Šustovy Dvě knihy českých dějin, hledající nové cesty v orientaci na hospodářské dějiny a zachycení každodenního života minulosti.

Z tohoto důvodu se také při četbě Královy knihy znovu a znovu vrací otázka, zda je možné vystačit s hodnocením Gollovy školy pouze na podkladě korespondence a nepřihlédnout k její vědecké produkci a ohlasu, který v širší veřejnosti vyvolala. Vždyť význam každého historika zůstává přece jen dán přínosem jeho vědecké činnosti a nikoliv privátními názory svěřovanými dopisnímu papíru. Vystupovat pouze v roli soudce ve vědě nestačí, navíc v situaci, kdy se každý historik českých dějin musí s odkazem Gollovy školy chtít nechtě ve své práci vyrovnávat. Již proto by byla zapotřebí klidná a věcná analýza její činnosti a jejího významu.

Co říci závěrem? S hlavním cílem práce, tj. rekonstrukcí politického profilu protagonistů Gollovy školy lze v hrubých rysech vyslovit souhlas. Na celistvý obraz a zhodnocení této skupiny budeme však ještě dlouho čekat. Králova práce představuje pouze jeden stupeň k poznání a objasnění tohoto fenoménu v dějinách české historiografie, stupeň, který bude sice nutné na některých místech podstatně korigovat, nikoli však minout.

Petr Čornej

^{31/} Přidržel bych se raději střizlivé rekonstrukce J. Kojzara, Zdeněk Nejedlý a pokroková strana, in: Zdeněk Nejedlý. Doba — život — dílo. Praha 1975, zvláště s. 281—283.

^{32/} K. Kazbunda, Stolice dějin na pražské universitě III, Praha 1968; J. Beran, Volby Zdeňka Nejedlého za člena KČSN a ČAVU, Archivní zprávy 10, 1978, s. 7—33; F. Kutnar, Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví II, Praha 1977; J. Dvořák, Zdeněk Nejedlý a česká literatura, Praha 1978; B. Svadbová Zapomenutý historik Ladislav Hofman, HUCP XX/1, 1980, s. 7—30; T. Vojtěch, Česká historiografie a pozitivismus do roku 1918, ČsČH 28, 1980, s. 78—105; též, Ladislav Hofman [Ke kritice buržoazního historismu začátkem 20. století], Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1979, s. 199—221.

^{33/} V. Král, c. d., s. 27. Dodávám, že se Rudolf Urbánek narodil roku 1877, byl na fakultě spolužákem Nejedlého a náležel k druhé generaci Gollových žáků. Rudolf Holinka (narozen 1899) a Zdeněk Kalista (narozen 1900) pak Golla nemohli vůbec na vysoké škole poslouchat. Goll totiž odešel do penze k 1. 10. 1910.

REFERÁTY A ZPRÁVY

Miscelanea oddělení rukopisů a vzácných tisků II, 1985, Praha, Státní knihovna ČSR 1985, 190 s.

Nově vydaný sborník se snaží navázat na stejnojmennou dvousvazkovou publikaci z r. 1971, která vznikla rovněž péčí oddělení rukopisů a vzácných tisků Státní knihovny ČSR, byť tehdy v odlišném personálním obsazení. Příspěvky jsou rozděleny do dvou částí — první oddíl Studie má podle úvodního prohlášení J. Hály obsahovat „analytické práce z oblasti knihovědy a literární historie“, spíše se ale vesměs jedná o faktografické materiálové články, a v oddíle Materiály nalezneme bio-bibliografické soupisy.

P. Voit (K pramenům Lomnického Instrukcí hospodáři mladému) hledá interference mezi Knížkou rymovní, Rozmlouváním velmi utěšeným z osmdesátých let 16. století a uvedeným dílem Šimona Lomnického z Budče. Nemyslím si, že by několik málo ukázek autorem zde na malém prostoru shromážděných, mohlo přesvědčivě vést k vážnějším závěrům. Ostatně Voit sám nakonec slibuje další studii k témuž tématu. A Richterová zůstala obsahem svého článku věrna názvu Několik poznámek k přípravám soupisu rukopisů roudnické Lobkovické knihovny a zabývá se hlavně přehledem starších titulů odborné literatury, týkajícím se většinou jen jednotlivin z cenného souboru lobkovické bibliotéky.

Církevním knihovnám se věnoval D. Balcar — Z historie pražských klášterních knihoven spravovaných Státní knihovnou ČSR v Praze a popsal postupně knižní celky břevnovských benediktinů, augustiniánů od sv. Tomáše, křížovníků s červenou hvězdou, františkánů od P. Marie Sněžné a dominikánů od sv. Jiljí, o něž nyní pečuje rukopisné oddělení, ovšem částečně jsou uloženy v původních interiérech. J. Kašparová eviduje Francouzské překlady Cervantesova Dona Quijota a Příkladných novel ze 17. století v československých knihovnách a zkoumá, jaký okruh čtenářů tato literatura ve své době měla. Podle původního uložení ve velkých šlechtických a duchovenských knihovnách zjistila, že díla tohoto druhu shromažďovaly mocné panenské rody jako Lobkovicové, Eggenberkové, Dietrichsteinové a dále přední řeholní instituce či příslušníci světského vyššího kléru.

Do oblastí pro nás poněkud exotických se dostáváme v následujících dvou drobných příspěvcích. Israel Echevarria z Národní knihovny José Martího z Havany seznamuje s Prvním kubánským tiskem [překl. E. Mánková]. Českého čtenáře jistě poněkud udiví, že knížka tištěná na Kubě byla vydána až r. 1723 (!). Jedná se o záležitost ryze praktickou — je to Obecný sazebník léků. Autor konstatuje obecné zaostávání Kuby v 17. i 18. století v duchovní sféře za ostatním světem a tento fakt vysvětluje tak, že „španělé

ve své bezmezní honbě za bohatstvím ze své kolonie se pramálo starali o její kulturní život“ (s. 63). O. Kašpar pak informuje o dvou vzácných mexických tiscích ze 17. a 18. století ve fondech Státní knihovny ČSR v Praze, které objevil při přípravě soupisů španělských a portugalských tisků. Jedná se o zajímavé spisy: prvním z nich je konverzační španělsko-aztécká příručka z r. 1611 a druhým edice dopisů H. Corteze pořízená mexickým arcibiskupem F. A. Lorenzanou v r. 1770.

Rozsahem větší část sborníku Miscelanea je vyhrazena Materiálům. A. Fechtnerová (Klementinští knihovníci od roku 1609 do roku 1773) těží ze své bohaté kartotéky jezuitů české provincie a předkládá výčet knihovníků staroměstské řádové koleje a jejich pomocníků, z nichž mnohé nalezneme také v řadách profesorů pražské univerzity. V návaznosti na tuto práci sestavil K. Chyba přehled zaměstnanců Univerzitní knihovny v letech 1777–1918. Soupis je řazen jako u A. Fechtnerové alfabetycky, bohužel však na rozdíl od této autorky Chyba neuvádí další biografické údaje, jen dobu trvání pracovního poměru a hodnostní postup.

Užitečnou a praktickou pomůckou pro badatele představuje i závěrečné bibliografické upozornění M. Hejnové Tištěné katalogy a bibliografie historických a vzácných fondů dokumentujících obsah fondu oddělení rukopisů a vzácných tisků SK ČSR, jež vychází z autorčiny diplomové práce.

Anotovaná publikace přispěje významnou měrou jednak k seznámení s odbornou činností pracovníků rukopisného oddělení Státní knihovny, jednak pomůže badatelům při dalším studiu.

Ivana Čornejová

Miroslav Hroch — Anna Skýbová, Ecclesia militans. Inquisition im Zeitalter der Gegenreformation, Leipzig, Edition Leipzig 1985, 275 s.

Je potěšitelné, že další z řady vkus-

ně vypravených reprezentativních publikací vydávaných v NDR pro široký okruh zájemců o historii je dílem českých badatelů. Ecclesia militans — církev bojující, s podtitulem Inkvizice v období protireformace je bezpochyby přitažlivým tématem. Hrůza vanoucí z inkvizičních procesů, agresivní neústupnost založená na vyhraněné ideologické nesnášenlivosti, jsou fenomény dnes alespoň pro část civilizovaného světa těžko pochopitelné, ovšem o to více je podobná problematika vyhledávaným čtenářským artiklem.

Autoři se však nenechali zavést lacinou atraktivitou, ale koncipovali svou knihu jako široce pojatý kulturně historický obraz rozporuplné epochy. Inkvizici katolické církve sledují od počátků ve 13. století, kdy se zrodila v tažení proti sličícím kacířským hnutím na jihu a západě Evropy, protože dosud uplatňovaná opatření namířená k vyhlazení heretických směrů se ukazovala jako málo účinná. Všimají si boje proti albigenským, katarům i valdenským a jiným odnožím sekt odklonivších se od obecné církve, analyzují ekonomické pozadí zničení templářského řádu a dotýkají se i případů M. Jana Husa a Jany z Arku. Největší pozornost je upřena na století šestnácté, kdy nástup a rychlé šíření reformace vyvolaly do života mohutnou katolickou protiofenzívu, která našla nejvlastnější výraz na jednáních Tridentského koncilu, odkud vzešel teoretický program katolické obnovy. Autoři popisují obnovení a činnost papežské inkvizice, místo dominikánského řádu v inkvizičních tribunálech i známé procesy G. Bruna, T. Campanelly aj. Obsáhlá kapitola je věnována „klasické“ zemi rozbujele moci inkvizice — Španělsku. Čtenář je seznámen i s „inkviziční každodenností“ (průběh procesů, hledání viny či nevin, tortura, život ve vězení, materiální zájmy inkvizice atp.).

Vedle této problematiky obsahující v sobě destruktivní principy — vymýcení odchýlných učení mocí a nátlakem, se autoři zabývají i konstruktivními metodami rekatolizace: výchovou a vzděláním nových kněží v seminářích, vý-

ukou mládeže v katolickém duchu, činností papežských nunciů a kongregací zřizovaných k organizování katolické obnovy, polemickými traktáty, letáky a pamflety zdůvodňujícími jedinečnost katolické církve a nebezpečí reformovaných náboženství, i katechismy, poutěmi a uctíváním světců jako nejpřístupnějšími prostředky působení na masy obyvatelstva. Místa se dostalo i na cenzurní praxi církve a státu, seznamy prohibičních knih a v neposlední řadě se autoři zaměřili, byť jen okrajově, na roli výtvarného umění jako účinného protireformačního nástroje.

Text knihy je založen na znalosti literatury evropské produkce a jistě i výzkumů obou badatelů v italských a vatikánských archivech. Zájem autorů je upřen zejména na jižní a západní Evropu, stranou zůstává poněkud Evropa střední a bohužel i české země. Domnívám se, že větší akcent na středoevropské záležitosti by uvítal i německý čtenář, jemuž je dílo především určeno. To se týká hlavně obecně protireformačních otázek, neboť velké inkviziční procesy a formování katolické aktivity souvisí v 16. století a na počátku 17. století právě s oblastmi autory nejvíce sledovanými.

Nedílnou součástí publikace je bohatá obrazová dokumentace vybraná ze sbírek uměleckých děl, archivů i architektonických památek především italských, španělských, německých, ale i českých a moravských (povšimnutí zasluží např. hezké a poměrně málo známé ukázky ze Středočeské galerie). Kvalitní černobílé i barevné fotografie tu hrají více než doprovodnou úlohu — tvoří integrální doplněk psaného slova.

Publikace Ecclesia militans zaujme jak odborníky, tak poučené zájemce a díky množství ilustrací a kvalitnímu výtvarnému zpracování se může stát i vyhledávaným příležitostným dárkem. To tím spíše, že její cena na zdejších trhu (a ostatně ani v NDR) není zanedbatelná. Závěrem zasluží pochvalnou zmínku i pěkný a výstižný překlad Wolfa B. Oertera.

Ivana Čornejová

Zarubežnaja istoriografija slavjanovedenija i balkanistiki. Otvetstvennyj redaktor A. S. Mylnikov. Moskva 1986, Nauka, 320 s.

Třetí sborník tohoto druhu (první dva vyšly v roce 1980 a 1983) sleduje výsledky současné historiografie slavistických a balkanistických studií. Kronika, referáty o současné mezinárodní spolupráci a stati o zpracování jednotlivých problémů, mezi nimiž českého čtenáře zaujme především rekapitulace výsledků bádání československých historiků v 70. a 80. letech o baroku v Čechách, jsou v tomto případě stranou naší pozornosti. Vedle nich však sborník přinesl několik studií zabývajících se vznikem a vývojem slovanské historiografie, etnografie a lingvistiky v neslovanských zemích. Vzniku slavistiky v Německu od konce 17. do první třetiny 18. stol. věnoval svůj příspěvek A. S. Mylnikov (s. 37–78). Její vývoj sleduje od prvních náznaků zájmu v okruhu kolem profesora univerzity v Halle A. G. Frankeho, ale jádro práce tvoří činnost G. W. Leibnize a slovanská tematika v učebních programech a pracích helmstedtských profesorů (mj. dějiny husitství) do přelomu 30. a 40. let, kdy se centrum slovanských studií přeneslo na univerzitu v Göttingen. L. B. Miljakovová je autorkou článku Vznik univerzitní slavistiky v USA od konce 19. století do 20. let 20. století (s. 78–104). Růst zájmu o slavistiku klade do souvislosti s politickým zájmem o slovanské země zejména ve druhém desetiletí našeho století. Tato souvztažnost se projevila i v díle tvůrce vedoucího amerického pracoviště na Harvardské univerzitě, historika a diplomata A. C. Coolidge. Dílo Coolidgeovo, jeho spolupracovníků (mj. lektora češtiny L. Wienera) a záků se stalo základnou pro vznik dalších univerzitních pracovišť podobného zaměření. Německá společnost pro studium východní Evropy v letech 1913–1939, u jejíhož vzniku stáli profesori berlínské univerzity v čele s pozdějším dlouholetým předsedou společnosti Otto Hoetzchem,

je předmětem zájmu N. A. Bogajevové (s. 104—131). Do nedávné minulosti zavádí příspěvek o slovanské etymologii v pracích francouzských lingvistů ve 40. a 50. letech 20. století (s. 131—145). Rovněž mezi články o současném stavu výzkumů v jednotlivých zemích najdeme mnoho materiálu k dějinám univerzitních oborů. Vedle statí o německé slavistice v 19. a 20. století podle nejnovějších výzkumů historiků NDR, o Francouzském národním institutu východních jazyků a civilizací, který patří mezi ústavy vychovávající kádr francouzských slavistů, nebo o institucionálním i personálním stavu maďarské slavistiky je nutné zmínit se podrobněji alespoň o článku norského autora (vedle autora výše jmenovaného maďarského referátu druhého cizince mezi příspěvateli sborníku) E. Egeberga o práci slavistů v jeho vlasti (s. 193—202). Přes počátky zájmu o slovanské národy v polovině 19. století, vlastního zakladatele norské slavistiky Olava Brocha a předválečnou generaci vědců se dostává až k historikům a jazykovědcům nedávným i současným, mezi nimiž jmenuje například slovákistu T. Tonstada, bohemistu P. Fraenkla nebo známou komenioložku českého původu Miladu Blekastadovou. Ze stručné anotace obsahu je patrné, že kromě řady obsáhlejších prací k dějinám univerzitní vědy přináší sborník i několik bohemikálních maličkostí.

Petr Svobodný

Jitka Ludvová, Česká hudební teorie 1750—1850, Studie ČSAV 23, 1985, 119 s.

Zdánlivě úzké vymezení tématu se J. Ludvové stalo v řadě ohledů spíše „vstupenkou“ k závažnému nahlédnutí do proměn české — nejen hudební — kultury doby národního obrození. Autorka analyzovala pro vytčená léta veškeré české hudebně teoretické tisky a na třicet rukopisů zachycených dnes existujícími soupisy a interními katalogy muzeí v Praze, Brně a Hradci Králové. Základem, od něhož autorka začíná svůj vý-

klad, se ovšem stala bohatá hudebně teoretická produkce německá, v Čechách dostupná a užívaná. Ludvová sledovala, kdo a proč vlastně četl a psal literaturu tohoto druhu. Vedle autorů, kteří četli a opisovali své práce navzájem, vedle komponistů a učitelů tvořili základ čtenářské obce až do počátku 19. stol. vzdělanci z nehudebních kruhů, „pro které ‚teoretická hudba‘ byla stále ještě součástí univerzálně chápané vědy“. Roli též hrála koncem 18. století se prosazující estetizace společenského přístupu k hudbě a její teorii.

Německá hudební literatura byla ovšem poměrně drahá. V klášterech, gymnáziích i v čtenářské Univerzitní knihovny byla proto v ohromném rozsahu opisována studenty. V ještě daleko větší míře byly opisovány partitury, s nimiž pak studenti analyticky pracovali. Ludvová zdůrazňuje, že „analýza hrála při studiu hudby podstatnou roli daleko dříve než v druhé polovině 19. stol.“. Podává poté přehled možností hudebního studia v Praze a zjišťuje rozsah a způsob výuky teorii na jednotlivých soukromých učilištích i na konzervatoři. Konstatuje mj., že špatné výsledky studia hudební teorie lze u řady konzervatoristů přičíst na vrub nevalné znalosti němčiny.

Závažné je rovněž zjištění, jak hlubokou ránu obecné hudební kultuře zasadily josefinské školní a církevní reformy. Nešlo pouze o rapidní úbytek počtu studentů na řádových gymnáziích, redukci a úpadek kůrového zpěvu, ale zejména o vyloučení hudby ze školní výuky (jako nepovinný předmět se zpěv na školy vrátil až r. 1848) i z přípravy učitelů. Odpadla tak mj. nutnost napsat v českém jazyce učebnici základů hudební teorie. Důsledkem reformy byl úpadek vytržbenější hudební kultury na venkově a „zpragmatičtění“ hudební výuky v měšťanských domácnostech, kam docházeli učit zpravidla studenti. Ludvová poukazuje na skutečnost, že „během obrození se čeština do všech odborných oblastí dostávala ‚shora‘ přičiněním úzké vrstvy intelektuálů...“ V hudbě, kde existovala ohromná jazykově česká

základna učitelů a muzikantů, došlo k počestění základů hudební teorie v podstatě až po polovině 19. stol. Důvod nalézá autorka v panujícím hudebním praktikismu a všeobecně nízké úrovni české jazykové kultury venkovských učitelů.

Jako výjimku po všech stránkách vynikající ukazuje autorka Jana Jakuba Rybu a věnuje značnou pozornost jeho teoretické práci Počáteční základové ke všemu umění hudebnímu. Tato kniha, dokončená r. 1800 a vydaná u Krameria r. 1817, stála jazykově i v otázkách akustických, technických a estetických na nejlepší dobové úrovni. Kniha se ovšem čtenářsky neprosadila a až do poloviny století zůstaly hlavním zdrojem vzdělání rukopisy předloh a generábasu, posléze nástrojových škol.

Hudební teorie měla překvapivě malé zastoupení i v jazykověnaучných slovnících konce 18. a prvé poloviny 19. stol. Ludvová analyzovala lexikony Thammův z r. 1788, Tomsův z r. 1791, Jungmannův slovník z let 1835-39 a Šafaříkův z r. 1853. Největší záběr i kvalitu zjistila u Jungmanna, který se mj. značně opíral o Rybovy Počáteční základy i o excerpta z jeho pozůstalosti. Celkově ovšem Ludvová konstatuje, že se v prvé polovině 19. stol. začíná rozvírat ohromná propast mezi špičkou hudebního vývoje a stavem průměrné hudební vzdělanosti.

Druhá část knihy byla věnována podrobnému sledování vzniku české hudební terminologie a jejímu vývoji ve studované době. Autorka zjistila, že základ terminologie je tvořen termíny převzatými z latiny či italštiny a kodifikací běžné slovní zásoby. Jistý význam měla též ústní tradice a terminologie rukopisných fundamentů. Novotvary a doslovné překlady cizích termínů hrály oproti tomu jen malou roli.

Zajímavá práce J. Ludvové, snad až příliš dobře skrytá pod úzce speciálním názvem, by se mohla stát podnětem k širšímu, jak se ukazuje velmi užitečnému, zkoumání vývoje teorie a tvorby terminologie jednotlivých oborů.

Jiří Pešek

Nové práce o dějinách lékařské fakulty a lékařsko-chirurgického lycea ve Štýrském Hradci.

Zásluhou pracovníka oddělení rakouských dějin věd a kultury a univerzitního archivu ve Štýrském Hradci — H. H. Egglmaiera — vyšla v posledních letech řada prací osvětlujících dějiny lékařské fakulty a jejího předchůdce, lékařsko-chirurgického lycea, zcela novým způsobem a vycházejících ze široké pramenné základny.

Této problematice věnoval H. H. Egglmaier i své poslední tři publikace. Prvá z nich, *Die Stadt Graz und die Frage der medizinischen Fakultät* (Ein Beitrag zum Verhältnis Stadt-Universität im 19. Jahrhundert, *Blätter für Heimatkunde* 59, H. 3., 1985, s. 65—71) sleduje úsilí městských úřadů ve Štýrském Hradci o zřízení lékařské fakulty od r. 1827, kdy byla Františkem I. v tomto městě znovuoobnovena univerzita, avšak bez lékařské fakulty. Od r. 1782 zde existovalo lékařsko-chirurgické lyceum, které však bylo přeměněno na lékařskou fakultu až v r. 1863. Pro českého čtenáře je zmíněná studie zajímavá mj. i z hlediska určitých podobností s vývojem vysokého školství v Olomouci. Autor si je těchto podobností vědom a ve studii na ně též upozorňuje.

Studie nazvaná *Die Kliniken und der klinische Unterricht in Graz bis zur Gründung der medizinischen Fakultät 1863* (*Historisches Jahrbuch der Stadt Graz*, B. 16/17, 1986, s. 133—153) se věnuje vývoji klinické výuky na lékařsko-chirurgickém lyceu ve Štýrském Hradci od jeho založení v r. 1782. Podobně jako v Praze byl i ve Štýrském Hradci pro klinickou výuku využíván před založením všeobecné nemocnice špitál milosrdných bratří. Po vybudování všeobecné nemocnice a porodnice ve Štýrském Hradci v r. 1789 v rámci celorakouských zdravotnických reform se klinická výuka přenesla tam. Autor poté sleduje podrobně vývoj klinické výuky, její specializaci a více či méně úspěšné snahy o její zlepšení až do r. 1863. Studie,

bohatě doložená archivními prameny, je doplněna i plány všeobecné nemocnice a jejím podrobným popisem. Protože na hradeckém lékařsko-chirurgickém učilišti působila i řada pracovníků z Čech (ve sledovaném období např. známý psychiatr Fr. Köstl, pozdější mimořádný profesor tohoto oboru na pražské lékařské fakultě), má Egglmaierova studie bezprostřední význam i pro naše badatele dějin lékařství a školství.

Nová monografie H. H. Egglmaiera, *Die Gründung der Grazer medizinischen Fakultät im Jahre 1863* (Publikationen aus dem Archiv der Universität Graz, Bd. 19, Graz 1986, 174 s.) navazuje tematicky i časově na jeho disertaci (recenzována v prvním čísle 25. ročníku tohoto časopisu). Má všechny charakteristické znaky, kterými se vyznačují práce tohoto autora — neobyčejně rozsáhlou pramennou základnu, bohatý poznámkový aparát (text práce zabírá 76 s., poznámky 38 s.) s úctyhodnou snahou shromáždit co nejvíce biografických údajů o jednotlivých osobách, které se účastnily sledovaných událostí (v této práci je to mj. soupis všech uchazečů o stoli ce hradecké lékařské fakulty v r. 1863, jejichž biografické medailonky zabírá jí 37 s. přílohy).

Prvá kapitola stručně popisuje neúspěšné snahy o založení lékařské fakulty ve Štýrském Hradci od 16. století do revolučních let 1848/9. Druhá kapitola sleduje podrobně počátky a jednotlivé fáze jednání o založení hradecké lékařské fakulty, konkrétní návrhy na vybudování teoretických ústavů a klinických pracovišť až po konečné vyřešení finančních otázek, které patřily v rakouské monarchii tradičně k nejobtížnějším. V dlouhých debatách na různých fórech se řešila mj. také otázka, zda i po založení lékařské fakulty má ve Štýrském Hradci nadále existovat lékařsko-chirurgické učiliště. Nakonec bylo většinou rozhodnuto toto učiliště zrušit, čímž se přirozeně zmenšily náklady na zřízení fakulty, která mohla využít části prostor a zařízení tohoto učiliště.

Třetí a nejrozsáhlejší kapitola se za-

bývá vlastním aktem založení lékařské fakulty ve Štýrském Hradci (císařským schválením ze dne 13. 1. 1863), budováním její institucionální základny a prvním obsazením jejích stolic. Bylo třeba obsadit 11 profesur — a to co nejdříve, aby jmenovaní profesori mohli ještě vyjádřit své požadavky k zařizování ústavů a klinik. Některé stolice byly obsazeny učiteli z hradeckého lékařsko-chirurgického učiliště. Jednání o obsazení všech kateder věnuje autor velkou pozornost. Jak jsme se již zmínili, zařadil na konec své práce alfabetský seznam všech uchazečů s životopisnými daty a popisem jejich celoživotního profesionálního působení. Mezi uchazeči nalezneme řadu rodáků z Čech i osob, které dříve či později působily na pražské lékařské fakultě, přičemž o některých z nich nebylo dosud známo, že se snažily získat v r. 1863 místo na zakládáné hradecké fakultě. Během července a srpna 1863 bylo s konečnou platností rozhodnuto o obsazení všech stolic nové fakulty, která proto mohla v zimním semestru školního roku 1863/4 zahájit svoji činnost.

Další kapitola je věnována rozboru sociálněpolitických pohnutek a cílů, které vedly k založení hradecké lékařské fakulty. Tuto problematiku sleduje autor z různých úhlů a pohledů počínaje samotným Štýrským Hradcem přes Štýrsko, rakouské země, rakouské soustátí až k úvahám o významu založení lékařské fakulty ve Štýrském Hradci z hlediska vysokých škol německy mluvících oblastí Evropy.

V poslední, shrnující kapitole se autor znovu vrací k některým závěrům, k nimž došel ve své práci. Potřebnost a životaschopnost nově založené fakulty dokumentuje mj. stoupajícím počtem jejích studentů (v zimním semestru školního roku 1863/4 začalo na této fakultě studovat 53 posluchačů, o pět let později jich na ní bylo zapsáno již 243) i zájmem vysokoškolských učitelů z německy mluvících oblastí působit na této fakultě.

Egglmaierova publikace objasnila vy-

čerpávajícím způsobem okolnosti založení hradecké lékařské fakulty v r. 1863. Lze si jen přát, aby autor tímto způsobem

pokračoval i ve studiu a zpracování jejich dalších osudů.

Ludmila Hlaváčková

KRONIKA

**VĚDECKÉ KOLOKVIUM „MATIJA MURKO 1861—1952“
NA UNIVERZITĚ KARLA MARXE V LIPSKU**

Při příležitosti 125. výročí narození M. Murka se konalo 6. května 1986 na lipské univerzitě vědecké zasedání. Pořadatelé byly sekce germanistiky a literární vědy ve spolupráci se sekci teoretické a aplikované jazykovědy. Vedoucími dvou pracovních skupin byli prof. I. Seehaseová, která přednesla v plenární části kolokvia úvodní referát *Murkos Lebenswerk — ein Beitrag zur Völkerverständigung*, a prof. E. Eichler, jehož téma znělo *Zu Murkos Slawistikkonzeption*. Kolokvium bylo spojeno s 13. výroční konferencí bilaterální komise pro bohemistiku a slovankistiku NDR — ČSSR. Zúčastnilo se ho na 60 odborníků, včetně členů bilaterální komise. Bylo podáno 21 písemných příspěvků, které budou publikovány v jubilejním sborníku. Přítomní autoři přednesli v plénu a v pracovních skupinách patnáctiminutové referáty.

M. Murko studoval na univerzitě ve Vídni germanistiku a slavistiku a r. 1885 tam získal doktorát. Pokládal se za žáka R. Heinzela a F. Miklošiče. Absolvoval také seminář prof. V. Jagiče pro přípravu budoucích profesorů a studijní pobyt v Rusku (zvláště u V. I. Lamanského a A. N. Veselovského). V r. 1902 se stal řádným profesorem slovanské filologie ve Štýrském Hradci. Po smrti A. Leskiena byl r. 1917 povolán do Lipska. Kromě školy vídeňské a škol ruských poznal zblízka tehdy nejvlivnější lipskou školu mladogramatickou.

Po první světové válce přijal Murko pozvání do Prahy. Od r. 1920 byl profesorem a vedoucím oddělení jihoslovanských jazyků a literatur ve slovanském semináři na filozofické fakultě. V letech 1924-30 byl hlavním ředitelem tohoto semináře, který se stal, do značné míry jeho přičiněním, nejlépe vybaveným a největším slavistickým pracovištěm na světě. Spolu s O. Hujerem založil a redigoval mezinárodní slavistický časopis *Slavia*. Byl také hlavním organizátorem a předsedou I. mezinárodního sjezdu slovanských filologů, svolaného do Prahy v roce 1929. Po penzionování v 70. roce života (1931) působil ještě plných deset let v nově založeném Slovanském ústavu, jehož byl předsedou. Po druhé světové válce v posledních letech života napsal s pomocí svého asistenta a přítele dr. Stanislava Petíry Paměti (Praha 1949, 252 s.), které patří k nejlepším dílům memoárové literatury v dějinách slavistiky.

M. Murko přijal čs. státní občanství a byl pohřben v Praze. Přál si však, aby jeho děti byly Jihoslovany. Jeho syn Stanko (nar. 1911) padl r. 1943 jako partyzán Titovy osvobozencké armády v boji proti okupantům. Svoji literární pozůstalost rozdělil Murko na dvě části. První (do r. 1920) odkázal univerzitě v Lublani — svému rodnému Slovinsku, druhou své druhé vlasti — Československu. Ta je dnes uložena v Literárním archívu Památníku národního písemnictví v Praze. Ve 30 krabicích jsou zde personalie, rukopisy, deníky z vědeckých cest do Jugoslávie, drobné tisky, výstřižky a fotografie, obsáhlá korespondence — více než 5 000 dopisů aj.

M. Murko se dožil 91 let a jeho vědecká práce je impozantní. Bibliografie literární činnosti, kterou sestavila jeho dcera Jelka Arneriová-Murková jako přílohu k slovin-skému vydání jeho Pamětí, obsahuje více než 330 položek. Předností lipského kolokvia bylo, že o díle a činnosti této významné evropské osobnosti bylo pojednáno bez oslav-ného tónu, jeho tvorba a působení byly posouzeny v celé šíři a v kontextu vývoje slavistiky. Je škoda, že z Jugoslávie došel pouze jediný příspěvek (*J. Rotar, Matija-Murko in ljudsko slovstvo*). Se značným zájmem byly přijaty 3 příspěvky z ČSSR. Prof. T. Syllaba přednesl referát na téma *Murko und das neue Seminar für slawische Philologie an der Karls-Universität in Prag*, prof. M. Tomčík na téma *Kollár bei Murko*, oba v plenární části kolokvia. Do první pracovní skupiny byl dodán referát dr. L. Ře-háčka *Murko und das Slawische Institut in Prag*. Syllaba doplnil to, co bylo dosud o Murkově působení v pražském slovanském semináři známo, nebo o čem píše Murko sám ve svých Pamětech, novým materiálem, zvláště z Archívu Univerzity Karlovy. Pozornost vzbudila i jeho úvaha o Murkově vztahu k Pražskému lingvistickému kroužku. Na rozdíl od mnohých „tradicionalistů“ přijal Murko tento nový kritický směr s mi-mořádným porozuměním. Vzbudil zájem členů Kroužku o to, aby se po dobu celého jednoho roku připravovali a vystoupili na chystaném I. mezinárodním sjezdu slov-an-ských filologů s pečlivě vypracovaným programem. Tak byly účastníkům sjezdu předlo-ženy proslulé „Teze Pražského lingvistického kroužku“ a první dva svazky „Cahiers de Cercle linguistique de Prague“. Vůdčí osobnost nového směru V. Mathesius vzpomíná, že sjezd přispěl k většímu zájmu Kroužku o slovanské jazyky a také k tomu, aby se neomezovali jen na lingvistické otázky, ale orientovali se šíře také na otázky jazyko-vé kultury a literatury, zvláště české. M. Tomčík připomněl, že lipské kolokvium se ko-ná v roce 150. výročí vydání Kollárovy „Slovanské vzájemnosti“. S velkou erudicí cha-rakterizoval dosavadní kollárovské sborníky, přesně vymezil Murkův přínos v bádání o Kollárovi a analyzoval Murkovo pojetí z dnešního vědeckého hlediska.

Kolokvium bylo uzavřeno zprávami vedoucích pracovních skupin a referátem prof. W. Zeila *Zur Bedeutung Murkos für die Entwicklung der Slawistik und die Propagie-rung der slawischen Kultur in Deutschland*.

Bilaterální komise pro bohemistiku a slovakistiku NDR — ČSSR zvolila pro své 13. zasedání kolokviem věnovaným Murkovi příkladné téma, které dalo možnost k plodné vědecké spolupráci odborníkům obou zemí. Chystaný sborník bude mít zvláštní význam také pro dějiny naší Univerzity Karlovy, v nichž tento učenec zanechal jasnou a hlu-bokou stopu.

Theodor Syllaba

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1987

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XXVII. Fasciculus 2

Redakční rada:

doc. JUDr. Karel Litsch, CSc., předseda,

doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., místopředseda,

PhDr. Michal Svatoš, CSc., tajemník,

PhDr. Karel Beránek, PhDr. Marie Bláhová, CSc.,

PhDr. Vilém Herold, CSc., doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc.,

PhDr. Václav Lomič, CSc., RNDr. Luboš Nový, DrSc.,

PhDr. Miroslav Ransdorf, CSc., doc. PhDr. Anna Skýbová, CSc.,

PhDr. Vladimír Šlik, CSc., PhDr. Josef Tříška, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Praha

Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.

Obálku navrhl Jaroslav Příbramský

Graficky upravila Jarmila Lorencová

Jazykově upravila PhDr. Marie Štemberková

Dáno do tisku

Vytiskly Moravské tiskařské závody, n. p., závod 42, Opava

Vydání 1. Náklad 500 výtisků Brož. 15,— Kčs

Adresa redakce: Archiv Univerzity Karlovy, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1